

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE ÅRBØGER

53. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XV BIND 4. ÅRGANG

1959

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1959

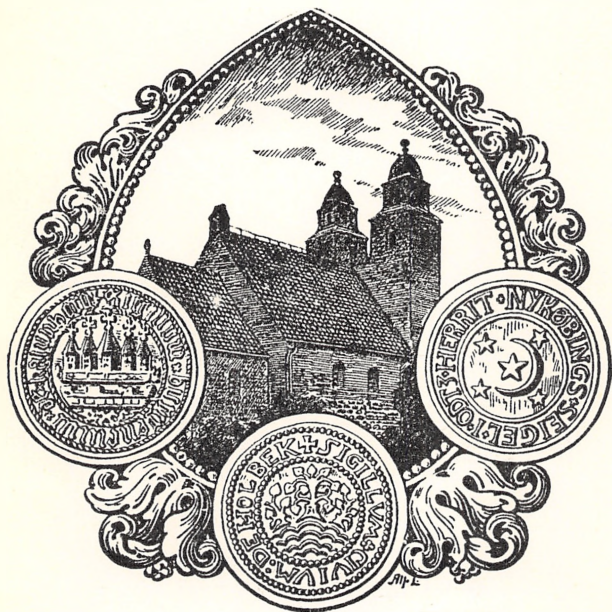
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE ÅRBØGER

53. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XV BIND 4. ÅRGANG

1959

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN - KØBENHAVN

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1959

INDHOLD

<i>Den gudelige vækkelse i Holbæk amt</i> ved stud. mag. Poul Nielsen	5
<i>Møller Carl Hansen, Marke</i> , ved Jakob Madsen	61
<i>Provst Benzon i Kundby</i> ved Erling Petersen	66
<i>Den kloge Kone i Reerslev</i> ved Christian Olsen	80
<i>Kgl. Kapelmusikus Frederik Marke</i> ved Christian Olsen	84
<i>Maleren Jens Vige</i> ved Christian Olsen	97
<i>Mads Bødker og ridefogeden</i> ved provst Christian Mikkelsen	106
<i>Frydendal kirkes 500 års jubilæum</i> ved sognepræst H. Flensted Andersen	118
<i>Samsø skolevæsen</i> (fortsat) af Bent Rasmussen	125
<i>Hvideslægten</i> ved Landsretssagfører Mogens Müllertz	148
<i>Historisk Samfund 1958</i>	165
<i>Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab</i>	167
<i>Meddelelser fra Historisk fællesforening</i>	169
<i>Historisk samfunds styrelse og tillidsmænd</i>	171

Den gudelige vækkelse i Holbæk amt

Af Poul Nielsen.

INDLEDNING

Ved den gudelige vækkelse forstås den religiøse lægmandsbevægelse, der i årene mellem 1800 og 1840 opstod og bredte sig i Jylland og på øerne. Allerede i 1790'erne havde vakte lægfolk i egnen mellem Horsens og Vejle, „de stærke jyder“, rejst sig i kritik af den rationalistiske forkyndelse, der lød fra kirkerne prædikestole. Men først med den fynske vækkelse, der udsprang af de forsamlinger, der fra 1814 afholdtes i Kerteminde, tilførtes lægmandsrøret missionerende kraft, og fra Fyn bredte vækkelsen sig ud over landet. Vækkelsens forkyndelse var en klar tale til den enkelte med krav om en personlig afgørelse, et brud med „verden“ og et ja til de helliges samfund, således som det var udtrykt i forsamlingerne. Bibelen var autoritet, og ud fra den taltes om menneskets syndighed og dets frelse i troen.

Dansk historie i det 19. århundrede kendetegnes ikke mindst af de folkelige bevægelser. Af disse var vækkelsen den første, og for eftertiden har det da været naturligt at se en sammenhæng mellem den gudelige vækkelse og de følgende folkelige bevægelser. Især har man påpeget vækkelsens betydning som forudsætning for den politiske bondebevægelse. Så tidligt som i 1883 nævner L. Koch i „Den danske kirkes historie 1817—1854“, at man i den politiske bevægelse havde fået deres første øvelse i at tale offentligt i de gudelige forsamlinger, og i Fr. Nygårds bog „Kristenliv i Danmark“, der udkom i 1897, findes den vurdering af vækkelsens forhold til den politiske bondebevægelse, der i det store og hele har holdt sig til vore

dage. Kort kan denne vurdering gengives således: Den gudelige vækkelse var det første kendelige røre i almuen. Den var en opvågning, der i sit spor efterfulgtes af den politiske bevægelse. Mange gjorde skridtet fra de gudelige forsamlinger over i politisk aktivitet. Hertil havde forsamlingerne forberedt dem både ved at placere dem i et modsætningsforhold til øvrigheden (præsterne) og ved sin forkyndelse, men også ved direkte at virke som forskole. I forsamlingerne havde de lært at høre, og de havde lært at fremsætte deres meninger.

Hensigten med den her fremlagte afhandling har været den inden for et begrænset område at undersøge, hvorvidt vækkelsen forberedte bondestanden til dens politiske frigørelse. Det valgte område er Holbæk amt, fraregnet Samsø. Holbæk amt indtager i dansk politisk historie en fremragende plads. Amtets landkommunalforening var i 1840'erne midtpunkt for en politisk bevægelse og et politisk initiativ, der gør det berettiget, at dette amt tildrager sig særlig interesse. Det spørgsmål, der skal søges besvaret, er da, hvilken betydning den gudelige vækkelse, der fra midten af 1830'erne havde givet sig tilkende inden for amtet, havde for dette kraftige politiske liv.

Til indledning vil den gudelige vækkelse i Holbæk amt blive beskrevet. Siden højskolelærer J. P. Jensen i 1909 og 1911 skrev sine artikler om vækkelsen, har kildematerialet til vækkelsens historie ikke været behandlet, og da det bl. a. er blevet forøget med en værdifuld brevsamling, har det været ønskeligt at give en ny, samlet fremstilling af vækkelsen.

Dernæst vil følge en undersøgelse af vækkelsens udbredelse. Det skal undersøges, om den gudelige vækkelse var en bevægelse i bondestanden som sådan, eller om den til syvende og sidst kun var en bevægelse inden for en snæver kreds. Først: hvorledes bredte vækkelsen sig, — fulgte den bestemte linier? For det andet: hvor stor tilslutning havde vækkelsen i de sogne, hvor den var slået igennem, og hvor udbredt var den i amtet som helhed? Endelig: vækkelsens sociale sammensætning. Fik vækkelsen sine tilhængere fra en bestemt klasse af befolkningen, eller havde den tilhængere fra alle klasser?

Forsamlingernes betydning som forskole til bondestandens politiske virksomhed er det andet spørgsmål, der skal drøftes. Idet man betragter de forsamlinger, det er muligt at skaffe sig nøjere oplysning om, er det naturligt først og fremmest at spørge, hvad det egentlig var, der foregik. Var det opbyggelse, eller var det politiske diskussioner? Sammenhængende hermed må det også undersøges, hvor mange der tog ordet i forsamlingerne, — om der er grundlag for at hævde, at det brede folk ved forsamlingerne lærte at tale, at fremtræde med sikkerhed og ro for en større forsamling, at argumentere for sine meninger.

Var vækkelsen et eksklusivt religiøst fænomen, eller havde dens indhold, dvs. dens forkyndelse, eller dens ydre form, oppositionen mod præsterne og sammenstødene med øvrigheden, en politisk konsekvens, noget, der kunne pege frem mod fyrernes politiske bevægelse? Det er det tredje spørgsmål, der skal drøftes. Derpå vil følge en kort gennemgang af amtets politiske liv, og sluttelig skal det undersøges, hvorvidt den politiske bondebevægelse i Holbæk amt rekrutterede sine deltagere og ledere blandt de vakte folk.

1. De vakte områder.

Den gudelige vækkelse bredte sig i Holbæk amt inden for to adskilte områder, i egnen syd, vest og nord for Tissø, og i amtets nordøstlige hjørne i Asnæs og Faarevejle. De to bevægelser synes ikke at have været i forbindelse med hinanden, og selv om de i religiøs henseende var af samme karakter, en pietistisk præget lægmandsbevægelse i modsætning til den officielle kirkes rationalisme, så var de dog vidt forskellige. Den ene, vækkelsen omkring Tissø, var en kraftigt missionerende vækkelse. Forsamlingerne indskrænkede sig ikke til at være små husandagter, men blev på sine steder store tilløbsmøder, hvor folk fra flere forskellige sogne kom sammen. Bevægelsen gik da heller ikke af uden sammenstød med både gejstlig og verdslig øvrighed.

Den anden, vækkelsen i Odsherred, var af mere stilfærdig karakter. Den begrænsede sig til et par byer, Asnæs og Faarevejle, og familieforhold spillede en væsentlig rolle for vækkel-

sens udvikling. Forsamlingerne var ret små, og det ser ikke ud, som om der fra de stedlige præsters side er blevet rejst nogen modstand mod forsamlingerne.

2. Vækkelsen omkring Tissø.

Vækkelsens opståen.

I Slagelse havde der i slutningen af tyverne dannet sig en lille kreds af vakte, der måtte døje forfølgelser både fra øvrighedens og pøbelens side. Kredsen lededes af snedker Thers, og den bestod for en stor del af småhåndværkere. Med tiden fik disse forbindelse med de vakte i Flakkebjerg herred; men i øvrigt kunne de i de første år samle sig om præsten Jens Peter Østrups forkyndelse. Han var som ung kandidat kommet til Slagelse, hvor han det første år virkede som lærer og siden 1825 som kapellan for den gennemført rationalistiske pastor Bastholm. Som prædikant fyldte J. P. Østrup kirkerne i Slagelse, og mange af hans tilhørere vedblev at søge i kirke hos ham, efter at han i 1830 var blevet kaldet til sognepræst for Gørlev-Bakkendrup menigheder i Holbæk amt. Ikke blot fra Slagelse kom de, også fra flere sogne inden for amtet kom der tilhørere. I påsken 1832 kom endog en del af de vakte fra Kerteminde sejlene over Bæltet for at søge i kirke hos pastor Østrup. J. P. Østrups stilling som sognepræst var både friere og behageligere, end den havde været som kapellan i Slagelse. Han trådte nu også kraftigere frem, tog blandt andet del i en strid mellem den grundtvigsk påvirkede pastor P. A. Fenger og pastor Bastholm. Men først og sidst var det ved sit virke som præst, ved sin prædiken og forkyndelse, J. P. Østrup havde betydning. Han stod rationalismen fjernt; han var, som P. A. Fenger skrev om ham, en „ægte Discipel af vor Kirke-Fader, Doctor Morten Luther, troede barnlig, hvad Fornuften ikke kan begribe, men Gud har aabenbaret os i sit Ord, og som han troede, saa taledes han“. Han førte således en forkyndelse, der stod vækkelsens nær, selv om han ikke tog del i nogen forsamlinger, og allerede i samtiden blev den vækkelse, der i løbet af trediveerne gav sig til kende omkring Tissø, tilskrevet pastor Østrups virke.

Han var imidlertid kun præst i Gørlev-Bakkendrup en kort tid. Allerede i august 1833 døde han, og de, der var blevet vakt ved hans prædiken, stod uden præst. De fandt da, ligesom vakte fra Slagelse og Holsteinborg-egnen, vej til P. A. Fenger i Slots Bjærgby. „Siden Pintse“, fortæller denne i et brev den 23. juni 1834 til J. C. Lindberg, „har der hver Søndag været flere Bønder fra Gjøløv og Bachendrup her i Kirke — —. Her var en Søndag 3 Vogne fulde fra Bchdr og Giørlov.“ Brevet har været vedlagt en sum penge, som nogle af P. A. Fengers kirkegængere havde indsamlet til J. C. Lindberg, efter at de havde hørt om hans domfældelse i sagen mod Visby, og i den liste over bidragydere, Fenger i det samme brev har optegnet, træffer vi for første gang navnene på nogle af de vakte, heriblandt de to, der skulle blive de betydeligste lægmandsordførere i egnen, skolelærer Ole Jensen fra Sæby ved sydspidsen af Tissø, og skomager Peder Sørensen fra Gjøløv.

I det samme år, 1834, som P. A. Fenger fortæller, at folkene oppe fra Tissø kom i kirke hos ham, begyndte skomager Peder Sørensen at holde forsamlinger i sit hjem i Gørlev. Vejen var lang til Slots Bjærgby og undertiden vanskeligt fremkommelig, så det har næppe altid været muligt for dem, der gerne ville, at tage til gudstjeneste hos pastor Fenger. Det er derfor ret naturligt, at man har begyndt at holde opbyggelsesmøder for sig selv. I 1837 måtte Peder Sørensen i et forhør redegøre for de forsamlinger, han havde holdt, og han fortalte da, „at han i en Tid af omtrent 3 Aar i Almindelighed hver Søndag Aften havde holdt gudelige Forsamlinger fra Kl. 5 til 8 i sin Bolig, hvortil Egnens nærmeste Beboere havde indfundet dem“. Deres antal anslog han til 10—14 personer, og det højeste antal, han kunne huske, var 30. I begyndelsen bød han på en forfriskning, — det fortæller lidt om forsamlingernes intime karakter; men da han blev belært om, at det var forbudt, ophørte han dermed. Åndelig opbyggelse var forsamlingernes eneste hensigt. Til indledning blev salmen „Søde Jesus, vi er her“ sunget, og Peder Sørensen læste derpå af Brockmanns Huuspostil den prædiken, der hørte til dagens tekst. På ny blev en salme i Brorsons salmebog sun-

get, hvorefter Peder Sørensen læste et stykke af bibelen, som han prædikede over, eller som han selv siger, „forklarede paa den Maade, at han deraf tog Anledning til at formane de Tilstedeværende til sand Guds frygt og til ustraffelig Vandel, Afholdenhed fra alle Laster samt til Lydighed mod Regjeringen, Troeskab i Tjenesteforhold og deslige —“. Med undtagelse af skolelærer Ole Jensen, der talte, når han tilfældigvis var til stede, talte i forsamlingen ingen uden Peder Sørensen. Efter forsamlingen kunne der dog være nogle, der havde et eller andet at spørge om med hensyn til „det Foredragne“. Forsamlingen sluttede med salmesang og bøn.

Medens det således fremgår, at Ole Jensen undertiden kunne tage ordet i Peder Sørensens forsamlinger, foreligger der intet om, at han selv er begyndt at holde forsamlinger i sit hjem. Det er formodentlig først sket efter 1840. J. P. Jensen, der meddeler, at Ole Jensen holdt forsamlinger hos sig, — og af sammenhængen fremgår det, at det har været omkring midten af trediverne —, bygger på en beretning fra Ole Jensens søn. Denne beretning må imidlertid referere til forsamlinger i fyrreerne, da sønnen selv først er født i 1840.

Tidligt, i hvert fald fra 1834, var Ole Jensen holder af Lindbergs Nordisk Kirketidende. Samtidig indtog han en stejlt afvisende holdning over for sin sognepræst, pastor Sørensen, der havde foretaget ændringer i ritual og trosbekendelse ved dåbs-handlinger. Dette var i virkeligheden, hvad talrige andre præster gjorde; men for Ole Jensen var det blevet et samvittighedsspørgsmål, om han, som det var hans pligt som kirkesanger, kunne sige Amen til dette ændrede ritual. I nogen tid havde andre varetaget det; men da pastor Sørensen begyndte at ængstes for, at dette skulle vække opsigt, havde han lagt pres på Ole Jensen og søgt at overtale ham til atter at tage vare på sine pligter.

I den anledning henvendte Ole Jensen sig til Lindberg og bad om råd.

Hvad Lindberg rådte Ole Jensen til vides ikke; men allerede året efter dukkede problemet op igen i en endnu alvor-

ligere form. Lærerfamilien var blevet forøget med en datter, og Ole Jensen fandt sig nu indviklet i svære overvejelser med hensyn til barnets dåb. Et stod ham i hvert fald klart. Han ønskede ikke sin datter døbt efter pastor Sørensens ændrede ritual.

Da barnet var født sent på året (1835), kunne Ole Jensen efter loven vente vinteren over med at fremstille det i kirken, dette så meget mere, som der var sygdom i familien. Men med forårets komme blev det stadig vanskeligere at udskyde dåben. Pastor Sørensen nægtede fortsat at døbe efter rituallet, og der udspandt sig en heftig debat mellem Ole Jensen og hans sognepræst. Ole Jensen erklærede selv at ville døbe barnet; men pastor Sørensen svarede, at han af Gud og konge var kaldet til præst ved Sæby og Hallenslev menigheder, og at han nok i alle stykker skulle udføre sit embede, således som han det for Gud og billigt tænkende foresatte ville forsvare.

Da sagen for alvor var gået i hårdknude, og Ole Jensen traf forberedelser til selv at foretage dåben, veg præsten for trykket. Han meddelte, at pastor Mathiesen i Kirke Helsinge, der fulgte rituallet, ville komme og forrette dåben. P. A. Fenger fortæller, hvorledes sagen på en pudsig måde udvidedes. En mand i menigheden, der også havde udskudt sit barns dåb på grund af utilfredshed med sognepræstens ritual, fik ved efterretningen af sagens udfald pludselig travlt. Til trods for, at han lå syg af kopper, fik han sit barn anmeldt og døbt sammen med Ole Jensens. Rygtet gik også, at en mand skulle have truet med at sende de to af sine børn, som pastor Sørensen havde døbt, tilbage for at få dem døbt om!

Sagen er i eksplicit form et udtryk for en lægmands oprør mod den beskikkede præstestand. At præsten har opfattet det som et oprør, fremgår tydeligt af hans påberåbelse af sin kaldelse; men måske har også præsternes almindelige uvilje mod de seminarieuddannede lærere bidraget til at skærpe striden. Sikkert er det, at pastor Sørensen ikke efter sit uomtvistelige nederlag kan have nærret varme følelser for de vakte i almindelighed, og i særdeleshed ikke for Ole Jensen. Lægmanden havde sejret, og derved var der rokket ved hele gejstlighedens stilling.

Det var en konsekvens af sagen, som også P. A. Fenger havde øjnene åbne for.

For Ole Jensen var det et samvittighedsspørgsmål, at hans datter blev døbt efter det rette ritual. Efter dåben har han imidlertid befundet sig i de samme vanskeligheder som forhen med hensyn til sin stilling som kirkesanger. Han har følt det ufrie i sin stilling, at han var nødt til at medvirke i præstens ændrede ritual, og samtidig har det forekommet ham uretfærdigt, at præsten uden videre kunne ændre i de foreskrevne ritualer. Et par artikler i Nordisk Kirketidende for 1836 er udsprunget af denne konflikt. I disse artikler vender Ole Jensen sig mod Grundtvigs forslag om sognebåndsløsning, der også indeholdt et forslag om frihed for præsterne til at ændre i ritualet, idet han påpeger den vanskelige stilling, den troende kirkesanger derved stedtes i. Hidtil havde han haft lovens medhold, når han protesterede mod præstens ritualændringer; men med Grundtvigs forslag ville han finde sig i den situation, at han var tvunget til at sige amen til et ritual, der muligvis stred mod hans samvittighed. Grundtvigs overlegne og afvisende svar, der blandt andet antyder, at Ole Jensen måtte være mere interesseret i sin indtægt som kirkesanger end i den kirkelige frihed, viser, hvor vanskeligt han har haft ved at sætte sig ind i andres tankegang, og da J. C. Lindberg også svarer og imødegår Ole Jensens artikel, bebrejder Ole Jensen i et brev til Lindberg denne for — ligesom Grundtvig — at tillægge ham meninger og motiver, han ikke har. Brevets ret skarpe tone er dog ikke udtryk for nogen dybtgående modsætning. I det samme brev fortæller Ole Jensen, at pastor Sørensen, med hvem striden om ritualet havde stået, er død, og han spørger, om ikke Lindberg vil søge embedet.

Hvad angår vækkelsens fremgang i egnen var Ole Jensen i 1835 meget pessimistisk. Selv om noget liv havde begyndt at ytre sig, havde søvnen dog atter indfundet sig hos mange. „Det ser ud her, som om en Fimbulvinter ruger over Egnen“, skrev han til Lindberg. Brevene til Lindberg viser, hvor tidligt Ole Jensen har følt tillid til denne. Måske har de meget tidligt truffet hinanden; men det første møde mellem dem, vi kender, fandt sted

i sommeren 1836. På en af sine rejser havde J. C. Lindberg den sommer gjort et par dages ophold hos P. A. Fenger i Slots Bjærgby. Under hans ophold tog familien en dag op til Kirke Helsing for at besøge pastor Mathiesen, der var noget i slægt med Fengers, og Lindberg og Fenger fandt da lejlighed til at aflægge korte besøg, først hos Ole Jensen, hos hvem de drak te og tilbragte et par timer, og på vejen igennem Gørlev også hos Peder Sørensen, der fulgte dem på vej til Kr. Helsing.

P. A. Fengers stilling som de vaktens præst har ikke altid været lige let. Undertiden måtte han døje hård kritik, ikke mindst fra forsamlingslederne på Holsteinborg-egnen. Folkene oppe ved Tissø bad ham gentagne gange komme og holde forsamling; men han undslog sig, ville ikke på den måde bryde ind i andres embeds-områder og måtte derfor skuffe de vakte. Imidlertid begyndte han selv i forlængelse af sine gudstjenester at lede gudelige forsamlinger i præstegården. Heri deltog folk fra de omliggende vakte egne, utvivlsomt også fra Gørlev-Bakkendrup-egnen.

Forfølgelsen begynder.

Isoleret fra hinanden var de vakte ikke. Der blev set skævt til dem; men i de enkelte sogne knyttedes de blot nærmere sammen, jo mere den øvrige befolkning så skævt til dem. I P. A. Fengers præstegård knyttedes forbindelse med ligesindede fra andre sjællandske egne. Slots Bjærgby var som et kontaktcenter for de vakte i Vestsjælland, ligesom Nordisk Kirketidende var vinduet ud til de vakte i det øvrige land.

Kolleger, som de var, og udgået fra det samme seminarium, Vesterborg på Lolland, havde Ole Jensen og Rasmus Sørensen, Venslev, de bedste muligheder for at finde hinanden. Vi har da også vidnesbyrd om ét besøg, Rasmus Sørensen i januar 1837 har aflagt i Sæby hos skolelærer Ole Jensen. Sikkert har dette kun været et af mange. Også med nogle af sine kolleger i den nærmeste omegn, skolelærerne Bergstrøm i Rye og Petersen i Store Fuglede, sluttede Ole Jensen venskab. J. P. Jensen omtaler det som et lærerkonvent, og hos en af disse venner, Bergstrøm i Rye, holdt Ole Jensen forsamling den 22. februar 1837.

Forsamlingen var betimeligt anmeldt for stedets præst, Appeldorn. Men i stedet for selv at komme tilstede, søgte pastor Appeldorn gennem herredsfogeden at hindre forsamlingens afholdelse. Forsynet med en skriftlig ordre fra herredsfogeden mødte sognefoged Peder Jørgensen da op i skolestuen ved forsamlingens begyndelse og oplæste forbudet mod at afholde den anmeldte forsamling. Efter forordningen af 1741 måtte forsamlinger kun holdes ved lys dag; denne forsamling var anmeldt først at skulle begynde kl. seks om aftenen og kunne derfor ikke anses for lovlig. De to skolelærere bøjede sig imidlertid ikke for denne argumentering. De erklærede, at de anså den pågældende bestemmelse i forordningen for hævet, efter at sidsttjenesten i kirken var sat til kl. ét. Da forsamlinger ikke måtte holdes i kirketiden, og da det ikke var forordningens indhold glatvæk at forbyde forsamlings afholdelse, mente de at have ret i deres fortolkning, fordi det i modsat fald ville være umuligt at holde forsamlinger om vinteren. Efter Bergstrøms bestemmelse blev forsamlingen derpå afholdt.

Sognefogeden kunne intet gøre herimod. Han nøjedes da med at notere navnene på de tilstedeværende og indberette det passede. Lykkeligvis er sognefoged Peder Jørgensens rapport med de noterede navne bevaret, for i den gives der et godt billede af forsamlingens sammensætning. Foruden skolelærer Bergstrøm og hans kone var der 32 til stede, ikke blot fra selve Rye, men også fra Sæby, Gørlev, Vindehelsing, Dalby og Hallenslev. Endog fra Slagelse var en mand tilfældigt kommet til stede. Ole Jensen var den eneste fra Sæby; men med skomager Sørensen i spidsen var der kommet ni fra Gørlev, heraf fem betitlet gårdmand, de øvrige omtales som ungarle eller håndværkere. Fra selve Rye var der (ud over skolelærerpæren) kommet elleve til forsamlingen. Der var to husmænd, hvoraf den ene havde sin kone med, en skomager og hans kone; resten var ganske unge: fire piger og to „drenge“. Fra Vindehelsing var også en lille flok kommet, en husmand, en gårdmandskone og en gårdmand, et par karle, en dreng og to piger. Endelig var der en skomager fra Dalby, en gårdmand fra Hallenslev og den nævnte mand

fra Slagelse. Af de i alt 34 tilstedeværende var de 10 kvinder, mens mændene i et antal af 24 udgjorde størstedelen af forsamlingen.

Det er en broget forsamling, vi må se for os. Unge og ældre, kvinder og mænd imellem hverandre, og så godt som alle stillinger og erhverv i landsbyen repræsenteret. Det mest bemærkelsesværdige er det store antal af unge, der har været til stede. Gennemsnitsalderen må have været meget lav; også lederne var forholdsvis unge, Ole Jensen var 33, skomager Sørensen 32, og skolelærer Bergstrøm 26 år.

Forsamlingen undgik imidlertid ikke at få et retsligt efterspil. Nogle dage senere måtte Bergstrøm møde i retten til forhør, og han forklarede da, at forsamlingen ikke var blevet afholdt af trods eller modvillighed; men fordi han troede, at forbudet mod forsamlingen grundede sig på en misforståelse af forordningen. Egentlig straf blev der ikke tale om i sagen. Kancelliet, hvortil sagen blev indsendt, nøjedes med at tildele Bergstrøm en irettesættelse; men som en udløber af sagen må det sikkert betragtes, at pastor Appeldorn i et skolekommissionsmøde kort tid efter fandt lejlighed til at optræde „pavemyndigt“ over for Bergstrøm, idet han bebrejdede ham, at han lod børnene lære Kingos salmer. Da det rygtedes, „skrev Skomager Sørensen i Gjørlov Præsten et Brev til, som havde baade Næb og Klør“. Uden solidaritetsfølelse har de vakte ikke været!

Dermed var en ny etape indledet. Vækkelsen på Tissøegnen var nu stærk nok til, at større møder kunne afholdes med deltagere fra flere sogne og en „udensogns“ leder. I det samme forår holdt Ole Jensen fire forsamlinger i Vindehelsinge, som efter hans egen beretning havde 60 til 100 deltagere. Men øvrigheden var nu også blevet opmærksom på vækkelsen. I maj måned 1837 gav Nordisk Kirketidende en kort meddelelse om en af forsamlingerne i Vindehelsinge, hvorunder nogle af de tilstedeværende havde søgt at skabe uro for at forstyrre forsamlingen. Samtidig kunne Nordisk Kirketidende fortælle, at sognets præst, Mathiesen, var forsamlingerne venligt stemt.

Denne notits fik kancelliet til at rykke ud. Gennem biskop

Mynster anmodedes provst Beck i Ørslev om en indberetning om forholdene. Pastor Mathiesen var af meddelelsen i Nordisk Kirketidende bragt i en pinlig situation. Selv om han åbenbart har haft et godt forhold til de vakte, — han var, som det vil erindres, noget i familie med P. A. Fenger —, var han dog ikke ivrig efter derved at blive sat i dårligt lys hos sine foresatte. Særdeles illustrerende i den henseende er et brev fra Ole Jensen til P. A. Fenger, dateret den 25. juli 1837, hvori han fortæller, at pastor Mathiesen har bedt ham om ikke at anvende det brev, hvori han fritog ham for at anmelde de gudelige forsamlinger. Provsten har nemlig udstedt forbud mod, at Ole Jensen kommer mere i sognet. Til dette fortæller Ole Jensen dog, at han har svaret, at hvis folk anmoder ham om at komme, kan han ikke nægte det.

Den indberetning, provst Beck udarbejdede i sagen, var en meget skarp anklage mod forsamlingsfolkene. Den mundede ud i en påstand om, at den danske kornspiritus undertiden ved forsamlingerne tjente som et virksomt opvækkelsesmiddel. Foreløbig undgik kancelliet dog strengere straffe end irettesættelser. Ole Jensen fik en, Peder Sørensen fik en, efter at han havde måttet afgive forklaring om de forsamlinger, han i ca. tre år havde ledet i sit hjem. Selv P. A. Fenger fandt sig i denne forbindelse afkrævet en forklaring om den fodvandring, han sammen med J. C. Lindberg den foregående sommer, da de besøgte Ole Jensen, havde foretaget i „tvende dem uvedkommende Pastorater“.

I et par år synes der at have været ro omkring forsamlingerne. „Jeg har intet Mærkeligt at fortælle Dem om Livet her“, skrev Ole Jensen til J. C. Lindberg i 1839. Ingen betydelig fremgang, men dog en stille, stadig vækst. Irettesættelserne fra øvrigheden bragte ingenlunde de vakte til at falde til føje. Tværtimod søgte de på anden måde at hævde deres sag, idet de i 1838 indsendte et andragende til stænderforsamlingen i Roskilde, hvori de bad om frihed til at holde forsamlinger. Andragendet var underskrevet af beboere i Sæby, Gørlev, Ruds Vedby, Hallenslev, Store Fuglede, Reerslev og Helsing, og det handlede ude-

lukkende om ophævelse af forordningen af 1741. Måske skal det selvstændige initiativ, Ole Jensen udviste ved at forfatte adressen, også ses i modsætning til forslaget om sognebåndsløsning, som J. C. Lindberg det samme år indbragte til stænderforsamlingen. For Ole Jensen var friheden til at holde forsamlinger vigtigere end friheden til at vælge præst.

Blandt underskriverne på andragendet var der også en gods-ejer. Det var Th. Hasle, der i 1838 havde overtaget Hesselbjerg-gård. Han havde i København haft forbindelse med P. C. Kierkegaard, der stod Grundtvig nær, og han var straks begyndt at holde små forsamlinger på gården for de folk, han havde i sit brød. Hans underskrift på andragendet viser, at han snart har fået forbindelse med Ole Jensen. Dette bekræftes også af Mynster, der meddeler, at Ole Jensen undertiden bistod Th. Hasle ved forsamlingerne. Forsamlingerne på Hesselbjerggård forblev ret små; der synes ikke i egnen at have været megen forståelse for dem. De, der deltog, udsatte sig blot for spot og drillerier.

I 1839 udgav Ole Jensen en salmesamling, „Evangelisk-Christelige Kjerne-Psalmer“, til brug i forsamlingerne. J. C. Lindberg var ham behjælpelig med det praktiske arrangement vedrørende trykning og udgivelse, og der veksledes i den anledning nogle breve mellem Lindberg og Ole Jensen. Også i en anden anledning henvendte Ole Jensen sig i slutningen af året til Lindberg med anmodning om råd og hjælp. Skomager Jens Petersen på Vedby mark var ked af at lade sine børn gå i skole i Vedby, fordi læreren både ydede ringe undervisning, bl. a. en vantro religionsundervisning, og førte et forargeligt levned. I stedet ønskede han at få børnene i Sæby skole; men Ole Jensen vidste ikke, hvad han turde råde manden til. Kunne det lade sig gøre at indsende en ansøgning? Ole Jensen lod spørgsmålet gå videre til Lindberg og bad ham om eventuelt at forfatte ansøgningen.

Endnu en sag optog Ole Jensen i 1839. Biskop Mynster havde fremsat forslag til et nyt ritual, hvad der affødte en mængde protester, ikke mindst fra det vakte lægfolk. En erklæring mod ritualforslaget samlede op mod 2000 underskrifter, og der blev rettet opfordring til Ole Jensen om at stå som udgiver af erklæ-

ringen. Han havde imidlertid allerede skrevet en selvstændig erklæring, hvori han bl. a. omtaler muligheden af at udtræde af statskirken, og selv om hans underskrift var blandt de 2000, ønskede han ikke at stå som udgiver. I stedet foreslog han Rasmus Ottesen, under hvis navn erklæringen da også udkom.

Vækkelsen breder sig til Svallerup og Rørby sogne.

I årene fra 1840 til 1843 afspejler politiretsprotokollerne i Arsskippinge og Løve herreder forsamlingsbevægelsens frembrud i Svallerup og Rørby sogne syd for Kalundborg.

Forhørene giver oplysninger om i alt otte afholdte forsamlinger i perioden 1840—43 i disse egne. Andre forsamlinger har været berammet, men er ved herredsfogeds og sognepræsts indblanding blevet aflyst. Sandsynligvis har der dog været afholdt adskilligt flere forsamlinger end de i retsprotokollerne omtalte; mindre forsamlinger, der blot bestod af de nærmeste naboer, har formodentlig kunnet afholdes uden retslige efterspil. De forsamlinger, der blev slået ned på, var dem, hvorved udensogns folk optrådte som ledere eller prædikanter, og af denne art er da også alle kendte otte forsamlinger.

Frem for nogen anden var det i dette udspring af vækkelsen, skomager Peder Sørensen fremtrådte som lederen. Der er kun oplysninger om én forsamling ledet af Ole Jensen i april 1840 hos en udflyttergårdmand i Bjerge i Svallerup sogn. Under den retssag, der førtes efter forsamlingen, holdt Ole Jensen en forsvarestale, som simpelthen er en oratorisk præstation. Han var i talen dristig nok til at vende anklagen og anklage den præst, der havde indgivet anmeldelse om forsamlingen for dårlig embedsførelse. Dette havde dog ingen virkning, og sagen endte med, at Ole Jensen idømtes en mindre bøde. Efter dommen synes Ole Jensen at have ophørt med at rejse ud som prædikant. I fyrrerne holdt han forsamlinger i sit hjem, således som det er omtalt i hans søns beretning. Om det var dommen udelukkende, der standsede Ole Jensens virke som prædikant, er vel tvivlsomt. Meget tyder på, at der i disse år har udviklet sig

et modsætningsforhold imellem Ole Jensen på den ene side og Peder Sørensen o. a. på den anden side. Dette kan have haft sin betydning for Ole Jensens tilbagetræden.

Allerede inden Ole Jensen holdt forsamlingen i Bjærg, havde Peder Sørensen i januar og marts samme år ledet to forsamlinger sammesteds, i det ene tilfælde nøjagtig angivet til Bjærgemark og begge afholdte hos husmænd. Med sig bragte Peder Sørensen to unge mænd, ungkarl Anders Johannessen fra Vindehelsinge og ungkarl Henrik Nielsen fra Ulstrup. Den sidste tog ingen aktiv del i forsamlingen, hvorimod Anders Johannessen bistod Peder Sørensen, foreløbig dog blot ved at læse op af en postillesamling.

Gentagne domfældelser og bødestrafte skræmte ikke Peder Sørensen fra at fortsætte som forsamlingsleder. I 1842 og 1843 deltog han i flere forsamlinger i Rørby sogn, hvortil bevægelsen bredte sig fra Svallerup-egnen. En forsamling var bestemt i midten af maj til at finde sted hos en husmand på Ugerløse mark; men præsten fik den aflyst. I juli, august og september afholdtes dog virkelig forsamlinger trods sognepræstens fortsatte bestræbelser for at få dem aflyst, og den sidste forsamling, der efterfulgtes af forhør, holdtes i juli 1843 hos en bolsmand på Ugerløse græsmark.

Med én undtagelse, hvor forsamlingen holdtes hos en skræder i Melby, afholdtes forsamlingerne i Rørby sogn hos et par husmænd og en bolsmand på Ugerløse græsmark. Peder Sørensen var utvivlsomt den egentlige leder. Når rygtet om „den hellige skomager“s ankomst gik i en egn, strømmede beboerne til; men ved hans side trådte i disse år andre forsamlingsledere frem. Den førnævnte Anders Johannessen var hans fremmeste discipel, og ved forsamlingerne i 1842 nøjedes han ikke med at læse op af gudelige bøger og prædikensamlinger, men holdt fuldt så vel som Peder Sørensen taler „ud af Hovedet, uden Bog og Papiir“. Selve egnen omkring Rørby fostrede også sine forsamlingsledere. Om en ungkarl Jørgen Larsen fra Rørby og en husmand og tømrer Johan Martin Johansen fra Ugerløse siger Peder Sørensen i et forhør, at de plejede at lede forsamlinger i sognet.

Handlingen varierede ikke meget fra den ene forsamling til den anden. Der blev læst op af prædikensamlinger og andagtsbøger så vel som af bibelen, der blev holdt forklaringer over det læste, der blev holdt fællesbønner, og undertiden kunne det nok være vanskeligt at skelne det ene fra det andet. Bønnerne kunne antage talers længde og indeholde formaninger og påmindelser til tilhørerne, og talerne ville ofte munde ud i mere eller mindre lange bønner. Endelig blev der sunget salmer: til indledning, ind imellem taler og oplæsning, og til afslutning. Derved blev tilhørerne virkelig sat i bevægelse. Kendte de ikke melodierne, var salmerne lange nok til, at de kunne lære dem. Den faste flok af tilhørere, som ofte fulgte Peder Sørensen fra hans hjemegn, kunne synge for, — i et tilfælde er der ligefrem tale om en flok sangersker —, og tilhørerne kom til at synge med. Sognefoged Peder Madsen fortæller, at tilhørerne ved en forsamling hos bolsmand Rasmus Jensen på Ugerløse mark søndag den 7. august 1842 ved forsamlingens afslutning havde sunget salme på salme, „med hvilket de vedblev langt ud af Marken, da Forsamlingen skiltes ad“. Ved den samme forsamling holdt Anders Johannessen en tale „med saa megen Effect og Følelse, at en stor Del af Forsamlingen græd“.

Var handlingen end den samme, kunne forsamlingernes præg til gengæld være stærkt varieret. Dette hang ikke mindst sammen med de forskellige antal af forsamlede. Ved forsamlingerne i Bjerge i 1840 var antallet af tilstedeværende 20 til 30 mennesker, og forsamlingerne var kortvarige, varede blot et par timer. Forsamlingerne i 1842 og 1843, der holdtes om sommeren, blev derimod, ligesom tidligere forsamlingerne i Vindehelsing, tilblømsmøder. Tallene, der nævnes, er 60 til 70; men nok så illustrerende er det, naar det fortælles, at stuen var aldeles overfyldt, og folk trængtes uden for de åbne eller ligefrem aftagne vinduer. Sognefoged Peder Madsen i Rørby, der flere gange mødte i retten for at afgive forklaring om forsamlingerne, gav således en gang en meget pudsigt beskrivelse af de forsamledes antal, da han sagde, at så mange var til stede som ved den største auktion.

Så store forsamlinger blev ofte præget af urolige elementer. Mærkeligt er det i og for sig, at det ikke altid synes at have været tilfældet. Ved de fleste forsamlinger, også de mindre på 20 til 30 tilhørere, var der blandt de forsamlede nogle, der kun, eller dog fortrinsvis, var kommet af nysgerrighed. Ved de store tilløbsmøder kunne det næppe undgås, at urostiftere blandede sig i forsamlingen. Sognepræsten i Rørby, pastor Poulsen, fortæller om et sådant stort møde, at han lagde mærke til, at værten og værtinden kun i meget korte mellemrum var tilhørere, fordi de øjensynligt var bange for at blive bestjålne af de udenfor forsamlede, mellem hvilke de derfor stadig færdedes.

Netop denne forsamling fortjener i øvrigt en nærmere omtale, fordi ved den de vakes opposition mod øvrigheden kom særlig tydeligt frem.

Forsamlingen holdtes hos parcellist Christen Nielsen i Ugerløse søndag den 10. juli 1842, og den lededes af skomager Peder Sørensen og Anders Johannessen. Også søndagen før havde der været forsamling i nabolaget, og Christen Nielsen havde da bedt Peder Sørensen og Anders Johannessen om at komme til ham og holde møde. Da dette var aftalt, gik Christen Nielsen til sin sognepræst, pastor Poulsen i Rørby, for at anmelde forsamlingen, således som det var forordnet. Pastor Poulsen var en skarp modstander af forsamlingsbevægelsen og havde allerede et par gange fået overtalt folk til at aflyse forsamlinger, der var bestemt til at blive afholdt i deres hjem, og noget sådant har han sikkert også forsøgt ved denne lejlighed. Christen Nielsen lod sig imidlertid ikke overtale. Ilter af natur synes han at have været, og i det senere afholdte forhør tyder meget på, at det har udviklet sig til et veritabelt skændsmål præsten og husmanden imellem. Således har Christen Nielsen udtalt sig truende om, at de omrejsende prædikanter ville få patent af kongen og blive lønnet af ham, — en antydning over for pastor Poulsen om, at præsterne snart kunne blive overflødige, men samtidig et udtryk for en naiv tillid til kongen.

Da forsamlingen trods alle præstens overtalelsesforsøg dog afholdtes, kørte pastor Poulsen den pågældende søndag sammen

med sognefoged Peder Madsen og to sogneforstandere til Christen Nielsens hus. Et år senere måtte pastor Poulsen i en indberetning til kancelliet redegøre for, hvad der var sket, og sammenholdt med sognefogedens forklaring i forhøret dagen efter forsamlingen er denne indberetning en meget god kilde.

Ved præstens og hans ledsageres ankomst til huset fandt de stuen fyldt af et stort antal mennesker, for det meste fremmede. Af sognets beboere mente pastor Poulsen, at der kun var ca. 10 i stuen; men så mange flere var til gengæld forsamlet i gården og omkring udhusene. Da Christen Nielsen afviste den skrivelse fra herredsfogeden, som sognefogeden ville oplæse for ham, henvendte pastor Poulsen sig til prædikanterne og forsamlingen. Han forklarede dem indholdet af forordningen af 13. januar 1741 og formanede dem, med anførelse af talrige skriftsteder, til lydighed mod øvrigheden. Hans formaninger affødte en debat med Peder Sørensen, som præsten selv anslår til at have varet halvanden time, alt imens folk udenfor larmede og støjede. Enden på debatten blev, at Peder Sørensen, der ikke syntes uvillig til at aflyse forsamlingen, henvendte sig til værten og spurgte, om han ønskede forsamlingen afholdt. Christen Nielsen svarede ja, og han støttedes af en del af de forsamlede, der råbte op og krævede forsamlingen afholdt. For præsten var kampen håbløs. Det aftaltes, at de to prædikanter skulle indfinde sig hos ham og køre med ham til herredsfogeden efter forsamlingen; men pastor Poulsen måtte opgive på ny at få ordet.

Ved forhørene gik det revolutionære ganske af Christen Nielsen. For hvad han havde sagt undskyldte han sig med sin ivrighed og sit enfold, og han lovede, at han ikke mere ville lade afholde forsamlinger i sit hjem. Alligevel var sagen et eklatant nederlag for pastor Poulsen. Over for en larmende forsamling af bondealmue havde han måttet give op, — ingen havde vist ham den tilbørlige respekt. Og alle hans bestræbelser for at holde forsamlingsbevægelsen borte fra sit pastorat, hans husbesøg og samtaler med menighedens medlemmer havde vist sig frugtesløse. Forsamlingerne gentog sig. Det er næppe uden bund i virkeligheden, når pastor Poulsen slutter sin indberetning med at be-

klage sig over de bitterheder, denne lige så vanskelige som ubehagelige sag havde bragt ham.

Pastor Poulsens indberetning, der var blevet ham afkrævet på grund af Peder Sørensens og Anders Johannessens benådningensansøgning efter domfældelsen i sagen, gik igennem to instanser, inden den nåede til kancelliet. Begge instanser forsynede den med en betænkning.

Første instans var provst Beck. Hans betænkning blev ganske kort. Han, der allerede tidligere havde antydnet, at kornbrændevin benyttedes i forsamlingerne som et virksomt opvækkelsesmiddel, antyder denne gang, at de to prædikanter driver dette uvæsen af konventikler af begge køn „for derved at opnaae deres kjødelige Hensigter“. En unægtelig alvorlig anklage. Ligeledes understreger provst Beck i sin omtale af skomager Sørensens, at denne sammen med sine ligesindede hylder det valg-sprog, at man skal adlyde Gud mere end mennesker, og dermed undskylder sine forsætlige lovovertrædelser. Det måtte, set fra hans stode, være en kristen lære brugt i en falsk og oprørsk ånd.

Biskop Mynster er ikke langt fra at give Beck ret. I sin erklæring citerer han med tilslutning provsten. Men han udtrykker sig langt mere nuanceret. Han er villig til at se det positive og gode ved gudelige forsamlinger, der mange steder kunne modvirke den religiøse ligegyldighed — det var en af de ting, præsterne klagede over i tiden —; men uden misligheder var forsamlingerne ikke. Deres „skæve“ forkyndelse førte ikke til den rette glæde i Gud; tværtimod forledtes forsamlingsfolkene til grublen og græden, hvorved de forsømte arbejde og pligter. Desuden bevirkede forsamlingerne, at menigheden splittedes i partier, og endelig misbruges forsamlingerne undertiden til indsamling af underskrifter på petitioner, hvor de fleste, der underskrev, ikke forstod, hvad de skrev under på. Mynsters stilling var bestemt af hans ansvarsfølelse over for den kirke, som fædrene havde overleveret; hans sigte var at bevare kirkens enhed og faste orden. At tillade enhver at antage sig lærerembede ville være at give landet til pris for sekter og vildfarelser. Derfor er

det her som i andre tilfælde de omrejsende prædikanter, Mynster skarpest vender sig imod.

Rokkedes der ved kirken, rokkedes der samtidig ved rigets grundlov. Derfor kunne Mynster i forsamlingsbevægelsen se en politisk faktor. Kancelliet så mere enkelt på det. Mistænksomgjort ved den øgede politiske aktivitet og de skærpede krav, som havde kunnet spores efter tronskiftet i 1839, så man umiddelbart i en almues ulydighed et udslag af den oppositionelle politiske bevægelse. Derfor er det, at kancelliet i den betænkning, hvormed sagens akter forsynedes, inden Peder Sørensen og Anders Johannessens ansøgning om benådning videresendtes til kongelig resolution, betoner, at prædikanterne vedblev med at holde forsamlingen under påberåbelse af, at de fulgte „folkets“ stemme. Ligeledes hæfter kancelliet sig ved, at Peder Sørensen, som af provst Beck meddelt, hylder den anskuelse, at man skal adlyde Gud mere end mennesker, og dermed begrunder sine lovovertredelser. Dette kunne i kancelliet næppe tolkes som andet end oprørskhed.

Både provst, biskop og kancelli var, som det fremgår af det ovenstående, tilbøjelige til i prædikanternes og de vakes trods at se noget beslægtet med den politiske bevægelse, der især siden tronskiftet havde givet sig til kende. Der kan heller ikke være tvivl om, at bøndernes sikre optræden over for øvrigheden, in casu præsten, var led i og udtryk for en ændring i forholdet mellem befolkning og øvrighed. Til denne optræden hentede de vakte sikkerhed og mod i deres overbevisning om, at man skal adlyde Gud mere end mennesker. Den overbevisning har imidlertid ikke været et påskud for deres trods. Den har været et bud, hvis konsekvenser de næppe altid har vurderet. En bevidst politisk stræben er det vanskeligt at tillægge de vakte. Når de optrådte, som f. eks. Christen Nielsen gjorde over for pastor Poulsen, har utvivlsomt personlige forhold spillet ind, herunder også præstens hele stilling i sognet og Christen Nielsens temperament.

Endnu medens den ovenfor angivne korrespondance førtes, var Peder Sørensen i juli 1843 med ved en forsamling i Rørby sogn.

Forsamlingen efterfulgtes af nye forhør, nye domme og nye benådningsansøgninger. End ikke udpantninger hos Peder Sørensen ville kunne dække bøderne, og ved kgl. resolution af 21. juni 1844 stilledes bødens udredelse i bero på betingelse af, at Peder Sørensen ikke deltog i ulovlige, det vil først og fremmest sige udensofns, forsamlinger. Dermed afsluttedes den gudelige vækkelses mere voldsomme periode i Tissø-egnen. Ligesom Ole Jensen efter dommen 1840 afholdt Peder Sørensen sig nu fra at rejse rundt som prædikant.

3. Vækkelsen i Odsherred.

En af de sidste dage af maj måned 1839 kom biskop Mynster på visitatsrejse til Asnæs i Odsherred, og han skrev da i sin visitatsdagbog: „Nogle lindbergske Bevægelser have vel ytret sig, men Forsamlingerne skulle kun have bestaaet af nogle faa Mennesker og fandt aldeles intet Bifald i Sognet, saa at man nu Intet mærker dertil“. I disse få ord har biskop Mynster meget præcist beskrevet vækkelsen i Odsherred. Det var ikke den kraftige bevægelse som vækkelsen i amtets sydvestlige hjørne. Det var en familie-vækkelse, hvor kun de nærmeste slægtninge, tjenestefolk og enkelte naboer fandt sammen til husandagter og små forsamlinger.

Student Claus Christian Harmsen hørte til den grundtvigske kreds i hovedstaden og holdt i 1830'erne forsamlinger på Amager. Disse forsamlinger kom et par unge håndværkerlærlinge fra Odsherred i forbindelse med, og da den ene af dem, skræder Jens Jensen, efter udstået læretid rejste tilbage til Asnæs, begyndte han at holde forsamlinger i sit hjem. Den anden af de to lærlinge etablerede sig i København, men stod i brevveksling med sin familie på hjemegnen. Derigennem formidlede han den forkyndelse, han havde mødt i København, og han undlod heller ikke at henvise til de forsamlinger, skræder Jensen var begyndt at holde. En broder til skræder Jensen var gårdfæster Hans Jensen i Fårevejle. Også han deltog i forsamlingerne, men ellers kendes kun få navne fra disse. Efter et par års forløb

synes forsamlingerne at være hørt op. 1839, samme år, som Mynster kom på visitats, flyttede skræder Jensen fra Asnæs til Faarevejle, og dermed stilledes vækkelsen af. Fra præsternes side var der intet gjort for at bekæmpe forsamlingerne, men små som de var, havde der heller ikke budt sig nogen særlig grund. I det hele må man undre sig over vækkelsens udtalte svaghed, så meget mere som den i gårdfæster Hans Jensen talte en mand, der siden skulle gøre sig noksom bekendt ved sin ihærdige politiske agitation; men muligt er det, at både han og broderen i 1830'erne endnu har været for unge til at lede bevægelsen, ligesom deres isolation fra andre egne vakte har betydet en svækkelse. Først efter 1850, da indremissionske udsendinge kom til Odsherred, blussede vækkelsen op.

Vækkelsens udbredelse.

1. *Hvorledes bredte forsamlingerne sig?*

Det forhåndenværende kildemateriale giver ikke noget entydigt svar på, hvordan forsamlingerne bredte sig fra sogn til sogn; men nogle fingerpeg gives der dog. Primært må det siges, at deres udbredelse byggede på personlige kontakter, personlige bekendtskaber. For eks. holdt Ole Jensen forsamlingen i februar 1837 hos sin ven og kollega Bergstrøm i Rye. Ved denne forsamling var en del folk til stede fra Vindehelsing. Muligvis har de kendt Ole Jensen, — og Ole Jensen dem —, fra fælles kirkegang hos pastor Østrup, og det er formodentlig dem, der har indbudt Ole Jensen til at holde forsamlinger i Vindehelsing.

I deres udbredelse fulgte forsamlingerne dog ikke efter en lige linie de personlige bekendtskaber. Skolelærer Ole Petersen i Store Fuglede stod også Ole Jensen nær, 1838 var han medunderskriver af adressen til Roskilde stænderforsamling, og Mynster nævner ham som hørende til de „opvakte“. Foruden hans underskrift findes på adressen 1838 endnu én fra Store Fuglede. Naturligvis kan der have været forsamlinger i Store Fuglede, som vi intet kender til; men først i 1840 hører vi, at der med lærer Petersens medvirken holdes forsamling i egnen. Tilmed ikke i selve Store Fuglede, men i Bjærgø fire kilometer derfra.

Af forhøret over skolelærer Petersen fremgår det, at Ole Jensen havde sendt bud til ham med spørgsmålet, om han (Ole Jensen) skulle komme til Bjærgø og holde forsamling. Han havde hørt, at nogle havde ytret ønske om det. Der har altså ikke blot været tale om indbydelser; forsamlingslederne kunne godt selv udvise initiativ.

Før Ole Jensen havde Peder Sørensen holdt forsamlinger i Bjærgø. De var kommet i stand ved, at nogle beboere, der havde hørt om, — og muligvis hørt —, „den hellige skomager“ havde udtrykt ønske om at få holdt en forsamling. Da Peder Sørensen havde hørt dette, begav han sig selv til Bjærgø og fik aftalt forsamling.

Var der først én gang holdt forsamling i en egn, var det sjældent vanskeligt at få aftalt nye. Ofte findes der i forhørene vidnesbyrd om, at en mand, der havde været tilstede ved en forsamling og „fundet behag i det dér talte“, havde bedt prædikanten om at komme i sit hjem og holde forsamling. Der kan dog stadig ikke frakendes prædikanterne et vist initiativ; de kan have drejet samtalen således, at det måtte falde naturligt at aftale ny forsamling. Ved en forsamling, hvor folk fra flere sogne var tilstede, kunne prædikanten også direkte spørge, om ikke nogen i det og det sogn havde lyst til at få afholdt forsamling. Uden heraf at kunne uddrage nogen egentlig missionsstrategi kan man dog spore en stærk missionsiver. Ytredes der et steds ønske om at få holdt forsamling, var prædikanterne mere end villige, og de ventede ikke altid på en udtrykkelig indbydelse. Måske har personlig forfængelighed, iver efter at stå som den førende forsamlingsleder, også ansporet dem.

2. Hvor udbredt var vækkelsen?

Geografisk set var den gudelige vækkelse i Holbæk amt stærkt begrænset. Bortset fra den ganske svage bevægelse i Asnæs og Faarevejle holdt vækkelsen sig til amtets sydvestlige hjørne, og inden for dette område var det, som det er beskrevet ovenfor, kun få sogne, der ret beset kan siges at have oplevet en gudelig vækkelse. Mest stabil har vækkelsen været i Gørlev og Bakken-

drup. Her var det, at pastor Østrup havde været præst. Befolkningen har tidligt kunnet høre vækkelsesforkyndelsen, og gennem Peder Sørensens hjemmeforsamlinger, der holdtes regelmæssigt gennem en årrække, skabtes en fast flok af vakte folk, en kerne, der jo også fulgte med, når Peder Sørensen drog ud til forsamlinger i andre sogne. Naturligvis har det haft stor betydning for vækkelsen i denne egn, at de mest fremtrædende forsamlingsledere boede her; men det er bemærkelsesværdigt, at Ole Jensen i sin egen by, Sæby, kun havde ganske få tilhængere.

Vækkelsen i Vindehelsinge fik et andet præg. Selv om forsamlingerne i Gørlev hos Peder Sørensen sikkert var almindeligt kendt i befolkningen, har de dog næppe vakt den opsigt, som forsamlingerne i Vindehelsinge kom til. De store forsamlinger, som vi hører er holdt i Vindehelsinge i 1837, var af en ganske anden karakter end de mindre forsamlinger i Peder Sørensens hjem. Netop i dette, at de har vakt mere opsigt, ligger også, at de må have berørt et større og bredere udsnit af befolkningen. Måske har der også i Vindehelsinge været små, regelmæssige forsamlinger — pastor Mathiesens ret venlige holdning over for de vakte kan have afskåret os fra oplysninger herom, idet han ikke har foretaget sig noget imod dem. Men der er dog tegn på, at vækkelsen ikke rigtig ville fænge i Vindehelsinge. I et brev til provst Beck omtaler pastor Mathiesen, at Ole Jensen skal være utilfreds med, at så mange i Vindehelsinge er faldet fra igen.

I Svallerup og Rørby sogne var vækkelsen derimod kraftig, selv om den kom så meget senere. I denne egn hører vi både om forsamlinger, hvor lokale ledere er fremtrådt, og om større forsamlinger med fremmede prædikanter. Som alt nyt har det vakt opsigt, når en mand begyndte at holde religiøse møder i sit hus; men endnu mere opsigt har det vakt, når en af de meget omtalte udensogns prædikanter ankom. Møderne udviklede sig i så tilfælde til store forsamlinger, der simpelthen har været dagens begivenhed i sognet. Dermed er vækkelsen blevet en kendt bevægelse; men det er dog yderst tvivlsomt, om de, der samledes i gården til det hus, hvor forsamlingen holdtes, og som lyttede ved de aftagne vinduer, har haft nogen virkelig mulighed

for at få fat på, hvad det egentlig drejede sig om. Mange er kommet af nysgerrighed til forsamlingerne, og nogle har det næppe været andet end en velkommen lejlighed til optøjer. Netop disse urolige elementer, der har råbt højest, kan have givet andre, mere besindige, en forkert opfattelse af vækkelsen og fået dem til at holde sig på afstand af forsamlingerne. Disse store forsamlinger er ikke helt uberettiget blevet tydet som udtryk for en mindsket respekt for sognepræsten, en ændring af dennes stilling og hans forhold til sognets folk.

Andre steder har vækkelsen været ukendt. Der kunne ganske vist være enkelte, der tog til Peder Sørensens forsamlinger i Gørlev, som ellers fortrinsvis bestod af nærtboende, eller senere til Ole Jensens i Sæby; men større opsigt har dette ikke kunnet vække. Højest lidt bekymring hos præsten. I bogen „Gamle Nielsen“ fortæller forfatteren Anton Nielsens far, der var lærer i Reerslev, om forsamlingerne hos Th. Hasle på Hesselbjerggård. Kun få gik til disse forsamlinger, gårdens tjenestefolk og daglejere og nogle få andre. Alle andre vidste ikke, hvad det betød, „men antog, at det maatte være Galskab eller Sværmeri at holde Gudstjeneste i et privat Hus og at lade Lægfolk præke“. Således er de vakte ikke blot blevet betragtet i Reerslev. De vakte led ikke blot under modstanden fra øvrigheden, men også under mangel på forståelse i befolkningen. Forsamlingerne kæmpede, som Hans Jensen har skrevet, mod en uvilje fra en befolkning, „der dog for Størstedelen ikke var med i Vækkelsen og sejt vilde fastholde gamle Vaner og Begreber i aandelig Henseende som paa mange Maader inden for det materielle Liv“.

Som deltagere i det „galskab og sværmeri“ isolerede forsamlingsfolkene sig fra den øvrige befolkning. Når de deltog i forsamlinger med vakte fra andre sogne følte de sig i et nyt fællesskab; men derved skilte de sig blot yderligere ud fra deres normale samfund.

Vækkelsen var en isoleret bevægelse i Holbæk amt. Hvor kraftig den end har været — og i nogle sogne ses det, at den endog har været ret kraftig — har den dog kun omfattet et lille udsnit af befolkningen. Den flok, der rundt om blev grebet af

vækkelsens forkyndelse, og som holdt forsamlingerne i gang, var en minoritet. For den store del af befolkningen har Gamle Nielsens udsagn om beboerne i Reerslev sikkert passet. De vidste ikke, hvad vækkelsen betød, antog den for galskab og sværmeri, og holdt sig derfra.

3. Forsamlingernes sociale sammensætning.

Forsamlingsbevægelsen var ingen fast organisation med kartoteker og medlemsprotokoller, og studiet af forsamlingernes sociale sammensætning er derfor både vanskeligt og usikkert. Helt uden oplysninger står man dog ikke; i enkelte forbindelser er der nedfældet en række navne, der kan give antydninger af bevægelsens sociale præg. For vækkelsen omkring Tissø foreligger i denne forbindelse fire brugbare kilder.

1. P. A. Fengers liste med navne på dem, der har givet bidrag til Lindbergs bøde (1834).

2. Listen over tilstedeværende ved forsamlingen den 22. februar 1837 hos skolelærer Bergstrøm.

3. Underskrifter på adressen til Roskilde stænderforsamling 1838.

4. Underskrifter på protesten mod ændring i ritualet 1839. (Omfatter navne fra hele landet; her er underskrifterne fra de relevante områder plukket ud.)

De fire kilder er ikke kilder af ganske samme kategori. De vakte, der har givet deres underskrift til adresser, eller som har bidraget til en indsamling, må fortrinsvis være folk, der har været fast knyttet til vækkelsen, mens der i sognefogedens liste over forsamlede kan være folk, for hvem denne forsamling har været den eneste kontakt med vækkelsen. Alligevel har de dog haft så megen interesse for bevægelsen, at de har kunnet tage initiativ til at gå til en forsamling, hvorved de også har løbet en risiko for at kompromittere sig i deres bysfællers øjne. Fælles for alle nævnte personer gælder det, at de på en eller anden måde har været berørt af vækkelsen. Der er derfor ingen tungt-

vejende grund til ikke at behandle materialet under ét, især da det omfatter så lidt, og der under alle omstændigheder må tages ethvert forbehold med hensyn til, hvad der kan uddrages af det.

	Gd	Sk	Gm	Bm	Hm	Hv	Pg	K	A
Fenger 1834	0	2	3	1	0	3	0	3	3
Fors. 1837	0	2	7	0	3	5	6	6	2
Adr. 1838	1	2	1	2	5	4	0	5	0
Prot. 1839	0	3	6	3	8	12	9	1	1

Gd: Godsejere. — Sk: Skolelærere. — Gm: Gårdmænd. — Bm: Bolsmænd. — Hm: Husmænd. — Hv: Håndværkere. — Pg: Piger. — K: Karle (og drenge). — A: Andre. (Ægtepar er talt som en under mandens betegnelse.)

Godsejeren (1838) er Th. Hasle, Hesselbjerggård, og skolelærerne er Ole Jensen, Sæby, Ole Petersen, St. Fuglede, og Bergstrøm, Rye. Ser man bort fra disse to rubrikker og betragter rubrikkerne Gm til K, får man indtryk af en bevægelse, der har hentet tilhængere fra alle lag i landbefolkningen. Man vil ikke kunne betegne bevægelsen som en gårdmandsbevægelse, selv om bolsmændene taltes som gårdmænd. Dertil er der for mange husmænd, håndværkere og tjenestefolk. På den anden side kan man heller ikke betegne bevægelsen som en småfolksvækkelse, dertil er der for mange gårdmænd, og husmændenes tal er i forhold til deres antal i befolkningen ikke særligt overbevisende. Det mest overraskende er de forholdsvis mange håndværkere. Nogle af dem kunne ganske vist med nogen ret regnes under husmændene, fordi arbejdet som håndværkere kun har været et bierhverv; men en del bliver dog tilbage og fastholder indtrykket af en særlig interesse for vækkelsen blandt landsbyhåndværkerne. Tjenestefolkenes deltagelse kan i nogle tilfælde forklares som påvirkning fra deres husbond; men der er ikke tvivl om, at de unge, der var mindst bundne af konventioner og hensyn, var særlig modtagelige for det nye, som vækkelsen var.

Yderligere oplysning om forsamlingsfolkets sociale præg kunne man få ved at undersøge, hos hvem der blev holdt forsamlin-

ger. Indtil 1839 kender vi forsamlinger hos Peder Sørensen og Bergstrøm, Rye. Derefter holdes (foruden Ole Jensens i fyrerne) de forsamlinger, vi kender, i Svallerup og Rørby sogne. De holdtes hos udflyttergårdmænd, hos bolsmænd, husmænd og hos en skræder. Heller ikke dette giver noget éntydigt billede. Det er imidlertid interessant, at de to gårdmænd, hos hvem forsamlinger holdtes, udtrykkeligt er benævnt udflyttergårdmænd, ligesom det om tre af de fem pågældende bolsmænd og husmænd oplyses, at de boede uden for landsbyen, på Bjærge mark, Ugerløse mark, osv. Måske er det rigtigt, som professor Lindhardt hævder, at udflytterne på grund af deres friere og selvstændigere stilling var mere modtagelige for vækkelsens forkyndelse.

I denne omtale af forsamlingsfolket må det være naturligt også at omtale deres ledere. De førende forsamlingsledere i Holbæk amt var uden sammenligning skolelæreren i Sæby, Ole Jensen, og skomager Peder Sørensen fra Gørlev. Ved siden af de to trådte kun få frem: Anders Johannessen fra Vindehelsing, Jørgen Larsen fra Rørby og husmand Johan Martin Johansen fra Ugerløse. Th. Hasle kan ikke regnes med blandt forsamlingslederne. Han holdt ganske vist forsamlinger, men havde ofte andre til at lede dem. Derimod bør skræder Jensen fra Asnæs nævnes i denne række af ledere og lægprædikanter.

Det er kun få, der kendes som ledere i den gudelige vækkelse i Holbæk amt. Flere kan naturligvis have talt, læst op af prædikener, ledet bønner osv.; men om dem siger kildematerialet intet. Blandt de få nævnte kan endda kun tre siges at have været virkelig fremtrædende, nemlig Ole Jensen, Peder Sørensen og Anders Johannessen.

Ole Jensen må have været en åndeligt rigt udrustet personlighed. Han var en dygtig lærer, Mynster kalder ham „duelig“ og roser ham i øvrigt som en „god og ordentlig Mand“, og i vækkelsens første år har han sikkert stået som de vaktens førende skikkelse. Ikke blot de nærmestboende var han kendt af; sammen med pastor F. E. Boisen i Skørpinge, der var en nær ven,

besøgte han på en rejse forsamlingsfolkene på Langeland og Fyn, og han foretog også af og til rejser til vakte på Næstvedegnen. Hans breve til J. C. Lindberg er holdt i et fortrinligt, klart sprog, og det samme gælder hans egentlige litterære produktion. Foruden indlæg i Nordisk Kirketidende (og senere i Almuevennen) udgav han den nævnte salmesamling til brug i forsamlinger og en bibelhistorie for børn, og han var også forfatter af en politisk pjece. Da vi første gang hører om ham, i 1834, var han netop fyldt 30 år. Han stammede fra Lolland, hvor han havde taget eksamen fra et af de kendte præstegårdsseminarier, Boisens i Vesterborg. Efter nogle år som huslærer i Bakkendrup og skolelærer i Drøsselbjerg efterfulgte han i 1828 sin svigerfader i embedet som skolelærer i Sæby. Meget tidligt, allerede mens han var i Drøsselbjerg, søgte han at få aftenskole i gang; men først i 1840'erne lykkedes dette ham. Hans religiøse stude, der i begyndelsen afgørende bestemtes af pastor Østrups forkyndelse, rokkedes vel ikke; men gennem forbindelsen med Grundtvig vakttes også hans folkelige interesse. I midten af 1840'erne dannede han således en foredragsforening, et lokalt „Danske Samfund“.

Skomager Peder Sørensen var et års tid yngre end Ole Jensen og af en ganske anden natur, mindre musisk, mere snæver og mørk. Begavet har han uden tvivl været, selv om hans breve er fulde af stavfejl, og han har forstået at træde frem med myndighed. Han var født i Slagelse og havde efter udstået læretid dér opholdt sig nogle år i København. I begyndelsen havde han arbejdet som svend hos forskellige mestre i hovedstaden, og gjorde derefter i et par år tjeneste som underofficer. Da han på grund af en benskade var blevet afskediget fra militæret, rejste han omkring 1830 tilbage til Slagelse, hvor han i nogle uger arbejdede som skomagervend, indtil han etablerede sig i Gørlev.

Også Peder Sørensen rejste uden for amtet ned til „det hellige land“ og holdt forsamlinger. Fra 1840 til 1843 var hans tid som den „store“ lægprædikant, og i den tid var det, den tredje betydelige prædikant trådte frem ved hans side, ungarl Anders Johannessen fra Vindehelsing.

Anders Johannessen var født i 1814 som søn af en gårdmand i Vindehelsinge. Han har åbenbart været lidt kunstnerisk begavet, skrev småvers til brug i forsamlingerne, og havde også som ung optrådt som landsbyspillemand ved gilder og andre lejligheder. Som soldat i København kom han i forbindelse med vakte kredse, og efter sin tilbagekomst til Vindehelsinge sluttede han sig til forsamlingsbevægelsen på sin hjemegn. Han var først og fremmest Peder Sørensens discipel og holdt forsamlinger sammen med ham; men han optrådte også selvstændigt, ikke blot inden for amtet, også han foretog rejser til Næstvedegnen.

Som den eneste af de betydeligere lægprædikanter var Anders Johannessen af bondestanden. Det ville være interessant, om man kunne konstatere, hvor meget tiden som soldat i København og forbindelsen med de gudelige forsamlinger dér havde udviklet ham menneskeligt og kristeligt til at tage gerningen op som lægprædikant. Det er ikke utænkeligt, at Peder Sørensen igennem sin tid som underofficer, med folk under sig og ansvar for dem, er blevet rustet til at tage det initiativ, som det har været at påbegynde og lede forsamlingerne. For Ole Jensen har det ikke været vanskeligt at tage opgaven op som leder af de vakte. Hans hele uddannelse og stilling gjorde ham vel skikket dertil.

Forsamlingerne som forskole.

1. Hvad foregik der ved forsamlingerne?

Havde forsamlingerne andet indhold end opbyggelse, kom andre end religiøse problemer på tale? Svaret kan kun gives med hensyn til de større forsamlinger, der medførte retssager, og hvoraf der er bevaret ret nøjagtige beskrivelser, både af anklagede forsamlingsfolk og af andre vidner.

Som omtalt (side 20) varierede handlingen ikke meget fra den ene forsamling til den anden, og intet i de mange beskrivelser tyder på, at der er foregået andet end opbyggelse. Da Ole Jensen holdt sin forsvarstale under retssagen i 1840, frem-

hævdede han netop, at forkyndelse og opbyggelse havde været hans eneste mål. „— havde jeg i min Tale søgt at gøre Folket misfornøjet med den bestaaende Regeringsform og Regering og lagt an paa at formaa det til at indgive en Petition om Forandring i Statsforvaltningen, om en Konstitution, Skattebevillingsret osv., da skulle jeg heller ikke have fundet det underligt, om der var ført Anke over den.“

Den eneste beskrivelse af mindre forsamlinger er Peder Sørensens redegørelse i 1837 for de forsamlinger, han i nogle år havde holdt i sit hjem (se side 9). Han fremhævede da, at han stadig havde formanet til troskab i tjenesteforhold, ustraffelig vandel, lydighed mod regeringen osv. Desværre kan Peder Sørensens forklaring ikke efterprøves; men der er ikke tvivl om, at det religiøse, det opbyggende har udgjort forsamlingernes væsentligste indhold, selv om det er nærliggende at tro, at disse små kredse af naboer og nære bekendte også har talt sammen om andre ting. Hypotesen om de „andre“, dvs. de politiske samtaler, som skulle have fundet sted, støttes blandt andet på de petitioner, de vakte skrev under på, og som altså må være blevet drøftet. Disse petitioner var imidlertid alle af religiøskirkelig art, og det er tvivlsomt, om underskriverne har haft forståelse af deres politiske konsekvens.

Det er bemærkelsesværdigt, at beskrivelserne af forsamlinger ofte vidner om, at det følelsesbetonede så stærkt prægede forkyndelsen. Der blev talt „med stor Effect og Følelse“, mange af tilhørerne sad og græd, og i fællesbøn og fællessang har der været en stærkt suggererende virkning. Under hele forsamlingen er der blevet appelleret mere til følelserne end til forstand og vurderingsevne. På denne baggrund er det vanskeligt at se, hvad Fr. Nygård har ment med, at de vakte ved forsamlingerne lærte at høre. „Høre“ betyder i denne sammenhæng at opfatte en talers mening, at vurdere den, acceptere hvad man finder rigtigt, forkaste hvad man finder forkert. For så vidt som vækkelsens forkyndelse var noget nyt, noget som stod i opposition til det tilvante, kan dette være rigtigt. Man lærte at kritisere præstens rationalistiske prædiken i kirken. Men

umiddelbart var det ikke den klare tanke, der fremmedes ved forsamlingerne. Det var, som nævnt, følelserne, der blev spillet på, og vækkelsen udbredtes da mere ved en følelsesmæssig, dvs. psykisk, overensstemmelse end ved argumenteringens overbevisende kraft.

2. Virkede forsamlingerne som talerskole?

Forsamlingernes betydning som talerskole begrænses allerede deraf, at så få synes at have ført ordet i forsamlingerne. Selv en bonde som Niels Jensen, udflyttergårdmand i Gørlev, hvem vi kan følge gennem hele vækkelsens forløb fra gudstjenesterne hos P. A. Fenger i 1834 til vækkelsen i Rørby i begyndelsen af fyrrerne, synes at have været tavs. En gang hører vi, at han før en forsamling har sat sig og læst op af en postillesamling; men da forsamlingen begyndte, rykkede han atter ned blandt tilhørerne.

Ole Jensen har formodentlig allerede fra sit embede som skolelærer og kirkesanger haft en rolig og sikker fremtræden, egen-skaber, som andre netop ved ledelsen af forsamlinger kan have erhvervet. Trods prædikenernes stærkt emotionelle præg har prædikanterne dog i deres optræden lært at belægge deres ord. Derfor har forsamlingerne for de få prædikanter haft en utvivlsom betydning som talerskole.

Vigtigere for prædikanternes uddannelse har det dog været, at gerningen som lægprædikant naturligt medførte en større læselyst; de stræbte efter at vinde større indsigt i den kristne lære og samlede sig religiøs litteratur. Ved sammenstød med præsterne fik de brug for den nyvundne lærdom og vænnedes til at argumentere.

Vækkelsens politiske konsekvens.

1. *Forkyndelsens politiske konsekvens.*

Den mand, der af vækkelsen var ført igennem en religiøs krise til en personlig tro, havde gjort en ny opdagelse. Han havde fundet sig selv, og han havde lært, at for den Gud, der havde skabt ham, var han et værdifuldt menneske, lige så værdifuld

som enhver anden. Hvilken åndelig modning og personlig rejsning dette måtte give, er det ikke svært at forestille sig. Det kunne give sig udslag i „åndeligt hovmod“, som Fr. Hammerich beskriver det, og dermed mindre underdanighed over for øvrighedens lokale repræsentanter. Men medførte det en ny social vurdering? Havde vækkelsens forkyndelse sociale og politiske konsekvenser?

Da A. C. Gleerup som bondevennernes kandidat var valgt i Ruds Vedby til medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, skal en bonde have spurgt ham om, hvilke love man nu kunne vente. Dertil svarede Gleerup: „Ja, jeg kan jo ikke så bestemt sige, hvordan lovene vil blive. Men tag og læs Luthers lille katekismus igennem, når De kommer hjem. Det er en god bog, og noget i den retning, som denne bog anviser, var det, vore love skulle blive“. Et sådant ønske kunne sikkert de fleste vakte slutte sig til; men helt så enkelt som at lade Luthers katekismus være lovnorm, lader spørgsmålet om vækkelses-orkyndelsens politiske konsekvens sig dog ikke afgøre.

Vækkelsen var luthersk i sin forkyndelse, det fremhæves ikke mindst af Hal Koch. Men netop Luthers teologi yder meget ringe vejledning for den, der ønsker at drage en politisk konsekvens af sin kristne tro. Som professor Povl Bagge har fremhævet, skelnede Luther skarpt mellem Guds rige, hvor alle er lige for Gud, skabt af ham og frelst ved hans nåde, og det verdslige samfund. Luther var konservativ i sit syn på samfundet, og samtidig med at afvise forsøgene på at drage politiske og sociale konsekvenser af menneskets lighed for Gud, formanede han til lydighed over for øvrigheden og advarede mod at forstyrre den gudgivne samfundsorden. Når derfor professor Lindhardt hævder, at „vækkelsens religiøst betonedede lighedsprincip mødtes og gik sammen med liberalismens mere teoretisk begrundede syn på „menneskerettighederne“ er der grund til at spørge, om ikke netop vækkelsens lutherske forkyndelse, med dens formaning til lydighed mod øvrigheden, kan have hemmet de vaktets tilslutning til de liberales stræben mod en konstitution. Til bekræftelse af dette skal citeres et brev, som hjulmand Jakob Han-

sen i Venslev skrev til lægprædikanten Anders Johannessen i januar 1843. Anders Johannessen havde været i Menstrup at tale 3. juledag, og ved den lejlighed var det rygtedes, at han og skomager Peder Sørensen arbejdede på en bog om forfølgelserne af de gudelige forsamlinger. I denne bog ville de henvise til, at Gud sendte plager over Ægypten, „da Farao ikke vilde tillade Moses med Israels Folk at tjene Herren i Frihed“.

„Jeg maa sige af mit Hjertes Dyb“, skriver Jakob Hansen, „at da dette blev os fortalt, skar det os i vore Hjerter, saa vi næsten blev tvivlraadige angaaende Jer. Thi er I af det Slags, som vil enten true eller forskrække Kongen og Øvrigheden med Straf fra Herren, og det fordi Kristi Kors er Eder tungt og besværligt! Ak, hvad tør vi da sige?“

Ved den planlagte bog havde Peder Sørensen og Anders Johannessen lagt deres hovmod for dagen, hvor de tværtimod, fortsætter Jakob Hansen, burde være sagtmodige og tålmodige, og brevet slutter: „Derfor formaner vi Eder, som Medbrødre i Herren, Eder som Eders Kald er værd, at I ikke begynder paa i Eders gode Mening eller eget Tykke at blive Stiftere til Oprør i Land og Rige — —“.

2. Modsætningen til øvrigheden.

Mod en rationalistisk sognepræst dannede de vakte en mur af opposition; men at dette indebar en politisk konsekvens, havde de færreste blik for. Det var undtagelsestilfælde, når de, som Peder Sørensen og Anders Johannessen åbenbart har gjort med den bog, som aldrig udkom, vendte sig kritisk mod konge og regering. Som regel nærrede de vakte, i lighed med deres standsfæller, en barnlig tillid til majestæten person, og Peder Sørensens kritik af kongen kan kun forklares ud fra de afslag på benådningsansøgninger, han i disse år fik fra Christian VIII selv.

Sammenstødene med præsterne holdt sig til anliggender af religiøs-kirkelig art. De drejede sig om præstens ændringer i ritualer, som de vakte protesterede imod, eller de berørte problemer vedrørende den personlige frihed. Først og fremmest frihed til at holde forsamlinger, men også frihed til at søge anden

kirke og skole, når man var utilfreds med præst eller lærer. Alt dette var naturligvis udtryk for større selvbevidsthed hos befolkningen, og når det kan siges, at sammenstødene med gejstligheden åbnede et politisk perspektiv, hænger det sammen med kirkens nære tilknytning til staten. Staten havde en religion, og kirken var statens religiøse funktion. Under denne funktion, som under sine andre funktioner, krævede staten borgernes underkastelse. Derfor var de vaktens oprør mod kirken også et oprør mod staten.

3. De vaktens stilling til forfatningskravene.

Af vækkelsens ledende skikkelser fremmedes de vaktens tilslutning til den politiske liberalisme ikke. J. C. Lindberg var — som Grundtvig — erklæret modstander af ændring i den enevældige statsforfatning. Den frihed, både Lindberg og Grundtvig mente havde virkelig betydning for den enkelte og folket, mente de, at enevælden var bedst egnet til at betrygge.

Af dette syn udsprang hele den ejendommelige adressebevægelse mod skattebevillingsretten, som Lindberg førte i 1840. Ved tronskiftet 1839 var de konstitutionelle krav blevet fremsat med ny kraft og nyt håb og havde til sidst udkrystalliseret sig i en strøm af adresser, der krævede stænderne tillagt skattebevillingsret. Dette var det, Lindberg bekæmpede med sine adresser, der ikke mindst samlede underskrifter blandt de gudelig vakte folk.

Ole Jensen var også her Lindbergs meningsfælle, og til udbredelse af sine synspunkter udgav han i 1840—41 en lille pjece med den lange titel: „Mon det vilde være godt for Danmark i Almindelighed, og den danske Bondestand i Særdeleshed, om vi fik Enevoldsmagten indskrænket, og Stænderne fik Skattebevillingsret og besluttende Medvirkning i Lovgivningen?“

Pjecen er, ikke uberettiget, blevet karakteriseret som en sammenblanding af folkelige og religiøse synspunkter. Dens hovedtema er en polemiseren mod argumenterne for en udvidelse af stændernes myndighed. Man har lovet, at med skattebevillingsretten skulle følge mange goder: statsgældens afbetaling, mis-

brugs udryddelse, ødselsheds landsforvisning, Danmarks held og lykke sikret. Men mon det også kan være muligt, at så mange og så store goder kan følge deraf, at vi fik en konges magt indskrænket? spørger Ole Jensen, og med Holland og England som eksempler viser han, at et land godt kan have stor statsgæld uden at have enevælde. Mest interessant er dog det syn på kongen og hans embede, der fremsættes i skriftet, fordi de religiøse elementer i dette syn er så fremtrædende.

Det er ikke mundsvejr, når det hedder, at Danmarks konge er konge af Guds nåde. Derfor, udvikler Ole Jensen, er det ikke et rent lykketræf, at Danmark så længe har haft gode konger, og der er ingen grund til at indskrænke kongens magt af frygt for, at en tyran engang skal komme på tronen. Thi kongen har magten fra ham, som er kongernes konge, som er enevolds-konge på jorden som i himlen, og som skal regere i evighed. „— har vi ikke den bedste Sikkerhed i Ham?“ Gud virker både at ville og at udrette, og uden hans tilladelse kan selv den ugudeligste konge ikke udføre et eneste af sine onde anslag, ja uden den kan der jo aldrig komme nogen ugudelig konge på tronen. Derfor må man frygte Gud og ære kongen, man må gøre bønner og ydmyge begæringer for konger og „alle, som ere i Værdighed“, — og i øvrigt være al menneskelig øvrighed underdanig for Guds skyld. Deri er der bedre sikkerhed end i magthavende stænder.

Ole Jensens frygt for magthavende, „pattiske“ stænder, der blandt andet kunne frygtes at ville omstyrte landboreformerne, kan synes lidt inkonsekvent, for kunne ikke også den Gud, der styrede ugudelige konger, styre ugudelige stænder? Mangelen på konsekvens er dog kun tilsyneladende, fordi der i Ole Jensens syn ikke blot indeholdtes en tillid til kongens person, men fuldt så meget en fortrøstning til kongens embede som noget gudgivent, et led i Guds ordning, hvorigennem han virkede.

Omtrent på samme tid og i samme anledning som Ole Jensens pjece indgav Peter Larsen-Skræppenborg et skrift mod skattebevillingsretten til stænderforsamlingen i Roskilde. I dette plæderede han, ligesom Ole Jensen, for, at afskaffelsen af den

enevældige kongemagt aldrig kunne „føre til noget godt Endeligt, fordi den er imod Guds Bud og Anordning“. „Skriftet har“, skriver L. Schrøder i sin bog om Peter Larsen-Skræppenborg, „sin Betydning til at belyse hans og mange andre vakte Lægfolks Stilling over for Spørgsmålet om Forfatningsforandringen“. Og netop om de vaktets stilling til det politiske røre i 1840 har L. Schrøder i den samme bog et interessant afsnit, der i denne sammenhæng bør citeres.

„Mange af (de vakte) havde svært ved at se en lykkelig Vending i det, der skete i 1848. Og i 1840 antog de vistnok det politiske Røre for at staa i nøje Sammenhæng med Gjendøber-Bevægelsen. Gjendøberne paa Luthers Tid havde jo ogsaa krævet borgerlige Omvæltninger. — — — Grundtvig og Lindberg var bestemte Modstandere af den fri Forfatning, som man krævede af Kongen, og deres kirkelige Modstandere stod tildels i den modsatte Lejr; dette maatte ogsaa have stor Betydning for de Opvakte. Men hertil kom endnu en Omstændighed, som sikkert ikke har været uden Indflydelse paa Stemningen. Ønsket om Regjerings-Forandringen kom — — — frem som en Begjæring om, at Kongen skulde give „Nasjonens forenede Repræsentanter en besluttende Myndighed saa vel ved Lovgivningen i Almindelighed, som ved Bestemmelsen af Statens Indtægter og Udgifter i Særdeleshed“, — altsaa Stænderforsamlingerne skulde forenes og saa have besluttende Myndighed. Men hvad kunde de opvakte Lægfolk vente sig af Stænderforsamlingerne? Ja, derpaa var svaret givet i 1838“ (da stænderforsamlingen havde udtalt sig imod sognebåndets løsning).

* * *

Det citerede materiale må erkendes at være utilstrækkeligt til at give et generelt billede af, hvilket politisk præg vækkelsen har givet de folk, den ramte. Navnlig burde problemet om den sociale og politiske vurdering, der kunne ligge i vækkelsens forkyndelse, gøres til genstand for en selvstændig undersøgelse, — en undersøgelse, som vel kræver teologiske forkundskaber. Imid-

lertid er der i det anførte givet tilstrækkeligt til at advare mod unuancerede fremstillinger af vækkelsens — og dens forkyndelses — politiske konsekvens. Mellem det lutherske indhold i forkyndelsen og Ole Jensens og Peter Larsens syn på forfatningskravene er der god overensstemmelse. I hvert fald for disse to har den lutherske lære om lydighed mod øvrigheden hindret en tilslutning til de politiske krav, og der er grund til at tro, at det samme har været tilfældet med mange andre vakte. Derfor drog de almindeligvis heller ikke selv nogen politisk konsekvens af deres sammenstød med den lokale øvrighed. Den ændring i samfundsforholdene, som disse sammenstød varslede, har en eftertid kunnet se. De vakte selv har næppe været sig den bevidst.

Det politiske liv i Holbæk amt.

1. Stændervalgene og valgene til sogneforstanderskab.

Stændervalgene, der fandt sted i 1835, 1841 og i 1847, var den første begyndelse på en folkelig deltagelse i landets politik. Byerne Holbæk, Kalundborg og Nykøbing udgjorde ved disse valg et område for sig, mens den øvrige del af amtet var delt op i fire distrikter, 4., 5., 6. og 7. landdistrikt. 4. landdistrikt omfattede det sydvestlige hjørne af amtet, dvs. den egn, hvor vækkelsen havde været stærkest, og i 1841 valgtes som stænderdeputeret her en af bøndernes egne, sognefoged og gårdejer Peder Jørgensen. Som sognefoged havde Peder Jørgensen i 1837 haft til opgave at forbyde forsamlingen hos skolelærer Bergstrøm. Foruden stillingen som sognefoged havde Peder Jørgensen beklædt flere lokale tillidshværev, havde været lægdsmand og sogneforstander, og han stod således ikke ganske uden indsigt i offentlige anliggender.

Stænderinstitutionen appellerede til bøndernes politiske bevidsthed og gav grobund for en politiske interesse. En sådan udviklede sig dog først efter at landkommunalforordningen 1841 havde givet bønderne nærliggende, konkrete opgaver som medlemmer af sogneforstanderskaberne. Inden udgangen af året 1841

fandt valgene til sogneforstanderskaberne sted i Holbæk amt, og valgdeltagelsen var stor.

I Gørlev-Bakkendrup valgtes til sogneforstander blandt andre en af de vakte, gårdmand Niels Jensen, Gørlev, og i Sæby protesterede Ole Jensen over, at han ikke var optaget som valgberettiget og valgbar, idet han påberåbte sig skoleloddens størrelse. Valgbestyrelsen tog dog ikke hans protest til følge, og pastor Paludan, der videresendte klagen til amtmanden, erklærede sig beføjet til at tilføje, at Ole Jensen ingenlunde havde indledt denne sag med hensyn til det nærværende valg, da han, dersom det havde truffet ham, havde set sig nødsaget til at frabede sig samme på grund af forretningerne som skolelærer og kirkesanger.

2. Landkommunalforeningen.

I tilknytning til disse øgede politiske opgaver skabtes i Holbæk amt et nyt foreningsliv. Den 20. juni 1843 stiftedes på bøndernes eget initiativ Holbæk Amts Landkommunalforening. De to, der mest indgående har beskæftiget sig med den politiske udvikling i Holbæk amt, højskolelærer Jens Peter Jensen og dr. phil. Hans Jensen, er enige om at tillægge dette nyskabte foreningsliv den allerstørste betydning for bondebevægelsen og amtets hele politiske liv. Landkommunalforeningen blev utvivlsomt den første forening, der vandt virkelig tilslutning blandt bønderne, og som en ægte bondeforening blev den et arnested for røret i bondestanden. Her knyttedes bønderne fast sammen i erkendelse af deres stilling i samfundet. Klager og andragender blev oplæste og underskrevet, praktiske spørgsmål blev drøftet, og taler holdtes af dygtige ordførere. „Her behandledes“, skriver J. P. Jensen, „i stræng parlamentarisk Form de forskellige Slags Sager, og her nævnes de store Spørgsmaal, der bandt Folk og Fædreland sammen“.

Af landkommunalforeningen affattedes og indsendtes de betydeligste af de adresser, der fra amtet indsendtes til stænderforsamlingen i Roskilde. I 1844 havde en kreds af medlemmer indbudt Peder Hansen, Lundby, til at komme til stede ved forenin-

gens møde og forelægge sin ansøgning til konge og stænder om selvejendoms og arvefæstes fremme. Peder Hansens ansøgning vandt imidlertid ikke ubetinget tilslutning, og i stedet nedsattes en komité til at udarbejde en selvstændig adresse om selvejendoms og arvefæstes større udbredelse. Denne adresse, der samlede 1930 underskrifter, medførte en heftig debat i stænderforsamlingen og sendtes derefter til behandling i en komité. I samme komité behandledes også en anden adresse fra Holbæk amt: et med 1430 underskrifter indgivet andragende om lige beskatning af alt hartkorn.

3. Folkefesterne.

I tilknytning til landkommunalforeningen afholdtes også folkefesterne på Ulkestrup mark, de første store politiske folkefester i amtet. Den første af dem holdtes den 30. juni 1845, deltagere kom fra alle egne af Holbæk amt, og blandt talerne var de to bondeagitorer skolelærer Rasmus Sørensen fra Venslev og husmand Peder Hansen, Lundby.

Caspar Jørgensen, på hvis lod festen holdtes, stod også som den egentlige initiativtager til denne; men der er grund til at tro, at tanken første gang er blevet drøftet i en samtale med Rasmus Sørensen. I marts 1844 rejste Rasmus Sørensen til Holbæk amt, hvor han i Undløse og Kundby agiterede for oprettelsen af aftenskoler og læseselskaber, — og for øvrigt også fik lejlighed til med bønderne at drøfte fordelene ved selveje. På denne rejse mødte Rasmus Sørensen nogle af de mest fremtrædende bønder i amtet, først og fremmest Jens Gregersen i Kundby. En del af disse bønder, formodentlig også Caspar Jørgensen, samledes en aften til et møde i Undløse skole. Det virker overraskende at erfare, at Rasmus Sørensen ved dette møde talte over romerbrevets 12. kapitel (der indeholder formaninger til et helligt liv); men Rasmus Sørensen fortæller selv, at det kom til en levende samtale mellem dem alle, og under denne samtale besluttedes det at afholde en fest for hele Sjælland ligesom Himmelbjergfesterne. Himmelbjergfesterne, der holdtes siden 1839, var Blichers idé, og Rasmus Sørensen havde selv talt ved festen i 1841.

4. Bondecirkulæret.

Rasmus Sørensens og Peder Hansens agitationsrejser er i fyrernes historie et kapitel for sig, et kapitel, der ikke mindst berører Holbæk amt. Agitationen i amtet førtes hovedsagelig af Peder Hansen; men i Odsherred videreførtes den af gårdmand Hans Jensen, Faarevejle, og snedker L. Ejlertsen fra Veddinge. Den omhandlede de fire punkter, Rasmus Sørensen havde formuleret: almindelig værnepligt; lige beskatning af privilegeret og uprivilegeret hartkorn uden erstatning til det privilegerede; overgang til selveje eller arvefæste på fastsatte og rimelige vilkår; tiendens afløsning betalt også af tiendefri ejendomme. Desuden agiteredes for Rasmus Sørensens andre store ideer, dannelsen af et aktieselskab til at opkøbe og udstykke herregårde, og dannelsen af en brandassuranceforening. Der var baggrund for agitationen i amtet. Det viser blandt andet en notits i Almuevennen den 6. august 1845, hvor Hans Jensen og Ludvig Ejlertsen meddeler, at de har tegnet 434 aktier til Rasmus Sørensens udstykningsselskab.

Agitationen gav genlyd i stænderforsamlingen i Roskilde, hvor der ankes over de „fule folkeforførere“, der rejste omkring og fik almuen til at skrive under på mislige klager. Da der samtidig fremkom oplysninger om husmandsuroligheder på flere store godser i Holbæk amt, blev kancelliet opskræmt, og med bondecirkulæret, der udstedtes den 8. november 1845, kronedes dets bestræbelser på at standse agitatorerne. Cirkulæret forbød møder, der havde drøftelse af landborettslige forhold til emne, og ligeledes forbød det udensogns deltageres adgang til bøndernes møder.

Bondecirkulæret kom ikke til at virke efter sin hensigt. Agitationen standsedes ikke, og flere bønder fik netop ved forbudet vakt deres politiske interesse. For bondebevægelsen som helhed medførte cirkulæret en kursændring. Tidligere havde det gamle almuesyn på kongen som bondens velgører præget også agitationen; men nu fik bondebevægelsen et konstitutionelt sigte. Tidligere havde kongen personligt været den, der skulle sikre bondens velfærd; nu blev det i stedet en forfatning og folkets re-

præsenterer. Dermed kunne bondebevægelsen og hovedstadens liberalisme mødes. Synligt kom dette møde til udtryk, da en deputation af bønder kom til København for at overrække Christian VIII Rasmus Sørensens adresse med de fire punkter forsynet med mere end 9000 underskrifter. Den 23. november afholdtes en festmiddag på Skydebanen til ære for deputationen. Her talte de liberale førere, og formanden for Holbæk amts landkommunalforening, den tidligere skolelærer fra Tuse næs Asmund Christian Gleerup holdt sin berømte tale: Nu kommer bonden.

I denne tid dannedes også bondevenneselskabet, hvortil initiativet udgik fra Holbæk amts landkommunalforening. I november 1845 indsendtes en opfordring underskrevet af Gleerup og otte bønder til Drewsen og Balth. Christensen om at danne en landboforening for hele landet, der skulle have til formål at virke for bondestandens frigørelse og lige borgelige ret med andre samfundsklasser. Den femte maj 1846 førtes tanken ud i livet, da Bondevennernes Selskab dannedes ved et møde i Holbæk, og to dage efter at bondecirkulæret var ophævet — 14. maj — meddeltes det, at Bondevennernes Selskab havde konstitueret sig med en bestyrelse, der overvejende bestod af liberale ledere.

5. Læseselskaberne.

Samtidig og i sammenhæng med den stærke politiske bevægelse i Holbæk amt oprettedes der rundt om hos skolelærere og gårdmænd aftenskoler og læseselskaber. Aftenskolerne fik ikke altid lige stor og lige stabil tilslutning, så det kunne undertiden være vanskeligt at holde dem i gang. Læseselskaberne, derimod, var sikre på interesse. Det var langt fra endnu almindeligt, at man selv holdt avis; men i læseselskabet mødtes man og læste blade som Stændertidende, Almuevennen, Fædrelandet, Corsaren o. a. Læsningen medførte utvivlsomt ivrige samtaler mellem bønderne, der var kommet sammen, og i disse samtaler gaves der den enkelte lejlighed til for sig selv og andre at formulere og debattere sine synspunkter. Der er næppe tvivl om, at påvirkningen for flertallet af de læste blade er gået i retning

af øget utilfredshed med de bestående sociale forhold og overbevisning om, at forholdene bedst lod sig ændre gennem en ny forfatning. Foruden det praktiske politiske liv, arbejdet i de kommunale hverv, i landkommunalforeningens og bondevenneselskabets tjeneste, eksisterede således rundt om i amtet politiske diskussionsklubber, der medvirkede stærkt til at give den politiske bevægelse i amtet bredde.

6. *Bondebevægelsens baggrund.*

Hvorfor blev bondebevægelsen særlig kraftig i Holbæk amt? Hans Jensen svarer på dette ved at henvise til de sociale forhold i amtet. Holbæk amt var i ganske særlig grad et herregårdsamt, og den største del af bønderne var fæstere under herregårdene. Af amtets bønder med mere end 1 td. hartkorn var 749 selvejere eller arvefæstere, mens 2950 var fæstere. Fæsternes kår var væsentligt ringere end selvejernes eller arvefæsternes. Deres stilling var meget usikker, og de havde ingen garanti for, at det arbejde, de ydede, kom deres efterkommere til gode. Dertil kom, at der endnu hvilede hoveribyrde på mere end halvdelen af amtets bondejord, og selv om det ofte var stærkt begrænset og altid bestemt, kunne dette forhold dog indeholde mange irritationsmomenter. Med de fra 1830'erne stigende konjunkturer følte de gamle godsforhold som en stadig mindre tilstrækkelig ramme om fremskridt og forbedring i landbruget. "Fyrernes Bondebevægelse var", skriver Hans Jensen, „— — en Bevægelse, der fremforalt bundede i Misfornøjelse med en Besiddelsesform for Jord, der ikke mere følte som tidssvarende.“

Dermed er der dog ikke sagt alt om bondebevægelsens baggrund. Ikke blot de økonomiske tilstande kunne skabe misfornøjelse, også rent menneskeligt var der meget i bondens stilling, der kunne skærpe hans oppositionslyst. Den følelse af at tilhøre den laveste klasse i samfundet, der stadig vakttes af forvalters og skriverdrengs nedladende du-tiltale, bevidstheden om ikke at have lige ret med andre, prægedes til bitterhed af erindringer om gammel undertrykkelse. „Den ideelle Kraft i Fyrernes Bondebevægelse skyldtes, dels at Fæstevæsenet var en saa

uholdbar Institution, og dels at Kravet om hele Bondestandens almindelige Ligestilling med andre Samfundsklasser maatte betragtes som saa iøjnefaldende retfærdigt." Agitation og bondebevægelse blev det, der formulerede standens krav, og i 1845 kunne gårdmand Niels Hansen Nielsen berette, hvorledes opnåelsen af selvejendom eller arvefæste, lige beskatning af alt hartkorn og bondestandens hele fremgang var stadige samtaleemner mellem bønderne.

Forholdet mellem den gudelige vækkelse og bondebevægelsen.

1. Hvilke områder stod bag bondebevægelsen?

Betragter man forholdet mellem den gudelige vækkelse og den politiske bondebevægelse i Holbæk amt, er det straks iøjnefaldende, at mens vækkelsen i det væsentlige begrænsede sig til amtets sydvestlige hjørne, havde den politiske bevægelse sit centrum i amtets østlige egne. I denne kant af amtet boede de mænd, der førte an i amtets politiske røre, og det er kun naturligt, at den største politiske interesse har kunnet vækkes der, hvor der var en lederskikkelse. Hans iver og initiativ har bidraget til at drage de omboende med. Man ser det for eks. af indbydelsen til festen 1845 på Ulkestrup mark, hvor der er særlig mange underskrifter fra Kundby og desuden underskrifter fra Faarevejle, Hagested, Bjergby, Undløse, Hørby, Svinninge, Hjembæk og Gislinge, og det bekræftes af andre indbydelser og adresser. Det sydlige Odsherred og Merløse og Tuse herreder udgjorde den del af amtet, der tog livligst del i det politiske liv. Det vil erindres, at netop de sogne i Odsherred, hvorfra der hyppigst findes underskrifter, Asnæs og Faarevejle, i trediveerne havde oplevet en gudelig vækkelse. Men det vil tillige erindres, at denne vækkelse var ganske svag og uden større tilslutning. Det vil derfor næppe være berettiget at tillægge denne forsamlingsbevægelse større betydning for deltagelsen i fyrrernes politiske røre. Snarere må grunden søges i bøndernes afhængighed af Adellersborg. På dette gods (det nuværende Dragsholm) havde baron Zytphen-

Adeler søgt at bringe ny orden i godsforholdene, men var der ved ofte kommet i konflikt med sine bønder. For agitationen var der derfor i disse egne god jordbund, den påbegyndtes af Peder Hansen, men videreførtes som nævnt af lokale kræfter.

Ovenfor er omtalt den adresse angående fremme af selveje og arvefæste, landkommunalforeningen i 1844 indsendte til stænderforsamlingen i Roskilde. Det må formodes, at man fra foreningens side har bestræbt sig på at samle underskrifter overalt, hvor man havde mulighed derfor. Adressens underskrifter må derfor formodes at repræsentere udstrækningen af den politiske bevægelse i amtet, og ved læsningen af underskrifterne bekræftes man stadig i det indtryk, at det er mod øst i amtet, den politiske interesse har været stærkest.

Samtidig med landkommunalforeningens adresse med de 1930 underskrifter indleveredes som nævnt en anden adresse fra Holbæk amt til stænderforsamlingen. Den omhandlede lige beskatning af privilegeret og uprivilegeret hartkorn, og det er bemærkelsesværdigt, at dens 1430 underskrifter i det store og hele er samlet i de samme sogne som underskrifterne til landkommunalforeningens adresse.

Adresserne findes i Rigsarkivet i en uordnet pakke betegnet „adresser til Roskilde 1944“, og i denne pakke findes foruden de to nævnte adresser bl. a. tre, som bevirker, at man ikke uden videre kan frakende amtets sydvestlige hjørne ethvert politisk initiativ. De tre adresser, der er indleveret gennem sognefoged Peder Jørgensen, omhandler selvejendoms fremme, forandring i tienden, og lige beskatning af alt hartkorn. De har samlet de fleste underskrifter i egnen nord for Tissø; men også fra Gørlev, Sæby og Hallenslev findes underskrifter. Det viser, at der også her har været genklang for agitationens klager over bondestandens kår, og når underskrifter fra disse egne ikke findes på landkommunalforeningens store adresse, skyldes det formodentlig, at de kun i ringe grad har været med i det politiske foreningsliv i amtet.

Selv om der kunne samles underskrifter til klagerne også i Løve herred, var det politiske røre dog svagt i denne egn. Da kancel-

liet, der var foruroliget af begivenhederne på flere godser i Holbæk amt, den 21. oktober 1845 anmodede om nærmere oplysninger hos amtmanden i Holbæk, og denne derfor sendte forespørgsler til sine herredsfogder, kunne herredsfoged Manthey for Løve herred melde fred og ingen fare. Herredsfoged Gude i Ars-Skippinge herreder nord for Løve herred klagede derimod stærkt over den gæring, der var opstået i husmandsklassen, navnlig gennem den agitatoriske påvirkning fra folkemødet på Ulkestrup mark.

Hovedindtrykket er uændret. Det stærkeste politiske røre i amtet, det, der gav landkommunalforeningen og det virke, der udgik derfra, baggrund og levkraft, fandtes i amtets østlige egne. I Løve herred, hvor vækkelsen havde haft sit centrum, var bevægelsen så ubetydelig, at herredsfogden ikke anså den for foruroligende, selv om der også her kunne samles underskrifter på klager over bondestandens kår. I Ars-Skippinge herreder, hvor vækkelsen også havde været kendt, var der mere røre, og herfra har der i hvert fald været deltagere i folkefesten på Ulkestrup mark.

Det ville være interessant, om man kunne følge flertallet af de folk, der havde været grebet af vækkelsen, og se, hvorledes de stod over for de politiske opgaver og den politiske bevægelse. Men menigmands navn fortøner sig i mængden. Gårdmand Niels Jensen fra Gørlev, der valgtes ind i sogneforstanderskabet i 1841, er den eneste, der lader sig skelne. Noget er imidlertid allerede sagt ovenfor (side 41), og det bekræftes ved påvisningen af, at de egne, der havde oplevet vækkelsen, ikke netop førte an i det politiske røre. Det var økonomisk-sociale forhold, ikke vækkelsen, der først og fremmest var bondebevægelsens baggrund.

2. Forsamlingslederne i 1840'erne.

Forsamlingslederne, derimod, kan man følge, og det vil for vækkelsen omkring Tissø sige skolelærer Ole Jensen og skomager Peder Sørensen. Anders Johannessøn har tilsyneladende stået passiv over for, hvad der skete i fyrreterne.

Så tidligt som i 1840 røbede Ole Jensen interesse for politiske spørgsmål. I dette år var det, den lindbergske adressebevægelse mod skattebevillingsretten førtes. Ole Jensen tog livlig del deri og kom derved i strid med de kredse, der stod bag kravet om udvidelsen af stændernes magt. I december 1840 sendte Ole Jensen adressen med en del underskrifter til J. C. Lindberg og bad ham om at videregive den til kongen. Samtidig beskrev han, hvorledes arbejdet med at samle underskrifter gik. „Endeel flere Sogne havde erklæret strax at ville være med at underskrive Adressen; men da det gik noget i Langdrag med Sognefogederne, inden de gav Folket Leilighed til at skrive under, saa fik de Radicale her Nys om, hvad der var i Værk, og disse fik nu travlt for at hindre denne Sags Fremme, og fik ogsaa udvirket, at Flere for Øieblikket trak sig tilbage.“ Imidlertid ventede Ole Jensen „med temmelig Vished“ endnu flere sognes underskrifter, og netop samme dag, som brevet sendtes, modtog han fra Svallerup sogn underskrifter på adressen fra 37 gårdmænd.

I forbindelse med agitationen for denne adresse mod skattebevillingsretten udgav Ole Jensen sit ovenfor omtalte politiske program (side 39 f). I det samme brev til Lindberg, hvormed han ledsagede adressen, sendte han også manuskriptet til pjecen og bad Lindberg besørge det trykt meget snart. I brevet fortæller han, at han er blevet stærkt opfordret af bønder i egnen til at udgive det, og han er sikker på at kunne sælge flere hundrede eksemplarer i sin egn. Han undskylder den ulejlighed, han volder Lindberg, men trøster sig, da han ved, at Lindberg ikke er mindre interesseret for sagen, det angår, end han, Ole Jensen, selv er.

Det syn, Ole Jensen fremstillede i sin pjeces, har stort set stemt overens med bondestandens syn på kongedømmet. Formulering og begrundelse var Ole Jensens egen, men vurderingen af kongen som den, der sikrede bondens velfærd, og frygten for, at „de store“, når de havde sikret sig flertal i magthavende stænder, skulle kuldaste de landboreformer, hvori bondestandens fremgang havde sin grund, var almindelig blandt bønderne indtil 1845. Bonden var, som det er blevet fremhævet, konservativ

i forfatningsspørgsmål, men reformivrig i socialpolitik, og selv om Ole Jensen i arbejdet for Lindbergs adresse kolliderede med „radicale“ kredse, var det derfor ingen grund til, at udgivelsen af pjecen skulle udelukke ham fra bondebevægelsen. Der er imidlertid intet, der tyder på, at han har været med i den.

Derimod udvidedes hans gerning som skolelærer. I vinteren 1845—46 lykkedes det ham at få en aftenskole i gang, og to gange ugentlig underviste han ca. 30 elever fra sognet selv og fra nabosognet. Den følgende vinter holdtes aftenskolen også, men med et så stærkt dalende besøg, at Ole Jensen påtænkte at standse den.

Bedre tilslutning fik en historisk forening eller „Danske Samfund“, som Ole Jensen på samme tid havde begyndt, åbenbart efter påvirkning fra Grundtvig. Hver torsdag aften vinteren igennem holdt Ole Jensen fædrelandshistoriske foredrag, der nød et godt og stadigt besøg af både gamle og unge, og mens de gudelige forsamlinger, Ole Jensen holdt i sit hjem i 1840'erne, så godt som ingen tilslutning vandt fra selve Sæby, så fandt disse foredragsaftener, understreger Ole Jensens søn i sin beretning om faderen, stor tilslutning, også af folk fra selve byen. Det har altså været to forskellige auditorier, de gudelige møder og foredragsaftenerne har henvendt sig til. Om en overgang, en udvikling fra det ene til det andet, var der ikke nødvendigvis tale.

Formålet med disse foredragsaftener var tydeligvis grundtvigsk inspireret. De skulle medvirke, skrev Ole Jensen, til, at det danske folk, samtidig med at gå frem i oplysning, måtte besjæles af den danske folkeånd. De skulle hjælpe til, at folket ikke forstenedes i klogt beregnet egennytte, ikke vakte sig til revolutionære tanker, men at det måtte styrkes i kærlighed til fædrelandet og kende sig selv som et folk, et broderskab.

Det har sikkert ikke kunnet undgås, at disse foredragsaftener nu og da har givet rum for politiske diskussioner. Højskolelærer Jens Peter Jensen fortæller da også, at det i efteråret 1848 jævnligt var dagens begivenheder, der blev talt om ved møderne. Et tydeligt tegn på, at Ole Jensen selv fulgte den politiske udvikling med interesse, er det, at han ved valgene til den grund-

lovgivende rigsforsamling opstillede sig som kandidat i sin kreds, Ruds-Vedby kredsen. Af prøvevalget i kredsen, hvorved han sammen med fem andre stillede sig, har han selv givet et referat i Almuevennen. Mødet åbnedes med en tale af Ole Jensen, der opridsede de krav, der måtte stilles til en rigsdagsmand, — han måtte være ægte dansk, frisindet og have det mål, at alle borgere fik lige pligt og lige ret. Blandt de øvrige opstillede kandidater var A. C. Gleerup, sekretær i bondevenneselskabet, og egnens stænderdeputerede, gmd. Peder Jørgensen, der i stænderne havde stemt for kongevalgte medlemmer til den grundlovgivende rigsforsamling, og hvis valg som følge deraf var blevet frarådet af Almuevennen.

Ved prøvevalget fik Ole Jensen de fleste stemmer, to mere end Gleerup, der ikke var personligt til stede. Valget den 5. oktober fik imidlertid et andet udfald. Ved dette sejrede Gleerup med 482 stemmer; næsthøjest stemmetal fik gmd. Peder Jørgensen med 321, medens Ole Jensen kun opnåede 4 stemmer.

Det kan ikke andet end forundre, at Ole Jensen led et så afgørende nederlag. Han har, véd vi, været en begavet taler; dertil var han i egnen en kendt skikkelse, både som lærer, som lægprædikant og som foredragsholder, og ved prøvevalget havde han bevist, at han kunne skabe en stemning for sig. Alligevel opnåede han ved det afgørende valg kun at samle fire stemmer. Dette forklares ikke ved, at der ved valget den 5. oktober sandsynligvis har været andre og flere til stede end ved prøvevalget. Det forklares heller ikke ved bondevenneselskabets stærke indflydelse, som Gleerups sejr tyder på, for gmd. Peder Jørgensen, hvis stilling til de kongevalgte medlemmer bondevenneselskabet havde kritiseret skapt, opnåede dog det næsthøjeste stemmetal, 321.

Det er endelig også et spørgsmål, hvor egnet Ole Jensen ville have vist sig i rigsdagen. Reelt og formelt stod han uden for bondebevægelsen. Kravene om ændring i bøndernes sociale og økonomiske kår var i Ole Jensens øjne udslag af klogt beregnet egen nytte, og om forhandlingerne på rigsdagen, som han fulgte i afstand, kunne han kun ytre sin kedsomhed. At læse dem beteg-

nede han som et tålmodighedsarbejde, ja mere, — som et pestilensarbejde. Denne indstilling til rigsdagens arbejde var Ole Jensen blandt vækkelsens folk ikke ene om at have. Af nogle af de forsamlingsledere, der indvalgte til den grundlovgivende rigsforsamling, næredes den også. Således beklagede for eks. Kristen Larsen fra Dalby ved Kerteminde sig over „al det aandløse og politiske Vrøvl, som vi maatte døje i Rigsdagen“, og han erklærede, at „Politiker var jeg ikke og blev det heller aldrig“.

Ole Jensen døde den 28. januar 1849, og ved rigsdagsvalget i 1849 var Glerup Ruds-Vedby kredsens eneste kandidat.

Skomager Peder Sørensens stilling i den politiske bevægelse er vanskeligere at opspore end Ole Jensens. J. P. Jensen fortæller om ham, at han i årene 1848—52 var en ivrig deltager i egnens politiske liv, deltog i møder, optrådte som taler osv. Et par gange skal han også — uden held — have forsøgt at komme ind i folketinget. I juni 1852 valgtes han til formand for vælgerforeningen i Holbæk amts tredie valgdistrikt, Ruds-Vedby kreds, og formodentlig er han også identisk med den P. Sørensen, der var formand for husmandsforeningen i Gørlev. Formen og ordvalget i et par indlæg i Almuevennen 1849 og 1850 synes at bekræfte det. Det ene er en „skyldig Tak til Hs. Eksellentse, Carl Emil, Greve af Moltke til Aagaard“ for fritagelse for alt hoveri og pligtarbejde fra 1. januar 1849, og det slutter med ordene: „Vi formaae ikke at udtale, hvilken Kjærlighed og Hjelp det høje Herskab stedse har udvist mod alle Trængende, men vi haabe, at Gud som seer hvad Godt De har gjort i Løndom, vil betale Dem aabenbart“. Det andet er et ønske for lands- og folketingsmændene, der er samlede i København, om, at de af Gud må få visdom og kraft til at stride „den gode, retfærdige og sande Strid“.

Mens de tilsyneladende ikke tog del i bondebevægelsen op igennem fyrrerne, blev således både Ole Jensen og Peder Sørensen draget med af begivenhederne omkring forfatningsskiftet. Aktiv del i bondebevægelsen havde derimod én af forsamlingsfolkene fra vækkelsen i det sydlige Odsherred, gårdmand Hans

Jensen fra Faarevejle, taget. Der vides kun lidt om hans betydning for vækkelsen; men i et brev til en anden af egnens vakte omtales han og hans broder „Jens Skrædere“ som mænd, der „have faaet Forstand paa Guds Veie og have faaet Viisdom her oven fra“. Om sammenhængen mellem hans deltagelse i vækkelsen og hans ivrige politiske aktivitet kan der kun gisnes. Men hans placering blandt bondebevægelsens ledere er uomtvistelig. Til hans gård i Faarevejle var det, Jens Gregersen i februar 1845 kørte Peder Hansen, og det var Hans Jensen, der sammen med snedker Ejlertsen videreførte Peder Hansens agitation op igennem Odsherred. Han var medunderskriver af indbydelsen til Ulkestrupfesten 1845, og som medlem af bonde-deputationen deltog han i skydebanemiddagen i november samme år.

I slutningen af fyrreerne er hans rolle imidlertid udspillet. Hans sidste år i Faarevejle var triste, fortælles det, og i 1850 bosatte han sig i Jylland i nærheden af Silkeborg, hvor han døde.

De tre omtalte forsamlingsfolk er hver for sig eksempel på en overgang fra den gudelige vækkelse til det politiske røre. De to, Ole Jensen og Peder Sørensen, droges imidlertid først ind i politik i tiden omkring forfatningsændringen, uden at de havde taget del i det arbejde, bondebevægelsen i fyrreerne havde gjort, og hvorved bl. a. forudsætningerne for enevældens afskaffelse var skabt. Den tredie, Hans Jensen, der tog ivrig del i bondebevægelsen, gled ud af denne, inden den nåede sit politiske mål, demokratiet.

3. Mændene i bondebevægelsen.

Det spørgsmål melder sig naturligt, hvad det da var for mænd, der bar amtets bondebevægelse. Som et gennemgående træk kan fremhæves, at de bønder, der førte an i foreningslivet, som regel også havde lokale hverv, var sognefogeder, sogneforstandere osv. Et udmærket eksempel er den førnævnte Peder Jørgensen, Ulstrup, der valgtes som stænderdeputeret i 1841, og som også var med i landkommunalforeningen. Han var sognefoged og sogneforstander og lægdsmand, og en lignende række af embeder kunne

opvises af de fleste af de ledende bønder i landkommunalforeningen. Allerede i kommunale hverv har disse mænd vundet sig tillid i deres sogn; samtidig opnåede de en vis færdighed i løsningen af praktiske, konkrete opgaver og problemer, og gennem deltagelsen i foreningslivet skærpedes deres politiske sans. Det blev også disse folk, der ved valgene i 1848 og -49 sikrede bondevenneselskabets indflydelse, og som i nogle tilfælde optrådte som bondevennernes kandidater.

Foruden bønderne fandtes også rundt om i amtet en del skolelærere, som tog del i foreningslivet. De havde ikke sjældent betydning som ledere af læseselskaberne, hvor bønderne samlede til læsning og drøftelse af de seneste aviser, og op under valgene var mange af dem medlemmer af vælgerkomiteer. En af dem, Asmund Christian Gleerup, der var skolelærer på Orø og senere i Udby på Tuse næs, indtog fra 1845, da han valgtes til formand for Holbæk amts landkommunalforening, en fremragende stilling i det politiske liv.

I denne omtale af mændene bag det politiske røre bør gårdmand Jens Gregersen fra Kundby ikke forbigås.

Han, der var en dygtig og initiativrig landmand, var fra landkommunalforeningens stiftelse 1843 en af dens betydeligste medlemmer og som sådan selvskreven medlem i mange af foreningens udvalg og deputationer. Ved valget i 1848 opstilledes han af bondevennerne imod Drewsen og valgtes til medlem af den grundlovgivende rigsforsamling. Han var en af dem, der i 1844 indbød Peder Hansen til at komme til Holbæk, og også en af dem, Rasmus Sørensen søgte forbindelse med, da han første gang kom til amtet for at agitere. Ved det omtalte møde i Undløse skole (se side 44), hvor Rasmus Sørensen talte over romerbrevets 12. kapitel, deltog Jens Gregersen også, og der er flere tegn på, at han var religiøst interesseret. I slutningen af fyrreerne holdtes der vækkelsesmøder i hans hjem, hvor de indremissionske lægprædikanter, Peder Pedersen fra Nyrup og Jens Larsen fra Kirke Værløse talte. Det siger noget om Jens Gregersens åndelige vidde. Han var, som J. P. Jensen udtrykker det, „en alvorlig

Mand, der gerne vilde følge med i det gode Livsrøre, der var oppe i Tiden“. Derimod er der med dette intet sagt om vækkelsens betydning for en politisk indsats. I Jens Gregersens tilfælde gik det politiske initiativ forud for mødet med en vækkelsesbevægelse.

Sammenfatning.

Den gudelige bevægelse, der fra ca. 1834 kendtes i Holbæk amt, var i alt væsentligt begrænset til amtets sydvestlige hjørne, egnen syd og vest for Tissø. I det sydlige Odsherred, i Asnæs og Faarevejle, var der også omkring 1837 og -38 en forsamlingsbevægelse, der dog ikke synes at have været særlig levedygtig og snart stilnede af. Geografisk var vækkelsen således ret begrænset i amtet, men ikke blot geografisk, også inden for de områder, hvor vækkelsen havde slået igennem, var den begrænset til et lille udsnit af befolkningen. Selv om de større møder med op mod hundrede deltagere måtte vække opsigt og berøre et stort udsnit af befolkningen, må det generelt siges, at vækkelsen i Holbæk amt var en isoleret bevægelse, ikke en bevægelse i bondestanden som sådan, men kun en bevægelse inden for en snæver kreds. Denne kreds af vakte hentede ikke sine tilhængere fra et bestemt socialt lag, men synes at have bestået af folk fra alle lag i landbefolkningen.

Hensigten med forsamlingerne var forkyndelse og opbyggelse. Det fremgår af forsamlingsledernes egne udtalelser, og den undersøgelse af forsamlingernes handlingsforløb, der har været mulig, har kun bekræftet, at forkyndelse og opbyggelse virkelig var forsamlingernes indhold. Der kan have forekommet politiske drøftelser, men i forhold til det religiøse indhold har disse været trængt stærkt tilbage ved forsamlingerne. I det hele har der ikke været megen drøftelse ved forsamlingerne. Det er én eller to, der har ført ordet og talt og læst, — den øvrige forsamling har siddet tavs, og da det fra gang til gang har været de samme, der har ført ordet, kan forsamlingernes betydning som forskole begrænses til ganske få mænd. For disse få er det uomtvisteligt, at stillingen som lægprædikant har betydet en skoling.

Vækkelsen var et religiøst fænomen, og spørgsmålet, om vækkelsen i sit indhold, sin forkyndelse, havde noget, der kunne pege frem mod fyrrernes politiske bevægelse, kan ikke uden videre besvares bekræftende. Selv om bondealmuen i sin sociale rejsning kunne benytte også en religiøst begrundet argumentering, så har vækkelsens lutherske forkyndelse kunnet virke modsat og hemmet de vaktens tilslutning til bondebevægelsen og til kravet om en fri forfatning. Dette så meget mere som vækkelsens ledende skikkelser stod afvisende over for dette krav.

Så stærkt synes vækkelsens lutherske forkyndelse at have præget de vakte, at disse ikke selv drog nogen politisk konsekvens af deres sammenstød med den lokale øvrighed. Disse sammenstød var et symptom på en befolkningsklasses rejsning og dermed på en ændring i samfundsforholdene. Det kan en eftertid konstatere, men de vakte selv har ikke været sig det bevidst. For dem var kampen med den lokale øvrighed ikke en social og politisk kamp, men det var en kamp for en ren kirke, en ren forkyndelse, en kamp „paa det, deres Iver og Nidkærhed for Guds Ord kunde vorde aabenbar —“. Ligesom vækkelsen var et religiøst fænomen, således var også de vaktens kamp mod øvrigheden en religiøs kamp, og almindeligvis drog de ikke nogen politisk konsekvens deraf. Tværtimod stod de, som vi har set, afvisende over for forfatningskravene i 1840.

På denne baggrund kan det ikke undre, at den politiske bondebevægelse ikke synes at have hentet sine deltagere og ledere blandt de vakte. Bondebevægelsen udsprang af bondens utilfredstillende sociale og menneskelige kår, og de mænd, der ledede bondebevægelsen, var mænd, bonden kendte og havde tillid til fra sognets og kommunens offentlige hverv. Først sent gik et par af vækkelsens prædikanter i Holbæk amt ind i politik, og ingen af dem fik nogen virkelig betydning.

Umiddelbart havde den gudelige vækkelse i Holbæk amt ikke nogen betydning for den politiske bondebevægelse. Tilbage står da det spørgsmål, om vækkelsen på anden måde havde betydning for demokratiseringen af samfundet.

Demokrati indeholder en tro på den jævne mand, forudsæt-

ter derfor høj menneskelig dannelse, skriver Hilding Johansson i indledningen til sin undersøgelse af de folkelige bevægelser og den demokratiske statsform i Sverige, og han udformer det nøjere senere hen i bogen: I ett samhälle, där nederklassernas medlemmer är osjälvständiga och saknar självmedvetenhet kan ett demokratiskt statsskick knappast uppstå och ännu mindre bestå. Där finner de sig i att några få styr. Vid siden av hög allmän bildning torde självmedvetenheten inom de lägre samhällsklasserna vare den viktigaste av demokratiens andliga förutsättningar.

Det var disse åndelige forudsætninger for demokratiet, den gudelige vækkelse bidrog til at skabe. Det er allerede (s. 36 f.) blevet fremhævet, at den mand, der af vækkelsen var ført igennem en religiøs krise til en personlig tro, havde gjort en ny opdagelse. Han havde fundet sig selv, og han havde lært, at for den Gud, der havde skabt ham, var han et menneske ligeså værdifuldt som enhver anden. Dermed havde han også fået den åndelige modning og personlige rejsning, der kunne gøre ham vel skikket til at være borger i et demokratisk samfund.

Men samtidig havde vækkelsen en anden virkning. De vakte gjorde oprør mod kirken, fordi det religiøse for dem var et personligt og inderligt anliggende, der ikke kunne gøres afhængigt af pligten til lydighed over for den officielle kirke. Når det kan siges, at dette oprør mod kirken også åbnede et politisk perspektiv, skyldes det ikke en bevidst politisk stræben hos de vakte, — deres ærinde var rent religiøst. Det skyldes derimod, at kirken var en statslig funktion, der — på linie med de øvrige statslige funktioner — krævede borgernes lydighed. Kirken og staten var nøje sammenknyttet. Ved oprøret mod kirken rokkede de vakte ved enevældens hele statsform, ved selve det princip, at staten kunne have en religion og en religiøs myndighed. Oprøret mod kirken blev derfor samtidig et oprør mod staten.

Undersøgelsen af forholdet mellem den gudelige vækkelse og den politiske bondebevægelse har kun dækket Holbæk amt, og de slutninger, der er draget, gælder derfor kun dette amt. Undersøgelsens resultat rejser imidlertid det spørgsmål, der peger ud

over amtets grænser, om ikke sammenhængen mellem den gudelige vækkelse og det politiske røre i bondestanden bør fremstilles langt mere nuanceret, end det hidtil har været tilfældet.

NOTE

Afhandlingen om den gudelige vækkelse i Holbæk amt blev skrevet i 1956 som specialeopgave til skoleembedseksamen i historie ved Københavns Universitet. Som den fremtræder her, er den kun ændret på to punkter: indledningen om vækkelsen i det øvrige land er skåret ned til et minimum, og noteapparatet, der skønnedes tyngende for fremstillingen er bortfaldet. Imidlertid må det være naturligt at tilføje et par ord om de væsentligste kilder. Vejledende har en lang række artikler i historiske årbøger for Holbæk amt været, og blandt disse må især nævnes tre artikler af J. P. Jensen (1909, 1911 og 1940) om vækkelsen omkring Tissø samt pastor Gjevnøes artikel i årbogen for 1910 om vækkelsen i det sydlige Odsherred. Men i øvrigt er afhandlingen bygget op på utrykt materiale, der deler sig i to hovedgrupper. Den ene udgøres af de mange forhør, der er nedfældet i politiretsprotokollerne for Løve og Ars-Skipinge herreder, nu opbevaret på Landsarkivet i København. Her til føjer sig indberetninger til Danske Kancelli, der findes på Rigsarkivet. Den anden gruppe består af breve: 15 fra Ole Jensen, der findes i Lindbergs arkiv (ADD. 922) på Det kgl. Bibliotek, har været både oplysende og inspirerende. Disse breve har ikke tidligere været benyttet.

Møller Carl Hansen, Marke

Ved Jakob Madsen, Kundby.

Hvor Vejen fra Gudmanstrup støder til Vejen fra Marke By mod Aggersvold, var for mere end halvandethundrede Aar siden en mindre Vej mod Syd til den daværende Vandmølle ved Marke Aa. Vejen kom som følge deraf til at danne et Kors og kaldtes i daglig Tale „Korsvejen“. Ved Aaen, der vel aldrig har været af de stærkest vandførende, laa Vandmøllen og Møllegaarden, ca. 300 m Syd for Korsvejen. Omkring 1804 brændte baade Mølle og Møllegaard med Aars Mellemrum og blev derefter flyttet op paa Bakken mod Vest, og Vandmøllen blev erstattet med den nuværende hollandske Vindmølle. Af Møllens og Gaardens Beliggenhed ved Aaen er alle Spor udslettet.

Slægten fra Marke Mølle og Møllegaard.

Rasmus Hansen (Møller Carl Hansens Far) træffer vi som Ejer af Marke Mølle og Møllegaard før Midten af forrige Aarhundrede. Han var en agtet Mand, og blev i 1852 valgt til Medlem af Sogneforstanderskabet i Kundby Sogn.

Møller Rasmus Hansen træffer vi ogsaa som Medstifter af Den sjællandske Bondestands Sparekasse i 1855 sammen med Gmd. Hans Jensen, Kundby, og han var Medlem af nævnte Sparekasses første Bestyrelse. Møllerens havde for en Del deres Omgangskreds lidt uden for den jævne Bondestand. Blandt andet bestod den af Proprietær Jørgensens, Katrinedal, og Skovs paa Svingninge Hovgaard, ligesom Tiltalen oftest var paa Efternavn.

I Møllegaarden var der fem Børn, to Døtre og tre Sønner, hvoraf Carl Hansen var den yngste, født 28. August 1849, og ham vil jeg prøve at fortælle lidt om. Søkendeflokken havde

deres første Skolegang i den lille Skole mellem Marke og Torslunde Enghave, indtil den nye Skole ved Torslundevejen blev taget i Brug Aar 1858.

Carl Hansen fik sin første faglige Uddannelse hjemme. Siden var han Møllersvend i tre Aar paa en af Kongens Møller bag Skovene ved Jyderup, hvorefter han senere overtog den hjemlige Mølle. Hans ældre Broder Ludvig overtog Møllegaarden, og Carl Hansen byggede et Beboelseshus imellem Møllen og Vejen til Aggersvold, og her boede han i mange Aar sammen med sine to Søstre. De var alle tre ugifte. Fra Hus og Mølle var daglig en livlig Forbindelse med den store Kunde- og Vennekreds baade forretningsmæssigt og af menneskelige Grunde.

I den Tid maatte Mølleren bruge Vinden, naar den var der, saa der maatte tit males om Natten ved Lygteskær. Han var altid hensynsfuld over for Medhjælperen og tog selv den sidste Nattevagt fra Midnat til Morgen.

Ogsaa over for Møllen var han hensynsfuld; han vidste godt, at Vinden kunde være lunefuld, derfor kendte han Faren og Følgerne, hvis Vinden tog Magten fra de 36 Alens Vingefang.

Det har truffet, at en gammel Kunde har sagt til mig, at Mølleren ikke lagde Kværnene saa stærkt sammen. At en Kunde fik malet gratis i 22 Aar, har jeg ogsaa hørt; det sidste er et Bevis paa, at Mølleren gerne hjalp, naar der trængtes til det.

Under disse Nattevagter faar Mølleren dog ogsaa Tid til at iagttage det skiftende Vejrlig og gøre sine Erfaringer. Det var disse Iagttagelser, der vel kom til at danne Grundlag for hans store Viden om Vejrudsigten i de kommende Dage og som hans Bymænd lærte at værdsætte. Vi maa jo huske paa, at dengang var der hverken Radio eller Fjernsyn til Raadighed.

Saaledes skolet i det praktiske Liv kom Carl Hansen i Kontakt med Meteorologisk Institut og havde i mange Aar Station for daglige Vejrmeldinger, for Nedbør, Vindstyrke, Temperatur og Skydække m. m.

Mølleren stod paa en god Fod med sine Bymænd og deltog i den almindelige Selskabelighed som en velset Gæst.

I denne Forbindelse maa det ogsaa nævnes, at man mellem

Gaardmændene havde det saakaldte Bylag eller „Hornskifte“. Det bestod i, at sidste Lørdag i Oktober blev Byhornet skiftet til næste Mand i Kredsen. Det skete paa den Maade, at samtlige Gaardmænd, Møller, Smed og Tømrer blev indbudt til Spisning og Samvær for 1 Kr. at fejre denne Dag og fortsætte med Kortspil eller anden Selskabelighed til hen paa de smaa Timer.

Det var i mange Aar en Regel, at Sygekassens Formand, Lærer Nielsen, Trønninge, blev indbudt til at deltage for at indkassere de 2 Kr. fra hver Gaardmand i Byen, som deres aarlige Bidrag som Æresmedlem af Sygekassen androg. Ved Kortspillet en saadan Aften havde Lærer Nielsen faaet tre Medspillere, der i Løbet af Aftenen blev lidt trætte og usikre af Traktementet. Dette

Møller Carl Hansen, Marke.

gav Anledning til, at Lærer Nielsen paa Forespørgsel erklærede, at han havde spillet med tre „blinde“ Makkere.

I ca. 25 Aar var Mølleren Brandfoged og omfattede ogsaa dette Hverv med Samvittighedsfuldhed. Dengang paahvilede det Brandfogden og to Vidner at syne alle Skorstenene Foraar og Efteraar. For at faa et nøjagtigt Indtryk af Skorstenens Tilstand brugte Mølleren et Spejl ved Synet gennem den ofte aabne Skorsten.

Som Formand for Sundhedskommissionen i Kundby Sogn i en Aarrække kom Carl Hansen til at tage Stilling til adskillige sanitære Spørgsmaal. En mørk Vinteraften havde Mølleren været til et Møde i Kundby Forsamlingshus. Paa Vejen ned mod Brugsen traadte han i en vandfyldt aaben Grøft. Dette Uheld førte med sig, at bemeldte Grøft snart blev rørlagt.

Kundby Afholdsforening blev stiftet lige før Aarhundrede-skiftet 4. Decbr. 1899 og førte som andre Foreninger af den Art en ret beskeden Tilværelse; men den fangede dog snart Mølle-

rens Opmærksomhed. Det varede ikke længe, før han, uden selv at være Medlem, betænkte Foreningens noget slunkne Kasse med et aarligt Bidrag paa 50 Kr. ved Foreningens Stiftelsesdag eller det aarlige Juletræ.

Denne gode, aarlige Hjælp fik sin varige Form, da Møller Carl Hansen nogle Aar før sin Død i 1929 oprettede et Legat paa 1000 Kr. til Foreningens fremtidige Arbejde for Ædrueligheden. Dette Legat henstod urørt i ca. 20 Aar, da Foreningen blev opløst snart efter Møllerens Død. Legatmidlerne blev forvaltet af Mejeribestyrer Marius O. Jensen, Kundby, til 1952, og var paa dette Tidspunkt blevet til ca. 2000 Kr. Ved Amtets og Kommunens Godkendelse blev 1000 Kr. anvendt til Feriekolonien „Skovhuset“ i Præsteskoven, og Resten anvendes til Vedligeholdelse af Møllerens Familiegravsted paa Kundby Kirkegaard.

Mølleren og Julestormen.

Ved Aarhundredskiftet gik en forfærdelig Storm over Landet en Juledag og -nat; den mærkedes selvfølgelig ogsaa paa Marke Mølle. Ved sit Arbejde ved denne Lejlighed fik Mølleren en Luftrejse ned fra Møllen. Paa Forespørgsel efter Luftfarten svarede Mølleren: „Saa længe jeg var i Luften gik det meget godt, det var først, da jeg naaede Jorden, det kneb med at faa sat sig“. Mølleren slap med nogle Smaaknubs.

Mølleren og Kundby Kirke.

Pastor Chr. Gad blev Sognepræst i Kundby i Foraaret 1907. Paa det Tidspunkt var der ingen Belysning i Kirken. Denne Mangel blev snart afhjulpet ved Møllerens Hjælp. Han bekostede 10 nye Petroleumslamper fordelt paa Ydervæggene i samtlige Hvælvingfag; med disse Lamper klarede man sig til 1914, da den elektriske Installation blev gennemført. Ved den Lejlighed skænkede Mølleren fire Lysekroner, som blev fjernet i 1951 ved Kirkens Restaurering. Et Savn for mange ældre Beboere.

Disse Forbedringer blev gennemført saa ubemærket som muligt; men jeg husker, at Pastor Gad engang sagde, „at det var fra en, som ikke ønskede, at den venstre Haand skulde vide, hvad den

Marke Mølle ved Aarthundredskiftet.

højre gjorde“. Da Bymændene en Martsdag 1929 bar Møllerens Kiste ind i Kundby Kirke, ytrede en af dem Ønsket om at tænde Lysekronerne som en sidste Hilsen til deres Giver.

En Løber til Kirkegulvet var ogsaa en af Carl Hansens Gaver; den blev ogsaa fjernet i 1951.

Mølleren som Legatstifter.

I Sygeplejeforeningens Bestyrelse var C. H. i mange Aar eneste mandlige Medlem. Denne Forening betænkte han med et Legat paa 1000 Kr.

Et lignende Legat blev stiftet for trængende Hjem i Marke, forvaltet af Sogneraadet.

Møllerens største Legat var paa 6000 Kr. og bar Titlen: „Til Forældre, som opdrager deres Børn mønsterværdigt“, fortrinsvis i Marke. Dette Legat blev dog aldrig uddelt, og det skyldes nok, at det var vanskeligt for Sogneraadet at finde en rimelig Løsning.

Med Amtets Tilladelse er det nu vedtaget at anvende Legatets Midler til Biblioteket i den nye Centralskole.

Provst Benzon i Kundby

Af Erling Petersen

I 1728 døde hr. Niels Sinding, som i 21 år havde været præst for Kundby menighed, og den 4. oktober samme år kaldedes en trediveårig teologisk kandidat, Eggert Christopher Benzon, til hans eftermand i embedet.

Benzon, der var født 3. januar 1698 i Slangstrup, var præstesøn. Faderen Niels Nielsen Benzon havde en kortere årrække været rektor ved latinskolen i Skelskør og derefter i tyve år rektor i Stege, hvorfra han den 19. januar 1694 kaldedes til sognepræst for Slangstrup-Uvelse. Her døde han 9 år senere. Moderen Gundel Richardsdatter døde i Stege 1707, og han blev således tidligt forældreløs. Den 17. juli 1717 blev han 19 år gl. fra Københavns skole dimitteret til universitetet. Her tog han den 12. juni 1721 baccalaur-graden, og den 1. maj 1724 blev han teologisk kandidat.

Benzons færden i de år, der gik, inden han fik kaldet i Kundby, har ikke kunnet efterspores. Men det er rimeligt at antage, at han i lighed med så mange andre nybagte teologer har måttet ernære sig en tid som hører ved en af købstædernes latinskoler, og det siger sig selv, at springet fra latinskolens kateder til Kundby præstegård både i økonomisk og social henseende har været stort. Embedet som præst i Kundby hørte til de bedste på Sjælland. Der var mange tiendeydere, ca. 100, og præstegården havde det største jordtilliggende i sognet, når man ser bort fra Vognserup og Katrinedal, så der var mange herligheder for Benzon og hans hustru, Maren Hvas, at drage ind til.

Men ved siden af herlighederne var der også mange besværligheder at overvinde. Ofte var det i de tider brydsomt at være

landsbypræst, og særlig brydsomt blev det, når præstens nærmeste medarbejder — hvad undertiden skete — stod ham hårdt imod. Det fik Benzon straks at mærke; thi degnen, Frideric Carlsen Kokansky, var mildest talt en vanskelig herre, som åbenbart havde sat sig for at vise den nye præst, at han — degnen — ikke agtede at danse efter hans pibe. At han derved forbrød sig mod sin embedsed, synes han ikke at have gjort sig klart. Kokansky, der vistnok var af bøhmisk afstamning, var ved Benzons ankomst til sognet et halvt hundrede år og havde været degn i Kundby siden 1713. Han havde altid været særdeles uomgængelig, men fra det øjeblik, Benzon kom til Kundby, blev det rent galt. Benzon førte idelig klage over den genstridige degn, uden at det dog hjalp. Omsider blev han dog stillet for en provsteret, hvor alle hans chikanerier trevledes op.

Den 12. august 1732 blev der taget stævning mod Kokansky, og den meddeltes ham ved to mænd, nemlig Peder Hermansen af Syvendekøb og Niels Olesen af Bjergby. Tolv dage senere, den 24. august, blev provsteretten sat i Bjergby kirke, hvor følgende mødte: Provsten, magister Just From, og hans assessorer, velærværdige hr. Nicolai v. Essen i Skamstrup og magister Henric Olivarius i Butterup, anklageren, velærværdige hr. Eggert Christopher Benzon af Kundby med sin fuldmægtig, rådmand Christian Christensen fra Holbæk, der begærede kendelse og dom over degnen for adskillige mislige forhold i hans embede, samt endelig anklagede, degnen Kokansky, som også havde sin fuldmægtig med, nemlig universitetets godsforvalter sieur Anders Pedersen fra Nørre Eskildstrup.

Først blev stævningen oplæst og ført til protokols, og derpå fremstod rådmand Christensen på hr. Benzons vegne og ville høre, om Kokansky for at gøre sagen kort ville tilstå sine misligheder, der var både mange og grove:

8. søndag efter trinitatis skulle der være altergang i Kundby kirke, og som skik var, mødte altergæsterne — det var den dag i alt 40 mennesker — og præsten på kirkegården, da det havde ringet første gang, for at gå til skrifte, inden gudstjenesten begyndte. Men de kunne ikke komme ind i kirken, fordi degnen,

der plejede at låse kirkedøren op, ikke var til stede; i stedet for selv at komme havde Kokansky sendt nøglen med en fremmed mand, men hverken han eller de øvrige tilstedeværende kunne få kirkedøren op.

Dernæst havde degnen under den påfølgende gudstjeneste undladt at synge den anordnede salme uden præstens tilladelse samt ladet „blive usungen det vers til prædikestolen“. Præsten havde derpå formanet degnen til at være skikkelig, men denne svarede med „mange unyttige ord“. Ligeledes gik degnen samme dag, før børnelæsningen begyndte, fra degnestolen med begge hænder i siden ned ad kirkegulvet og tilspurgte præsten, om *han* ville læse, hvortil denne svarede: „Ja, med dem, der har været til alters“. Degnen skulle så efter sædvane læse med de andre. Men Kokansky sagde: „Gaa I kun op og læs!“ Præsten svarede: „Læs I nu, og lad mig høre, hvorledes I læser“.

Hr. Benzon havde imidlertid næppe begyndt læsningen med de store, før degnen kom og sagde, at han allerede var færdig med den første part og var begyndt på den anden. Præsten mente, at han ikke så hurtigt kunne være færdig med den første part, når der var så mange børn, men Kokansky fortsatte uden videre med den anden part. Da læsningen var forbi, spurgte hr. Benzon de børn, som degnen havde læst for, hvad evangelium de havde hørt denne søndag, men ingen vidste det. Derpå bad han degnen sørge for at observere det en anden gang og slutte med det sædvanlige vers, men Kokansky svarede nok så næsvist: „I har sognevidne i dag, jeg får og tage nogen!“ hvorpå han tog to af de største ud, der skulle tælle den ungdom, han havde læst med. Præsten lod derpå som ingenting, men begyndte på det sædvanlige vers og begærede at få mandtal over ungdommen. Det nægtede degnen at give ham, og præsten nøjedes derfor med at bede ham tage det med sig den følgende søndag.

Åbenbart opfattede Kokansky hr. Benzons langmodighed og fredsommelighed som en opfordring til at fremture i sin halsstarrighed, for den følgende 9. søndag efter trinitatis gik han endnu videre. Efter sædvane hentede han vin og brød i præstegården, og da præstekonen bød pigen tappe vin, sagde hun: „Her

står lidt, men det er vel ikke nok?" Præstekonen svarede: „Jeg ved ikke, hvor mange der er skriftede“. Så tog degnen flasken i hånden, så, hvad der var i den, og sagde: „Det er nok!“ gik dermed bort og slog vinen i kalken, mens præsten hørte skrifte.

Da hr. Benzon stod for alteret, så han, at der ingen vin var i flasken, hvorfor han vinkede ad degnen. Denne lod som intet og gik først op til præsten, efter at menigheden havde advaret ham derom, og sagde næsvist: „Hvad vil I?“ Præsten svarede, at der ikke var vin nok; thi 40 mennesker skulle til alters. Hertil svarede degnen: „Hvorfor flyede hun mig ikke mere?“ Da præsten nu bad ham hente mere vin, vendte degnen sig fra ham, idet han sagde: „Jeg henter den ikke!“

Hr. Benzon måtte nu igen vinke ned i kirken og fik endelig gennem en husmand sendt monsieur Hartmann, som var i hans tjeneste, hjem efter en bouteille vin.

Derefter førtes gudstjenesten til ende uden yderligere episoder; men bagefter, da verset før børnelæsningen var sunget, bad præsten igen degnen om mandtallet for ungdommen, hvilket han nægtede, og da hr. Benzon senere i vidners påhør krævede at få mandtallet, vedblev Kokansky dog at nægte det. Heller ikke præstens pålæg om at tage fat på anden part og nøjes med en part hver søndag tog degnen til efterretning, men svarede, at præsten skulle ikke sige ham, hvordan han skulle læse for ungdommen, for det kom ikke ham ved.

Degnen læste så den hele katekismus igennem på en halv time; men da præsten efter en times forløb ville slutte læsningen, nægtede degnen det, han ville læse mere. Præsten tog så fat på slutningsverset, hvorpå degnen trådte frem til dem, præsten havde læst for, og befalede dem at blive i kirken! Hertil svarede præsten: „Jeg giver jer forlov!“ Men degnen sagde: „Jeg befaler jer på mit embedes vegne at blive, nu vil jeg læse for jer“.

Præsten fandt, at der intet var at stille op med den halsstarrige deg, og forlod sagtmodig kirken, og da han den følgende søndag bad degnen lægge kirkenøglen fra sig i præstegården, nægtede han det rent ud og gik uden videre bort med den.

Efter således at have opregnet alle degnens forseelser spurgte

rådmand Christensen, om Kokansky ville erklære sig, for det første, om han nægtede noget deraf, og dernæst, om han ikke ville indrømme, at han ved sin adfærd havde forbrudt sig imod præsten og hans embedes myndighed samt givet menigheden og særlig de unge stor forargelse, og om han nu for provsteretten ville afbede sine forseelser med løfte om herefter at tage sit embede og sin aflagte ed bedre i agt. I sidste fald ville hans sognepræst hr. Benzon for at vise fredsommelighed være villig til at eftergive ham alle hans misligheder, forudsat at det kunne føre til fred og enighed. I modsat fald nødtes han til at føre sine vidner og lade sagen pådømme.

Stillet over for disse spørgsmål lod Kokansky sin fuldmægtig, Anders Pedersen af Nørre Eskildstrup, svare, at han ville have degnens ret reserveret og derpå forlange sagen udsat af forskellige grunde, hvoraf den væsentligste var, at rådmand Christensens spørgsmål ikke forekom ham rigtigt affattede, idet han ganske og aldeles havde udeladt alt, hvad sognepræst Benzon havde beegnet degnen med de nævnte søndage. Man havde således aldeles undladt at oplyse, at „hr. Benzon af begyndelsen haver givet anledning og årsag til den krig mellem parterne“. Hr. Benzons hårde tiltale til degnen i sognefolkets påhør, fordi han ikke sang verset til prædikestolen, undskyldte efter Anders Pedersens mening dennes opførsel, og når Kokansky hin søndag havde udeladt salmen, som synges straks efter epistelen, så var det ikke forsætligt, men skete kun af skrøbelighed, eftersom han den dag var svagelig i brystet. Hvis degnen havde forset sig — hvad dog ikke var tilfældet — så burde hr. Benzon have advaret ham i enrum og ikke irettesat ham offentligt. Efter hvad degnen formodede, havde sognefolket intet at klage over ham.

Rådmand Christensen fandt kun ringe håb om forlig i Anders Pedersens svar og begærede vidnerne ført frem. Dette skete, og efter eden var oplæst, fremstod Niels Jensen af Torslunde og aflagde vidnesbyrd med ed og oprakte fingre. Han oplyste, at han havde hørt hr. Benzon forlange mandtal af degnen, der svarede, at degnen først skulle vise ham forordning derfor. Ligeledes havde han hørt degnen sige, at det kom ikke præsten ved,

hvordan han læste med ungdommen; præstens påbud til degnen huskede han ikke, men derimod havde han hørt Kokansky bruge adskillige ord til præsten, der til sidst bad, om han måtte have fred i kirken.

Kokansky kommenterede Niels Jensens vidnesbyrd med ordene: „Så vidt han siger!“ og spurgte ham derpå, om han havde hørt degnen gøre præsten nogen ufred. Niels Jensen svarede, at han hørte ingen anden ufred end degnens ord. Så havde Kokansky ikke mere at sige, men nøjedes med at forbeholde sig ret til senere at føre kontravidner.

Dernæst vidnede Jens Ibsen af Torslunde, der fortalte om præstens og nadvergæsternes ophold på kirkegården og om nøglen, der ikke passede til kirkedøren, så de måtte hente smeden. Kokansky svarede, at han intet kendte til hr. Benzons tanker, og at han ikke vidste sig pligtig til at møde så tidligt før tjenesten. Jens Ibsen sagde hertil, at det ringede første gang til gudstjeneste, inden de nåede ind på kirkegården.

Næste vidne var hr. Benzons pige, der fortalte om degnens adfærd, da han skulle hente altervin i præstegården, og hun oplyste, at monsieur Hartmann senere hentede endnu en bouteille vin til kirken. Dertil svarede Anders Pedersen, at da vidnet var i tjeneste hos præsten, kunne hendes ord ikke komme degnen til skade. Desuden var der vin nok i den flaske, han havde hentet, og hvis præsten havde givet sig tid, til sangen før prædiken var sunget til ende, ville han have hentet mere, når præsten havde forlangt det af ham. På rådmand Christensens spørgsmål, om degnen havde tilbudt præsten det, svarede Kokansky, at det havde han ikke gjort, eftersom præsten havde sagt, at han ikke havde degnens tjeneste fornøden.

Derpå fremkom Jens Jensen fra Torslunde, der vidnede om kirkens oplukkelse i overensstemmelse med Jens Ibsen, dog med den tilføjelse, at degnen kom i kirken, før skriftemålet var begyndt. Ligeledes nævnte han præstens krav om mandtal og fortalte, at degnen ordret svarede præsten således: „Skal jeg være Eders dreng?“ Med hensyn til at læse med ungdommen havde han hørt degnen sige, at det kom ikke præsten ved, hvordan han

læste, og tilføje, at han læste således, som han kunne forsvare for Gud og menighed.

Næste vidne var Anders Aagesen, der tjente hos Oluf Nielsen i Torslunde. Han vidnede, at degnen forlod degnestolen og gik med hænderne i siden ned ad kirkegulvet og „så vred ud i ansigtet“. Hans vidneudsagn var i øvrigt overensstemmende med præstens klagemål, også hvad Kokanskys tilbageholdelse af ungdommen angik.

Herom tilføjede det følgende vidne, Niels Madsen, der tjente hos Mads Nielsen i Torslunde, at da degnen havde forbudt dem at gå, havde hr. Benzon taget ham (Niels Madsen) i armen og sagt, at han og de andre måtte gå hjem.

Derefter udsattes sagen, men blev på ny taget op den 17. september. En del flere vidner afhørtes, og alle vidnede de i overensstemmelse med præstens klagemål. Degnen derimod hævdede fortsat, at hr. Benzon var begynder og årsag til hele affæren. Trods dette rakte denne alligevel hånden frem til forlig, men blev afvist af den hidsige degn. Derpå afhørtes endnu en del vidner, deriblandt Niels Nielsen, der tjente hos Jens Madsen i Torslunde, Christen Olsen af Kundby, den før nævnte Anders Aagesen, monsieur Caspar Hartmann, der var i tjeneste hos præsten, samt Cornelius Valentin, der den ene af de fatale søndage havde prædikeret for hr. Benzon.

Fem dage senere, den 22. september, blev sagen på ny taget op, men denne gang mødte hverken degnen eller hans fuldmægtig, Anders Pedersen. Sidstnævnte nøjedes med gennem sin tjener at kræve sagen udsat til den 20. oktober. Det havde nemlig vist sig umuligt for såvel Kokansky som Anders Pedersen at finde de kontravidner, som de hele tiden havde forbeholdt sig ret til at føre. Der var ikke blandt sognefolket i Kundby én eneste, som var villig til at vidne i degnens favør.

Kravet om sagens udsættelse blev efterkommet, men den ses ikke siden taget op i justitsprotokollen. Inden det kom så vidt, døde Kokansky og blev stillet for en højere domstol, og hr. Benzon nåede med hans tre eftermænd, Jens Sinding, Knud Croefas og Carl Henrich Waldbohm, frem til den fred og harmoni i sam-

arbejdet, som han forgæves havde stræbt hen imod, mens Kokansky levede. Kokansky efterlod sig flere børn, hvoraf sønnen Simon blev degn på Samsø (se Fra Holbæk amt 1934).

Tiden, der fulgte herefter, blev for hr. Benzon rolig og arbejdsfyldt. Netop i disse år begyndte man fra regeringens side at bygge et almueskolevæsen på landet op, og i dette arbejde var sognepræsterne stærkt medvirkende. Det gjaldt også hr. Benzon, der i 1741 kunne indvie sognets to første skoler (se Fra Holbæk amt 1956), som det fra da af hørte til hans embedes pligter at føre tilsyn med.

I de følgende år nævnes hr. Benzons navn kun sjældent i den gejstlige justitsprotokol og altid kun som bisidder eller vidne, aldrig som anklager eller anklaget. I april 1747 mødte han for provsteretten og vidnede i en sag, som forpagter Mogens Weinholdt, Hagedstedgaard, havde anlagt for sine to stiftsønner mod dødsboet efter deres farmoder, Niels Olsens kone i Trønninge. Året i forvejen nævnes han som ejer af en gård i Sandby, men derudover tier kilderne.

Denne tavshed kan dog utvivlsomt tages som et bevis på, at Benzon i sin daglige færd har været en redelig og pligtopfyldende Guds mand, og denne opfattelse af hans personlighed bestyrkes af en indberetning fra 1752, hvori biskop Peder Hersleb omtaler ham som en „retskaffen, dygtig, trofast og god præst“.

I 1754 blev Benzon provst for Tuse og Merløse herreder, og han var dermed nået så højt, som en simpel landsbypræst i de tider kunne nå; men det er mærkeligt at se, hvordan han netop på denne tid hjemsøges af så store sorger og tragedier i sit familieliv, at mindre stålsatte naturer ville være gået til grunde derved.

I sit ægteskab med Maren Hvas havde provst Benzon to børn, en søn, Christian Albert Benzon, der var født 20. august 1732, og en datter, Charlotte Amalie Benzon, døbt 12. januar 1734, men de døde begge før faderen. Kort tid efter, at Benzons udnævnelse til provst forelå, modtog han det triste budskab, at sønnen, til hvis fremtid han havde knyttet så store forventninger, var død som nybagt student, kun 22 år gammel, og datteren, der få år senere blev gift med sognepræst til Hagedsted-Gislinge, Iver Iver-

sen Brinch, døde 1758 efter at have skænket sin husbond sønnerne Iver og Eggert, der dog begge døde i sommeren 1758 (12.6. og 26.7.). Hun var ved sin død kun 24 år gammel og jordfæstede i Hagested den 24. januar. Iver Brinch nedskrev i kirkebogen følgende vers om sin salige hustru:

„Alt, hvad dydigt kaldes kan
og ønskværdigt bør at regnes
i den søde ægtestand
havde den, hvis navn her tegnes.“

Midt i denne store sorg besluttede provst Benzon, der nu ingen arvinger havde, at en væsentlig del af hans formue skulle komme Kundby sogns fattige til gode. Med dette for øje oprettede han et hospital med plads til 8 lemmer, og han gjorde det — som han selv sagde det — „udi ydmyg erkendelse af den store Guds faderlige forsyn og barmhertighed imod mig fra min barndom af og indtil denne dag“. Allerede kort efter de to dattersønners død indgav han til kongen en ansøgning om bevilling til at opføre hospitalet, og i kgl. brev af 8. december 1758 blev det ham tilstået, for så vidt huset kunne opføres på den beregnede plads uden afsavn for præsterne. Knap to år senere, den 15. august 1760, modtog provst Benzon kgl. konfirmation på hospitalets fundats, som nedenfor skal meddeles i uddrag:

Huset, der som nævnt var beregnet til 8 fattiglemmer, opførtes ved Kundby gade på et fortov for nogle lejehuse mellem skolehuset og smedehuset. Det bestod af 8 fag mur og bindingsværk, „hvorudi er fire stuer, imellem hver to stuer en skorsten med fyrsted og bagerovn og i hver stue en ny bilægger jernkakkellovn; huset er teglhængt med skodder for vinduerne til gaden og vel forsynet i alle måder. I hver ende af gangen, hvor indgangen falder til alle stuerne, er en liden afdeling med hylder indrettet til at forvare underholdning udi, og loftet er med et skillerum delt i tvende parter, til at lægge ildebrand på, og dertil er tvende opgange, hver med sin stige forsynet, som hænger i gangene på jernkrogen. Endnu er ved husets nordre ende en liden udbygning, ligeledes af mur og bindingsværk samt teglhængt, til sit fornødne brug; så er og bag ved huset en liden kålhav med stengærde indhegnet.“

I huset skulle indtages otte fattige, gudfrygtige og skikkelige lemmer, som er 60 år eller i det mindste i det tresindstyvende år, alle af Kundby sogn, som der har været ved hus eller gård og opført sig skikkelig. Skulle der ikke være så mange af den alder i sognet, der ville tage derimod, måtte andre indlægges, som var nærmest i alder og mest nødlidende. Gårdmænd og deres hustruer skulle altid præfereres husmændene og deres hustruer, såfremt de er lige nødtørftige og lige skikkelige, uanset hvad gods de havde boet på. Hvis nogen optages i hospitalet og alligevel betler, skal det forbydes dem, og hjælper forbudet ikke, skal den pågældende udvises af hospitalet og en anden ind i stedet. Ingen måtte heller indtages uden tilladelse fra deres herskab.

Der skulle være to lemmer i hver stue og altid to enker i hver af de første to stuer. Stuerne havde fra husets nordre ende betegnelserne 1., 2., 3. og 4. stue. Lemmerne skulle enes om skorsten, fyrsted og bagerovn og lempe sig efter hverandre.

Skulle der findes et eller to par gudfrygtige og fattige ægtefolk, som begge er gamle, må de indtages, et par i den tredje og et par i den fjerde stue. Skulle en af parterne blive alene, havde han eller hun lov til at blive boende resten af sit liv og i den tid årlig erholde 8 rdl. i hjælp.

Når en enke i de første stuer døde, skulle en enke fra den næste stue rykke ind på hendes plads. Loftet deltes i to dele, hver beregnet til brændsel for to stuer, og det påhvilede den, der sidst var blevet hospitalslem, at lukke døren til gaden og vinduesskodderne om aftenen og åbne dem om morgenen.

Til hospitalet gav provst Benzon 1200 rdl., og af disse nød enkerne i 1. stue renterne af 400 rdl. til deling, enkerne i 2. stue renten af 300 rdl., de tvende ægtefolk eller enker i 3. og 4. stue skulle nyde renten af 250 rdl.

Til husets reparation var henlagt 200 rdl., men da huset var nyt og større reparationer unødvendige, kunne renterne de første år næsten helt lægges til kassen, så de var til stede, om en større reparation skulle forefalde.

Stakiværket om Benzons egen grav skulle i øvrigt også holdes ved lige af disse renter.

Endelig gav han 200 rdl., af hvis renter 6 rdl. skulle gå til skoleholderen i Torslunde i henseende til hans ringe levebrød; til gengæld skulle han gå sognepræsten til hånde ved hospitalet og med regnskabet og mindst hver 8. eller 14. dag besøge lemmerne og se til, „om de frygter Gud og lever skikkeligen“. Han skulle agte på, om der var brøstfældigheder ved huset, om fundatsen blev efterlevet, og gøre sognepræsten rede herfor. Forsømte han disse pligter, skulle han miste et års indtægt, der så kom kassen til gode. Hvis han ikke regnede med indkomsten, skulle præsten med biskoppens tilladelse udpege sognedegnen eller en anden fornuftig mand i sognet. Resten af de 200 rdl.s rente skulle føres kassen til indtægt.

Så snart kongen havde konfirmeret fundatsen, skulle de 1600 rdl. indbetales til biskoppen, der skulle sætte dem på rente og levere renten til provsten for Tuse herred hver Sankt Hans landemode. Denne skulle så levere dem til sognepræsten, der forestod udbetalingen til lemmerne.

Udbetalingen skulle finde sted hver 1. oktober, 2. januar, 1. april og 1. juli i skoleholderens og to medhjælperes overværelse. Desuden skulle der hvert års 1. juli udbetales 1 rdl. i tørvepenge til hver stue.

Inventarium var der intet af uden ovnene og stigerne. Det øvrige skulle lemmerne selv medføre, og det påhvilede skoleholderen at føre fortegnelse derover, ligesom han ved dødsfald skulle bortauktionere deres efterladenskaber og nyde en tiendedel deraf for sin umage; noget af det gik til begravelsen, resten skulle føres til indtægt i regnskabsprotokollen.

Lemmerne havde pligt til at holde stuer, gulve og stengærde vedlige og erstatte, hvad de forvoldte af skade.

Det var forbudt nogen at pålægge lemmerne noget arbejde. Det lidet, de formåede, skulle de gøre for dem selv alene, og var den ene svag, skulle den anden være hende til gavn. Og hvis nogen førte et ugudeligt levned med kiv, slagsmål og uenighed og ikke trods formaninger forbedrede sig, da skulle de sættes ud af hospitalet og give plads for en anden.

Skulle ildebrand ramme hospitalet, da skulle alle indtægter

samles, indtil man havde 300 rdlr., hvoraf et nyt så kunne opføres.

Hvad angik udvælgelsen af lemmer, skulle lodsejerne foretage indstillingen. Gjorde de ikke det, stod det præsten frit for at antage et nyt lem. Udbyttet under ledighed skulle tilfalde kassen.

Hvis kassens beholdning voksede til 50 rdl., da skulle sognepræsten udsætte den på rente; men voksede den til 100 rdl., skulle pengene indleveres til biskoppen, og hvis den voksede til 300 rdl., skulle renterne heraf tilfalde lemmerne i forhold til den tidligere fordeling.

Der indrettedes en indskrivningsprotokol med de fattiges navne, alder og ejendele, deres indtagelsesdato og dødsdag, samt en regnskabsprotokol. Regnskabsåret gik fra 1. juli til 30. juni, og protokollerne skulle bero hos sognepræsten og forevises bispen, når han kom på visitats.

Benzon førte selv direktionen af hospitalet, til han døde, hvorefter hans kone skulle tage sig deraf, hvis hun ville, og når de begge var døde, skulle sognepræsten forestå direktionen. Og „skulle en eller anden af min eller min kones familie begære at bese hospitalet og efterse protokollerne og regnskabet, da må det ikke nægtes dem, på det de kan have den fornøjelse at se foundationen blive efterlevet“.

Den originale fundats skulle hæftes ind i regnskabsprotokollen, en kopi sendes til bispen og en til provsten, og en skulle forblive ved Torslunde skole, „at skoleholderen deraf kan vide, hvad han haver at efterse, advare sognepræsten og og gå ham til hånde udi“.

Den 9. juni 1760 underskrev provst Benzon foundationen, og kongens konfirmation forelå som nævnt den 15. august samme år.

Efter hospitalets oprettelse levede provst Benzon i endnu elleve år og røgtede i den tid sit embede på vanlig vis. Ofte måtte han i sin egenskab af provst indtage dommersædet, når den gejstlige ret var sat rundt om i herredets sogne. Indensogns fandt rettergangen sted i Benzons egen præstegård, hvilket dog kun skete ganske enkelte gange (se Fra Holbæk amt 1956, s. 116f).

Provst Benzon døde den 19. januar 1771 og blev stedt til hvile

på Kundby kirkegård, hvor hans gravsten endnu er at se. Han efterfulgtes som sognepræst af sin tidligere svigersøn, sognepræst Iver Brinch til Hagedsted-Gislinge, og som provst af hr. Jens Bech i Hjembæk. Hans enke Maren Hvas flyttede til København, hvor hun døde den 9. december 1773.

Mindestenen over provst Benzon findes på kirkegården tæt op ad kirkemuren ved kapellet og meddeler foruden hans navn også årstallene 1751 og 1771. Hospitalet findes ikke mere; det blev revet ned, dels fordi det langt fra svarede til de krav, der i vore dage stilles til boligforholdene, og dels på grund af, at der i 1930 var blevet bygget et alderdomshjem i Kundby. Hospitalet lå på det sted, hvor nu barber Fischer bor, umiddelbart øst for Kundby gade. Det lå meget nær ved gaden, fordi kørebanen stadig udvidedes og efterhånden nåede helt ind til husets mur. Ved siden af indgangsdøren fra gaden var indmuret en tavle med følgende indskrift:

„ANNO MDCCLIX ER DETTE HUS INDRETTET FOR KUNDBY SOGNS FATTIGE AF DAVÆRENDE SOGNEPRÆST EGGERT CHRISTOPHER BENZON“.

Denne tavle har nu sin plads i en plæne ved De gamles Hjem i Kundby, og den er det eneste levn fra Benzons hospital. — I øvrigt består legatet stadig, og der udbetales hvert år 25 kr. som julegave til 8 ældre enlige kvinder i sognet, ligesom skolelæreren i Torslunde stadig erholder 12 kr. årligt som vederlag for den forlængst ophørte forpligtelse til at synge for hospitalets beboere. Ydermere er legatets midler forøget en del gennem salget af hus og grund.

Det er stadig sognepræsten, der bestyrer legatet, og hos ham beror den gamle protokol fra 1760, der fremdeles anvendes til regnskabs- og kassebog. Den er smukt indbundet og indeholder desuden fundatsen, der er meget sirligt skrevet, samt bispernes antegninger ved visitatserne i Kundby, og den udgør sammen med mindestenen på kirkegården og mindetavlen fra hospitalet et meget talende vidnesbyrd om hine tiders fattigforsørgelse og

bidrager samtidig til at bevare mindet om den mand, der stiftede legatet og derved blev det egentlige ophav til alderdomsforsorgen i Kundby sogn.

KILDER

Wibergs præstehistorie. 1871—73. — Kirkehistoriske samlinger. 3. rk. bd. 5. — Stamtavle over slægten efter Niels Benzon. 1897. — Hofmans fundatser. VIII. — Gejstlig justitsprotokol for Tuse herred. — Kundby kirkebog og Liber daticus for Kundby sognekald. — Private optegnelser.

Den kloge Kone i Reerslev

Ved *Christian Olsen*, Torpelund.

I Holbæk Amts historiske Aarbog 1923, S. 114—20, har jeg meddelt nogle Træk om den i sin Tid meget ansete og meget dygtige kloge Kone i Reerslev. Da jeg senere har været i Kontakt med hendes Plejedatter, skal jeg give nogle supplerende Oplysninger om dette mærkelige Menneske.

Plejeddatteren, Fru Christiansen fortæller:

„... Mine Plejeforældre havde en Gaard i Reerslev, Plejefader Sørensen var en god Mand. Der var dem, der mente, at han var indskrænket, men det var han nu ikke. Hans Kone var meget striks og vilde helst bestemme det hele selv, saa han havde ikke meget at skulde have sagt, følgelig blev han af sine Bysbørn ikke regnet for noget videre. Jeg holdt meget af ham.

Plejemoder hed Ane Sørensen. Da der ikke var andre Børn i Ægteskabet, kom jeg, 6 Aar gammel, dertil som Plejebarn.

I den Tid, jeg gik i Skole, drejede mine fleste Tanker sig om dette ene: Bare Plejemoder ikke er vred paa mig, naar jeg kommer hjem — men det var hun desværre for det meste. Skete det, at hun mod Sædvane var i godt Humør, blev jeg saa glad, men hun var, som sagt, meget vanskelig at omgaas. Ingen kendte hende bedre end jeg. Ligeegyldigt hvad der var ivejen, ramlede det ned over mig, baade paa den ene og den anden Maade. Heldigvis havde Gud udstyret mig med den Taalmodighed, der skulde til for at kunne holde hende ud, saa jeg kunde være hos hende og værne om hende lige til hendes Død. Naar Plejemoder var vred og vranten, var hun meget vanskelig at faa i Tale, vilde ikke se, endsige tale med dem, der søgte hendes

Raad. Undertiden var der Mennesker, der kom langvejs fra, og jeg maatte tit gaa i Forbøn for dem. Jeg har ikke, før De fortalte det, vidst, at hendes Moder havde været 10 Aar i Tugthuset, fordi hun, som klog Kone, havde hjulpet Syge med sine Raad. Det er rimeligt, at hendes Viden derom har bundfældet sig i hendes Sind som en god Portion Bitterhed, Haardhed, Trods og Mistænksomhed, og dersom jeg før havde kendt Moderens Skæbne, var jeg ikke gaaet i Forbøn for de Folk, der vilde tale med hende.

Plejemoder læste aldrig i andre Bøger end i sin Salmebog. Hun havde dog en gammel Bog, vel paa Størrelse med vor gamle Bibel. Den var med meget gamle Typer, og Sætningernes Form var derefter. Bogen handlede om Urter og hvad de kunde bruges til og hvorledes de skulde tilberedes. Efter hvert Afsnit var der en Bøn til Gud om at lægge sin Velsignelse og Lægedom i disse Urter, saa de kunde blive til Nytte for levende Mennesker. Plejemoder læste aldrig i Bogen, ihvertfald har jeg ikke set det. Al sin Viden havde hun fra sin Moder, nogle af hendes Evner var sikkert nedarvede.

Undertiden havde de, der søgte hende, et Stykke Tøj med, som de viste hende, medens de forklarede Sygdommen. Det Tøj har maaske været fra de hjemmeværende Patienter.

I Haven havde vi forskellige Urter. Jeg husker bl. a. Balsam, Salvie, Myrthe, Malurt og Bukkar. Disse Urter brugtes nærmest til Krydderposer. Ude i Marken og i Mosen groede der andre Planter, som jeg plukkede til hende, deriblandt Bukkeblade.

Saavidt jeg véd var der ingen, der fik noget af alt dette. Det blev kogt i Vand. Et Par Gange om Aaret fik Malkekøerne hver en Flaskefuld af dette Urteafkog. Det havde de godt af, sagde Plejemoder.

Det var mit Hverv at melde hende, naar der kom nogen og vilde tale med hende. Naar jeg havde gjort det, forsvandt jeg.

Undertiden kom der Folk, der ikke kunde skrive, og saa maatte jeg ind og skrive Medikamenterne op, hvis det var noget, der skulde købes paa Apotheket.

I de første Aar, jeg var der, kom der Syge hver Dag, men da

Plejemoder blev ældre, syg og endnu utilnærmeligere, kom der ikke saa mange. Hun *forlangte* aldrig Betaling, det lod hun Folk selv om. Fattige Folk tog hun ikke noget af. Plejemoder vidste godt, naar Folk talte om hende bag hendes Ryg, og hun vidste ogsaa ofte, hvad der var sagt. Det hændte, at hun sagde til dem, der kom: „Troer I ikke jeg véd, at I siger saadan og saadan om mig“. Det skete ofte, at Folk havde sagt netop det, hun sagde, at de havde sagt, og saa var Folk paa det rene med, at hun vidste mere end andre.

Mærkeligt nok kurerede hun, der dog havde helbredt saa mange, aldrig paa dem, der var hos hende. — Ligegyldigt hvad vi fejlede, fik vi ingen Raad. Hun *vilde* ikke hjælpe os. Enten henviste hun til Doktoren eller til kloge Mænd, der kunde læse for Tandpine og i det hele kunde en Del Kunster. Plejemoder blev daarlig i sine Ben, og i mange Aar havde hun altid Smerter i dem. Forpint, som hun var, maa vel noget af hendes Pirrelighed skrive sig derfra. Mærkeligt nok brugte hun ikke et eneste af sine egne gode Raad, men søgte Læge eller kloge Mænd. Ingen af dem havde dog Held til at kurere hende, der faktisk havde hjulpet saa mange andre.

Da jeg var Barn — og det hændte, at Plejemoder var i godt Humør — fortalte hun om gamle Dage. Saaledes husker jeg, at hun fortalte, at naar der skulde være Barsedaaab paa de lidt større Bøndergaarde, skulde det altid være en Søgnedag. De, der blev bedt med til Barsedaaaben, bar Mælk og Smør til Gildesgaarden. Ofte var der en 10—12 Vogne til Kirken. I den forreste Vogn var det lille Barn. Naar Vogntoget kom tilbage til Gildesgaarden, blev det modtaget med Musik — Hornmusik.

Og saa spistes der Grød og Klipfisk.

Aldrig saa snart var Maaltidet sat til Livs, førend Dansen begyndte. Forældre tog det lille Barn i deres Arme, og de dansede saa den første Dans med det. Derefter dansede man i tre Dage, og det gik lige lystigt til i dem alle tre.

Plejemoder fortalte ogsaa, at „Bøgebjerg“ somme Tider stod paa fire gloende Pæle, og at Trolde dansede derinde. De Trolde fortalte hun for Resten en hel Del om. Nissen talte hun kun

lidt om. Jeg kan huske, at der en Juleaften blev sat Grød op paa Loftet til Nissen, men jeg kan ikke huske, det skete mere end den Gang.

I Julen var det saaledes, at der overalt skulde være saa rent og saa stille. Intet maatte gaa rundt, saa jeg var jo glad, naar Rokken og Karterne blev sat paa Loftet, de skulde først bruges efter Jul.

Meget ejendommelig og mærkelig var Plejemoder, men hun var en god Kone. Kom der nogen og bad om noget, fik de altid en stor Portion, og det enten det nu var Mad, Uld eller andet. Bad de om Mælk, fik de den altid med Fløden paa — nogle fik endog en Klat Smør med.

Ofte kom der Smaafolk og købte $\frac{1}{2}$ Skp. Sæd. Et saa lille Kvantum er der jo ikke mange Landmænd, der bryder sig om at sælge, men Plejemoder gjorde det og dog fik hun saa godt som aldrig Betaling for det. Den Slags Ting tog hun ikke saa nøje.

Plejmoder, der var saadan en dygtig Kone i sit Hus, oplærte mig til at bestille noget, og da jeg blev konfirmeret, og hun omtrent samtidig blev saa daarlig i sine Ben, maatte jeg tage hendes Gerning op — den, jeg bestred lige til hendes Død. I de sidste Aar sad hun paa en Stol Dagen lang, læste lidt i sin Salmebog, skændte paa mig og klagede sig over sit daarlige Ben. Naar Plejemoder var træt, af at sidde, tog hun sine to Krykker og gik lidt omkring. Saadan gik Dagene for hende og mig.

Da Plejemoder laa paa sit Dødsleje, bad hun mig om at brænde den værdifulde Urtebog; hun vilde ikke have, at andre skulde læse i den. Jeg selv havde saa liden Interesse for den Slags Ting, for ellers havde jeg vel nok bedt om at faa Lov til at beholde den; men jeg tror ingenlunde, at jeg havde faaet den. Jeg opfyldte hellere end gerne hendes Ønske. Da Bogen omtrent var brændt, bar jeg de forkullede, men endnu glødende Rester ind til hende, saa hun kunde se, at hendes Ønske var opfyldt.

Min kære Plejemoder, Ane Sørensen, døde den 8. Februar 1885.“

Kgl. Kapelmusikus Frederik Marke

Ved Chr. Olsen, Torpelund.

For mange Aar siden bad jeg Fr. Marke fortælle mig sit Levnedsløb. Det vilde han gerne og en Tid efter modtog jeg følgende:

„Min Farfader, Anders Larsen — 18.11.75 — ejede en Gaard i Marke, efter hvilken By Slægten bar Navn. Gaarden var en Fæstegaard under Aggersvold. Min Farmoder, Maren Andersdatter, f. 1815, der boede hos mine Forældre fra 1875 til sin Død i 1884, er den af mine Bedsteforældre, der stod mig nærmest. Hun var en elskelig gammel Kone, der i min Barndom fortalte mig mange Træk af Bondelivet i gamle Dage, f. Eks. om Hove-riet og Herregaardslivet paa Aggersvold. Om Aftenen, naar jeg laa sammen med hende i Sengen, fortalte hun mig mange gamle Folkesagn, sang gamle Folkesange og Viser for mig, hvorved hun i høj Grad paavirkede min Fantasi, særlig da hun selv fuldt og fast troede paa sine Fortællingers Virkelighed og Sandhed. Derfor har denne gamle Kone haft den største Betydning for min Udvikling.

Min Morfader, David Frost, var født i Aaret 1800 i Mørkøv eller Knabstrup. Hans Fader, Hans Frost, var sammen med sin Broder kommen fra Bornholm. Under Pengekrisen 1813 var Hans Frost, der maa have været en ret velstaaende Mand, i Stand til at yde Major Lunn paa Knabstrup et Laan paa ikke saa faa Tusinde Rigsdaler. Sønnen, David Frost, købte en Selvejergaard i Kundby paa 22 Tdr. Land, ganske fortrinlig Jord. Ved Siden af Landbruget drev han Handel med Tømmer og havde et Hjulmagerværksted. Han var en mut, tavs, men meget ar-

bejdsom Mand, der forlangte meget Arbejde af sine Børn. Han skaanede dog heller ikke sig selv. Tømmeret, han skulde bruge, købte han paa Roden, han maatte derfor selv fælde Træerne; og ofte maatte han køre flere Mil for at hente sit Tømmer. Skønt han havde en stor Børneflokk, blev han en velstaaende Mand, og ved sin Død i 1870 ejede han en Del Ejendomme i Byen (ca. 8 forskellige Huse) samt en god Tørvemose. Hans Hustru, Johanne Jensen — 1807—94 — var af en fattig Slægt, men var ham en overordentlig dygtig Medhjælper i Arbejdet. Hun var imidlertid af et meget muntert og livligt Temperament. Da Børnene voksede til, samlede hun ofte Ungdommen i Byen til „Legestue“, men rigtignok først efter at hendes Husbond var gaaet i Seng. De var blevet gift i 1835; i deres lange Forlovelsestid, der strakte sig over flere Aar, saa de hinanden to Gange. Hjemmet var meget smukt. Møblerne var købt paa Herregaardsauktioner, og der fandtes sjældne Skabe, Chatol, Sofa og Klapbord. Paa Væggen i Dagligstuen fandtes et stort Maleri, et Portræt malet af den berømte Maler Piko, erhvervet fra Herregaarden Kongsdal. Krigsminister Tscherning, der jo en Tid var Svinningekredsens Repræsentant paa Rigsdagen, boede i flere Somre med sin Familie hos dem.

Min Fader, Anders Andersen (1839—96), var eneste Søn. Han var en begavet, letbevægelig og livlig interesseret Mand. I sin Ungdom var han Elev paa Hindholm Højskole, der dengang lededes af Stephensen, den senere saa bekendte Forstander for Holsteinsminde Børnehjem. Han havde kun liden Interesse for Landbruget, men stærkt aandelig interesseret havde han Lyst til Bogen, vilde gerne have været Lærer; men Faderen ønskede, at han skulde være Landmand, og i Aaret 1859, samme Aar mine Forældre blev gift, overtog han, 20 Aar gammel, en Gaard i Jyderup By. Han havde en levende Sans for Musik; skønt han aldrig selv dyrkede Musikken, sørgede han for, at alle hans Børn fik musikalsk Uddannelse, og Slægten har sikkert fra ham arvet aandelig Interesse og musikalsk Sans. Efter Faderens Død overtog han dennes Fæstegaard i Marke (1875). Han købte den til Selvejendom og byggede den op; men paa Grund af de for Land-

bruget saa uheldige Konjunkturer i Firserne maatte han sælge sin Ejendom (1887) og med Familie flytte til København.

Min Moder, Karen Marie Frost (1837—93), var i sit Hus en dygtig Husmoder og en kærlig, god Moder for sine Børn; hun fik 8 Sønner, hvoraf 5 blev voksne. Hun var med stærke Baand knyttet til Barndomshjemmet i Kundby og til sine Søkende. Hjemmet i Marke var smukt og hyggeligt med en herlig Have. Her samledes ofte Slægt og Venner til fornøjeligt Samvær, hvor de 4 Sønner, der alle var Musikere, forlystede Gæsterne med deres Musik, der baade var af alvorlig og lettere Art. Som den livlige, stærkt i alle Tiders Forhold saa interesserede Mand, min Fader var, deltog han meget i det dengang saa bevægede politiske Liv, var Medlem af Skolekommission og Sogneraad; men disse Interesser bidrog vel til, at Arbejdet ved selve Landbruget blev noget forsømt. Det var med Sorg, at mine Forældre maatte forlade deres Gaard og gode Hjem i Marke, og min Moder kom aldrig nogensinde over det. Hendes sidste Aar var ulykkelige, et fra Slægten nedarvet Tungsind kunde til Tider formørke hendes Forstand. To unge, haabefulde Sønners Død i deres bedste Alder bidrog meget til hendes tidlige Død i 1893. Min Fader overlevede hende kun i tre Aar.

Jeg selv er født i Jyderup d. 25. Marts 1870. Mit fulde Navn er *Jens Frederik Andersen (Marke)*. Mine 5 første Aar levede jeg i denne By, hvor min Fader, som før nævnt, boede fra 1859—75. Mine første Erindringer er knyttet til det i Gaarden store, skyggefulde Valnødtræ, hvis herlige Krone skyggede over den halve Gaardsplads.

Mit første Indtryk af Musik fik jeg, da jeg var 3 Aar gammel. Min ældste Broder spillede en gammel Dans paa sin Violin. Endnu kan jeg tydelig huske Melodien og hvorledes jeg dansede til den. Fem Aar gammel flyttede jeg med mine Forældre til Marke, hvor jeg sluttede mig meget til min gamle Farmoder, hendes Fortællinger om Nisser, Trolde og underjordiske Væsener gjorde et dybt Indtryk paa mit Barnesind.

Jeg gik i Skole i Thorslunde, først hos gamle Fogtmann, Folkethingsmandens Fader. Denne Mand, der i sine yngre Aar skal

have været en dygtig Lærer, var nu meget aflægs, og det var kun grumme lidt, jeg fik lært. Men heldigvis blev Fogtmann afløst af en overordentlig dygtig Lærer, afdøde Folkethingsmand Anders Nøhr. Jeg var ca. 11 Aar, da denne dygtige unge Mand overtog Embedet, og han har haft den største Betydning for min aandelige Udvikling. Han stod min Fader meget nær, og jeg selv stod i Venskabsforhold til ham til hans Død.

Da mine ældre Brødre alle var Musikere, var jeg ikke ret gammel, da jeg fik en Violin i min Haand. Min ældste Broder gav mig de første Begyndelsesgrunde i Violinspil, men da vi var fire Brødre, der daglig spillede sammen, opnaede jeg hurtigt violinistisk Færdighed uden nogen egentlig Undervisning. Jeg begyndte at spille paa $\frac{1}{2}$ Violin, da jeg var 7 Aar gammel, og da jeg var 10 Aar, var jeg første Gang sammen med mine Brødre til Stede ved en Skovfest ved Jyderup (Pinseskoven), hvor vi spillede til offentlig Dans. Fra den Dag af har jeg stadig været i praktisk Virksomhed som Musiker. De fire Brødre spillede til alle mulige Gilder og Sammenkomster, f. Eks. Barsel, Bryllup, Fastelavnsgilder o. s. v.; ligeledes til Høstgilder paa alle Egnens Herregaarde.

Ved Fastelavnsoptog og Skovture dyrkede vi ogsaa Blæseinstrumenter: To Trompeter, Althorn og Tuba. Jeg blæste Althorn, men 12 Aar gammel var jeg i København i en Maaned for at lære at blæse Tuba, hvorefter jeg ved min Hjemkomst underviste en ældre Broder i Dyrkelsen af dette Instrument; ellers spillede han Cello og Kontrabas. En anden Broder dyrkede Fløjte og Trompet, og han var en fortrinlig Fløjtenist. Min ældste Broder, L. Marke, der senere har virket som udøvende Musiker i over en Menneskealder i Hovedstaden, var en udmærket Blæser. Han udførte Bas-Trompetpartiet i Wagners Opera „Valkyrien“, første Gang den blev opført i København under Johan Svendsen.

Efter Datidens Forhold fik vi en god Betaling for at spille til disse Gilder — 8 à 10 Kr. pr. Stemme, foruden Fortæring. Ved mange Gilder blev Musikken betalt af Gæsterne, hvorved Indtægten ofte blev større. Da jeg altid spillede sammen med mine

Brødre, havde jeg ikke megen Forbindelse med de gamle Spille-mænd. I Hjemmet dyrkede vi den gamle, geniale Dansemusik, Strauss, Lanner og gamle Lumbye; tillige dyrkede vi klassisk Musik, Kvartetter, Orkestermusik o. s. fr. Alle Haydns Kvartetter havde jeg spillet, inden jeg begyndte at tage egentlig Undervisning i København.

Fjorten Aar gammel kom jeg til Hovedstaden, hvor jeg fik min første egentlige Violinundervisning hos Musikdirektør Chr. Jensen og spillede allerede et Aar efter i hans Orkester i „National“. Der findes saa godt som ikke et offentligt Sted i Datidens København, hvor jeg ikke har virket som udøvende Musiker, endogsaa i en Bagggaard i Borgergade spillede jeg til offentlig Dans sammen med tre blinde Musikere.

Mine økonomiske Forhold kunde til Tider være noget miserable. En af mine Kammerater, der ogsaa var fuldstændig blottet for Eksistensmidler, havde en Dag fra sit Hjem paa Landet modtaget en lille Krukke Svinefedt. Han havde noget gammelt Brød liggende og inviterede mig derfor hjem til sig til et Maaltid, men han beklagede, at han ikke havde nogen som helst Drikkevarer. Hertil svarede jeg, at jeg var i Besiddelse af en gammel Hat, som jeg vilde ofre til fælles Bedste. Vi hjemsøgte forskellige Marskandisere, uden nogen af disse følte Trang til at købe den. Til sidst spurgte jeg i min Fortvivlelse en af dem, om han ikke vilde give et Bud paa Hatten. Jo, det vilde han nok, men over fem Øre vilde han da ikke spendere paa den. Han havde næppe aabnet Munden, førend jeg langede Hatten ind til ham: „Hatten er Deres“. Derefter købte vi en halv Pægl Brændevin for den erhvervede Sum og holdt et lystigt Gilde paa Fethumpelen med det hjemmesmeltede Svinefedt ...

I disse strenge Aar havde jeg den Lykke, at en højt kultiveret musikalsk Dame, Frøken Honnens d’Lichtenberg, fattede Interesse for mig, og hun henvendte sig til Professor Tofte for at skaffe mig Friplads paa Konservatoriet. Ved Optagelsesprøven spillede jeg Spolers Violinkoncert Nr. 11, og jeg var den eneste af Ansøgerne med Violin som Hovedfag, der blev optaget med hel Friplads. Paa Konservatoriet modtog jeg Undervisning i tre Aar.

Mine Lærere var først og fremmest Professor Tofte, denne elskelige og i musikalsk Henseende betydelige Personlighed har haft den største Betydning for min violinistiske Udvikling. I Klaver modtog jeg Undervisning af Professor G. Mathison-Hansen, denne begavede Kunstner paavirkede mig særlig i lyrisk Retning. Professor Gades musikhistoriske Timer var selvfølgelig uforglemmelige. I Musikteori var den fine Teoretiker Orla Rosenhoff min Lærer, hans Undervisning satte jeg overordentlig højt.

Mine Kammerater paa Musikkonservatoriet var Brødrene Høeberg, Kr. Sandby, Schiørring, Sophus Andersen og din Søster Christiane.

Da jeg var 20 Aar gammel, blev jeg engageret af Kapelmester V. Neuman — en Broder til Skuespilleren — til hans Orkester i Gøtheborg. Fra denne By gjorde vi lange Koncertrejser gennem det mellemste og nordligste Sverige, særlig i Dalarna, Värmland og i enkelte Byer i Norrland. Paa disse Rejser optraadte jeg flere Gange som Solist. Efter et Aars Forløb vendte jeg tilbage til København. Jeg havde før min Afrejse deltaget i Kammermusiklivet, og min Længsel efter dette førte til, at da der var Mulighed for, at jeg kunne opnaa Orkesterstilling herhjemme i „Casino“, opgav jeg mit Engagement i Sverige.

Indtil jeg blev optaget i Det kgl. Kapel, spillede jeg i flere forskellige Orkestre i København: Folketheatret, Dagmartheatret, hvor jeg den sidste Tid var Koncertmester, Klampenborg Koncertsal og Tivolis Koncertsal under Georg Lumbye. Samtidig deltog jeg med den største Interesse i Kammermusiklivet. I „Privat Kammermusikforening“, hvor jeg havde spillet fra første Begyndelse, blev jeg senere Bestyrelsesmedlem, hvilket Hverv jeg har varetaget til Dato. Ogsaa i Nerudas gl. Kammermusikforening har jeg virket fra den Tid og til nu.

1896 blev jeg enstemmigt optaget ved en Violinkonkurrence til Det kgl. Theater. Aaret efter blev jeg ved Professor Chr. Petersens Afgang fra Nerudakvartetten opfordret til at være Medlem af Kvartetten ved dens Koncertrejser i Sverige og i de danske Provinsbyers forskellige Musikforeninger. Det siger sig selv, hvilken enorm kulturel og kunstnerisk Betydning, det har været

for mig at medvirke sammen med disse store Kunstnere. Jeg har fra den Tid saa godt som altid været Bratchist, naar Professor Anton Svendsen har været Primarius. Indtil Professor Nerudas Død medvirkede jeg altid, naar Trioen A. Svendsen, Neruda og Frøken Stockmarr paa deres Program havde Klaverkvartetter.

I Aarene 1903—04 dannede jeg min egen Kvartet (Markkvartetten) sammen med mine Kammerater fra Det kgl. Kapel: Jul. Borup, Schmidt og Ejler Jensen. Vi dyrkede dels klassisk, men ogsaa en Del moderne Musik (Carl Nielsen, Grieg, Smetana, Novaceck o. a.). Da Ejler Jensen efter nogle Aars Forløb afgik ved Døden, fik Kvartetten en ny S sammensætning, idet Borup traadte tilbage i nogle Aar og blev afløst af Bartholdy, og i Stedet for Ejler Jensen indtraadte Siegfried Salomon.

Efter Schmidts Død dannedes en ny Konstellation: Marke, Schiørring, Borup og Ernst Høeberg, som i en Række af Aar gav mange Koncerter, dels i Hovedstaden og dels i Provinsens Musikforeninger.

Da Schiørring blev udnævnt til Koncertmester i Det kgl. Kapel, blev han i Kvartetten afløst af Georg Aarskov. I denne S sammensætning udfoldede Kvartetten en stor Virksomhed. Vi fremførte i Sæsonen 1917—18 Beethovens samtlige Kvartetter, hvilket vakte megen Opmærksomhed og betegnedes offentlig som Kvartettens største musikalske Bedrift.

I samme Tidsrum har jeg virket sammen med flere udenlandske store Kunstnere, der besøgte København; naar de fremførte Kammermusikværker, var jeg altid Bratschist. Af Navne kan jeg nævne følgende: Edvard Grieg, Brødrene Malkine, Safonof og Hugo Becker. Størst Betydning for mig var min Samvirken med den verdensberømte „Petersborg Kvartet“, hvor Louis Jensen og jeg spillede sammen med dem i Tschairowskys berømte „Florentinersekstet“.

Efter 25 Aars Virksomhed i Det kgl. Kapel blev jeg, ved Koncertmester Gades Død, tilbudt Koncertmesterpladsen (uden Konkurrence), men paa Grund af svigtende Helbred — en Hjertelidelse — maatte jeg afslaa dette ærefulde Tilbud, da min Læge bestemt fordrede, at jeg skulde tage min Afsked fra Theatret.

Jeg modtog min Afsked med Pension i 1922. Siden har jeg dog virket — naar mit Helbred har tilladt mig det — ved Koncerter, særlig i Kammermusikforeningerne.“

Saavidt Fr. Marke, der var et altfor beskedent Menneske til at fremhæve sin egen kunstneriske Betydning. Det er da heldigt, at vi gennem Bladenes Koncertanmeldelser er i Stand til at følge ham paa hans kunstneriske Løbebane. Allerede da han som ungt Menneske optraadte som Solist og ved en Koncert spillede den vanskelige Violinkoncert af Wieuxtemp, var alle Musikkritikerne enige om, at man her stod overfor en usædvanlig Begavelse; saaledes skrev Politikens Musikanmelder:

„... Hans Foredrag var fortræffeligt. Den fine og sikre Rytmesans — den ægte Musikers paalideligste Kendetegn — den store Tone og hele Svinget i Foredraget satte Præstationen i en høj Rangklasse.“ Om hans senere Koncerter skrev Pressen i saa begejstrede Udtryk som følgende:

„... Ganske særlig gælder dette en enkelt Præstation denne Aften! Hr. Markes Udførelse af Violinpartiet i Sjøgrens bekendte Piano og Violinsonate i E-Moll. At spille dette Arbejde, mens endnu det svenske Kunstnerpar Stenhammer—Aulins herlige Præstation her er i frisk Minde, var et Vovestykke. Men det skal baade til Hr. G. Høebergs og Hr. Fr. Markes Ære siges, at det lykkedes fuldt ud. Og Violinpartiets Udførelse blev tilmed ligefrem et Gennembrud for et ungt Violin-Talent, der sikkert nok vil lade høre fra sig i Fremtiden. Hr. Fr. Marke spillede med en musikalsk Tilegnelse af Stoffet, med en Varme og Inderlighed og en Toneskønhed, som ikke kunde andet end helt kunstnerisk rive med. En Violinpræstation af denne Art hører til Sjældenhederne, og for en ung Mand, der hidtil beskedent har holdt sig tilbage, lover den ganske særdeles meget.“

„... Hans Tone er skøn og ejer en sjælden Charme, hans Buestrøg sikkert, hans Teknik solid, og fremfor alt er der stort Temperament i den yderst talentfulde Violinspiller. Særlig hans ildfulde Foredrag af Sarasates „Zigeunerweisen“ gjorde stormende Lykke ...“

(Nationaltidende.)

„... Hr. Marke er Violinvirtuos af Rang. Navnlig hans Udførelse af Chopins Nocturne og Nachez' Zigeunerdans var mesterlig ...“

„... Det er altid en stor Nydelse at høre denne Kunstner. Hvad enten han spiller Violin eller Bratsch, hvad enten han spiller Haydn eller Mozart eller moderne Komponister, faar man et levende Indtryk af, hvilken Kunstner han er paa sit Instrument. Kritikken forstummer, og Tilhørerne glemmer alt andet for blot at lytte til de dejlige Toner, de vidunderlige Nuanceringer, det mægtige Forte eller hendøende Pianissimo ...“

Ved Fr. Markes 50 Aars Fødselsdag den 25. Marts 1920 havde Bladene lange Fødselsdagsartikler, her skal kun citeres en enkelt:

„„Gute Leute, aber schlechte Musikanten“ — hvis det i det hele taget holder Stik, saa er i alt Fald Fr. Marke Undtagelsen, der bekræfter Reglen. Det prægtigste Menneske er han, men rigtignok ogsaa en prægtig Musiker. Og hvis det var Kutyme mellem Musikere ved festlige Lejligheder at bringe hinanden Serenader, saa vilde der i Dag til Morgen lyde lifflige Toner udenfor Huset paa Gasværksvej 10 A, og det ganske uden Hensyn til den prosaisk klingende Adresse. Og hvilken Koncert vilde det ikke blive. Hvert eneste Medlem af Det kgl. Kapel, fra Piccolofløjte til Bastuba, vilde være med at fejre Frederik Marke, den runde Kammerat paa den runde Fødselsdag. Man siger, at Marke ligner Beethoven, og noget er der om det. Men ikke blot i Skindet gør han det, ogsaa i Sindet. „Glade Følelser ved Ankomsten til Jyderup“ — den, der en Gang har set ham staa derude i sin Hjemegn og grave og luge sin egen Have, han har den levendegjorte Pastoralymfoni for sig. Og ytrer man blot det mindske Ønske om at høre lidt god Musik midt i den landlige Idyl, straks griber han Violinen. Nogen mere ægte Musikglæde end den, hvormed han da stryger en Mozart'sk Andante, kan man ikke tænke sig, og lige saa naturnødvendig som Aftensmadden og den friske Luft er ham den daglige Kvartet, han som *pater familias* og Primarius tager sig inden Døre. For de spiller allesammen i den Familie, Kone og Døtre og Sønner.

Sin Hustru, Pianistinden Kathrine Marke, Datter af J. Olsen,

Torpelund, ægtede Fr. Marke i 1895. I Ægteskabet var følgende Børn: Poul, 1897—1938, ingeniør i Bulgarien. Ingrid, 1898, Violinistinde, g. m. Gerichtsassessor Hans Schulze-Rhonhof, Bayern. Karen Marie, 1904, Pianistinde, København. Johannes, 1906—1956, Bratchist i Radioorkestret.

Men foruden denne private Marke-Kvartet, eksisterer der jo, véd alle Musikfolk, en mere officiel. Det var den, der i sidste Sæson tog sig paa at opføre Beethovens samtlige Kvartetter, lige fra de uskyldige Op. 18 til de galeste af „de gale“. En ideel Bedrift, som man saamænd godt kunde have været bekendt at gøre Fr. Marke til Kammermusikus paa. Man var ikke kommet til den forkerte, om det var sket. For Resten er en saadan ydre Tilkendegivelse overflødig, Marke har for alle Kyndige for længst udnævnt sig selv til Kammermusiker, den renlivede, blodrige og ægte Musikanter han er — —.“ [Audiivi.]

Den 1. August 1925 — den sidste Sommer Fr. Marke levede — besøgte jeg ham i hans hyggelige Sommerbolig ovre i Stokkebjerg ved Jyderup. Om Aftenen gik vi en Tur ad Stien langs den mørke Aggersvold-Skov. Tilvenstre for os bølgende, frodige Græs- og Kornmarker, bag hvilke de store Bakker tegnede deres mørke Silhuetter mod den rødgule Solnedgangshimmel derude i Vest.

„Naar jeg gaar herude og ser paa alle Bakkerne“, begyndte Fr. Marke, „føler jeg mig saadan i Kontakt med det bedste i mit Indre, med Hjemfølelsen! Ak, hvor maa det have været svært for mine Forældre at forlade deres Hjem — de var jo tvungne til det — det maa have været forfærdelig strengt. Og selv nu — saa mange Aar efter — naar jeg kommer derned i mit gamle Hjem, gør det forfærdelig ondt i mig. Havde jeg dog bare den Gang kunnet hjælpe dem til at blive dér.

Gud ved egentlig, hvor længe jeg har igen? I Dag føler jeg mig særlig daarlig. Een Gang skal *det* jo komme, og det kan lige saa godt komme først som sidst, lige saa godt i Dag som om Aar. Det skal jo ske“.

Det var min sidste Samtale med Fr. Marke. Kort efter flyttede Familien til København. I November skulde hans yngste Datter, Karen Marie, have sin Debut-Koncert, og det var som om Tanken om dette og om, at han skulde spille med og introducere hende i den københavnske Musikverden, fik hans Kræfter til at flamme op endnu en Gang — den sidste. Syg, som han var, gennemførte han ved Koncerten sit Parti i Schuberts Klaverkvintet. Det var ham en stor Glæde, at denne forløb saa godt og alle Koncertanmeldelserne var saa gode. Her skal blot anføres, hvad Hugo Seligmann skrev i „Politiken“:

„... Som Partnerske ved Klaveret i et stort Kammermusikværk — Schuberts berømmelige Kvintet — traadte i Aftes den purunge Frk. Karen Marke ind paa Musikens Arena. Ved Primopulten sad hendes Fader, Hr. Frederik Marke, den prægtige Musikanter, der alle Dage var Kammermusikens svorne Elsker, i Salen vrimlede det med Sandby'er, Borup'er og Olsen'er, disse Musikslægter, hvis Vugge stod oppe i den sagnrige Musikegn Nordvestsjælland, og som stadig skyder nye og friske Skud.

Nummer sidst, Frk. Karen Marke, er ikke værst. En rigtig lille Knop er hun, lige paa, hvad anbelanger Musiken. Med sin friske Umiddelbarhed er hun som sprunget lige af Mark og Eng, og hun har Blodet, det oprindelige, til Tider helt heftige Sind, som hun fik fra sin Far i direkte Arv, og som hos dem begge er forenet med fin og nobel musikalsk Følelse.“

Hans Arvtager kunde løfte Arven — nu kunde han dø. Den fjerde Februar 1926 sov han stille hen.

Forfatteren, Bibliothekar Julius Clausen, der i mange Aar stod Fr. Marke nær, skrev ved hans Død i Berlingske Tidende:

„Med Fr. Marke er et Menneske gaaet bort, for hvem Musikens Kunst var Livets skønneste Blomst, som tjente den i dybeste Kærlighed og Ærbødighed, og som oplevede at se denne Kærlighed gengældt, saa at den satte de fineste og skønneste Frugter.

Frederik Marke var Medlem af Det kgl. Kapel — den højeste professionelle Anerkendelse en dansk Musiker naar frem til — en paapasselig og udmærket Orkesterspiller, men ved Siden af var han noget langt mere: i en lang Adrrække, lige til Sygdom-

men den sidste Tid nedbrød hans Kræfter, var han den fremragende og begejstrede Kammermusikspiller, til hvis Minde ikke mindst Kammermusikforeningen staar i stor Taknemmelighedsgæld.

Om han førte Kvartetten som Primarius, eller han spillede Bratchstemmen, derpaa kom det ikke Marke an. Der var kun een Ting, det ham kom an paa, og det var Kunsten. Saa kom der et Glimt i den lille, tætbyggede Mands Øjne, saa gav han sig helt hen — han blev ligefrem klassisk i sin Hengivelse, ligesom han fysisk næsten var den inkarnerede Schubert. Ja, Schubert og Mozart var hans sædvanlige yndlinge. Dem spillede han til Fuldkommenhed, fordi hans Spil paa samme Tid var Udtryk for det fine, luftige og for det udtryksfulde. Paa samme Tid Adel og Sentiment. Markes Schubert-Gengivelse var fuldendt poetisk, baaret af det fineste musikalske Instinkt og fuldstændig i Harmoni med Værkets Aand. Dvoraks varme Musikblod var ogsaa af samme Art som hans. Med dyb Ærbødighed og Andagt dyrkede han ogsaa Beethoven og Brahms.

Et ganske egenartet og sjældent Kunstnerfysiognomi og derhos et Menneske, hvis Væsen Kunsten helt igennem havde adlet. Tjent sig frem fra ganske beskedne Kaar til en Førerstilling i Musikkens fineste Form var han selv helt igennem kammermusikharmonisk og elskelig i Væsen og Udtryk.“

Og ikke mindre smukt skrev Hugo Seligmann i Politiken:

„Med dyb Vemod vil vort Musikpublikum modtage Meddelelsen om Frederik Markes Død.

Han var en prægtig Musiker og et prægtigt Menneske. Hørte til de ikke alt for mange, der dyrker Kunsten uden Spor af Selviskhed, med den højeste Idealisme. Bondefødt som han var, laa der over hans Musik som over hans Person noget primitivt og blodrigt, som var i Pagt med Musikken. Og hans Oprindelighed var parret med noget fint, ja ædelt, og i denne sjældne Forening af det stærke og det fine udfoldede hans Personlighed sig med dens Kendetegn af et svulmende Temperament og dyb Følelse ... Hans Gud her paa Jorden var Mozart. Hvor var det smukt at høre ham spille en Mozart'sk Andante. Bag hans rene og yndige

Tone følte man ikke blot Musikkens Skønhed, men ogsaa hans egen Betagelse og hans kærlige og barnlige Sind.“

Tirsdag den 9. Februar blev Fr. Marke bisat fra Krematoriet paa Bispebjerg. Blandt de mange tilstedeværende saas Professor Anton Svendsen, Komponisten Louis Glass, kgl. Kammermusikus Peder Møller, kgl. Kapelmusikus Kr. Sandby, Kunstmaleren Luplau Janssen, kgl. Koncertmester Schiørring samt adskillige andre af Kunstner- og Musikverdenen.

Bag Københavns Orkesterforenings florumvundne Fane og mellem to Kandelabre stod den afdødes Kiste, der var helt dækket af Blomsterdekorationer. Der var signerede Kranse, bl. a. fra Det kgl. Teaters Direktør, Dansk Tonekunstnerforening, Solistforeningen og Frederiksberg Kammermusikforening o. m. a.

Efter at Salmen „Befal du dine Veje“ var sunget, talte Afdødes Ven, Pastor, Dr. phil. Arne Møller, Kjølstrup, om Guds Gaver, af hvilke Marke havde faaet en af de kosteligste, Musikken. De, der har haft den Lykke at høre Fr. Markes skønne og ædle Tone, vil sikkert være enige om, at den var en Gave fra Gud, og at hans Spil, hvor han naaede højest, var en Del af Sfærernes Musik.

Efter Salmen „Lyksalig“ spillede kgl. Kammermusikus Peder Møller, Georg Aarskov, Borup og Siegfried Salomon en Andante af Schubert — den, Frederik Marke holdt mest af og spillede smukkest — og dermed var Højtideligheden tilende.“

Maleren Jens Vige

Gaardejer Niels Peter Olsen, Skjoldholmsgaard, ved Havrebjerg, har paa min Anmodning skrevet efterfølgende Oplysninger om sin Slægt og om sin Broder, den betydelige Maler Jens Vige. Foruden det Indblik, man faar i Broderens Barndom, Ungdom og om hans Kamp for at naa det Maal, der for ham stod som det højeste, Malerkunsten, viser disse Oplysninger tillige, hvilken udmærket Skribent den sjællandske Gaardejer, der er født for omtrent 100 Aar siden, var.

Chr. Olsen, Torpelund.

„Jens Viges og min Farfader hed Ole Andersen. Han var Ladefoged paa Arnakke ved Holbæk, indtil han, vist omkring 1820, købte et Hus i Gjerslev By, dette Hus solgte han igjen 1825 og købte Gaarden „Viekærgaard“ i Blæsinge. Farfader var født i Knudstrup By, Alsted Sogn, og døde i Blæsinge den 23. Januar 1840.

Farmoder hed Ane Dorthea Margrete Jensdatter. Hun døde den 9. Maj 1866, 78 Aar gml.

Morfader hed Niels Andersen, var født i 1806 i Drøsselbjerg, købte Gaarden „Sofiedal“ i Løve, Gjerslev Sogn, hvor han døde den 13. Februar 1948 af Tæring.

Mormoder, Ane Jensdatter, var ogsaa født i Drøsselbjerg. Hun døde den 7. juni 1891 paa Sofiedal, 81 Aar gammel.

Min Broder malede et Portræt af hende, men det blev ikke helt færdigt, da Mormoder ikke kunde taale at sidde Model. Billedet, der i Fortegnelsen over min Broders Malerier staar opført som ejet af Gaardejer M. Kristensen, Løve, er nu i mit Eje.

Fader, Hans Olsen, blev født i Gjerslev den 27. August 1824. Han var Bestyrer paa Viekærgaard for sin Moder, indtil han i 1851 overtog Gaarden som sin egen. Fader døde den 5. Aug. 1897.

Moder var født den 1. Decbr. 1837 paa Sofiedal, der er Nabo-gaard til Viekærgaard; hun blev i 1857 gift med Fader og døde den 10. Aug. 1912.

„Viekærgaard“ er en Gaard paa 60 Tdr. Land god, dog meget stærkt leret Jord. Saa tidlig, jeg kan huske, var den allerede i god Kultur. Fader havde som ung gjort meget Arbejde ved Marken, og jeg erindrer endnu, at han undertiden fortalte, at han som yngre selv havde staaet i Mergelgraven og arbejdet med saa godt som nogen. Han naaede da ogsaa at faa Jorden merglet og drænet, og skønt Fader ikke just talte ret meget derom, havde jeg altid en fornemmelse af, at det ikke var bleven gjort alene ved, at han saa til ved Arbejdet. Naar jeg tænker tilbage paa den Tid, er der jo megen Forskel paa det Arbejde, der nu gøres paa en Gaard og saa den Gang.

Om Vinteren vaagnede vi Børn gjerne før det blev lyst, og da sad Moder og Pigerne allerede inde i Stuen og kartede og spandt. Størstedelen af vort Tøj blev jo til paa den Maade, og det var noget, der var Hold i. Moder skulde nok sørge for, at det kom til at se godt ud.

Til at begynde med havde det vist ikke været saa let at komme igjennem. Der havde været mange Søkende paa Viekærgaard, og selvom der jo ikke den Gang vankede nogen stor Medgift til dem, der drog ud, tog det alligevel paa den økonomiske Stilling. Fra den Tid, jeg kan begynde at huske noget, var Hjemmet dog velstaaende og blev det mere siden. Gaarden blev efterhaanden bygget om; der kom en meget god Besætning, og Fader begyndte at sende Smør til København — hvad heller ikke var helt almindeligt den Gang. Der blev lavet Vandmejeri, hvor Mælkefadene stod til Afkøling, og Moder, der var Properheden selv, skulde nok faa et fint Stykke Smør ud af det.

Hjemmet blev dog altid i de gamle, nøjsomme Vaner, og jeg erindrer endnu, hvorledes Fader, naar Moder gav os Børn et Stykke Kage eller lignende, kunde sige: „Nu ikke for meget, Mo'r, Børnene skal vænnes til at være glade ved lidt, og det er de, naar de ikke bliver forvænt“.

Det var et stille Hjem, og temmelig afsides ligger Gaarden, saa vi Børn havde ingen stor Omgangskreds; det var desuden ikke saa lidt religiøst præget, og navnlig Moder sluttede sig nær til Indre-Mission, hvis Formand, Vilh. Beck, senere blev Præst i Nabosognet Ørslev-Solbjerg. Fader var mere i højskolevenlig Retning, og da Anders Jørgensen i sin Tid overtog Høng Højskole og oprettede en Børneskole dér, blev jeg, som den ældste, sendt derop. Det var jo lidt langt at gaa, $\frac{3}{4}$ Mil, og Cyklerne kendte man jo ikke den Gang; men jeg var 13 Aar og løb jo nemt de $1\frac{1}{2}$ Mil om Dagen og var glad til.

Da jeg i 1875 var konfirmeret, begyndte saa min Broder, Jens Peder Olsen (Navnet Vige antog han først efter at han var blevet Maler), der var født den 11. Maj 1864, at gaa op til Høng. And. Jørgensen havde den Gang, Jens begyndte, vistnok Emil Dam til Lærer ved Skolen; men efter at han var rejst, kom Jakob Harekilde til Skolen, og det var vistnok særlig det, der gav Stødet til, at min Broder mere og mere kom ind paa den Tanke, at han vilde være Maler. Uden at vi i Hjemmet egentlig anede noget derom, underviste Harekilde min Broder i Tegning o. lign. — han havde rimeligvis set, at Drengen havde Evner i den Retning. Hjemme kunde han nok sidde om Aftenen og tegne et eller andet og vi saa ogsaa, at det lignede; men min Broder var ikke meget meddelsom, nærmest noget indesluttet, saa selv jeg, der dog færdedes med ham Dagen igennem, naar han var hjemme, anede intet om hans Planer, før han en Morgen, inden han gik til Skole (en af de sidste Dage, før han skulde konfirmeres) havde lagt et Brev paa Bordet til Fader, hvori han forelagde vore Forældre sine Planer og meget indstændigt bad om Tilladelse til at uddanne sig i det, som hans Lyst var. Fader syntes jo ikke om det og mente, at det blot var en Idé, som nok vilde forsvinde, naar han kom til at tage Del i Arbejdet ude. Jeg véd ikke, om det Brev nogensinde blev drøftet mellem dem. Jeg maa her indskyde den Bemærkning, at Fader aldrig forlangte ret meget Arbejde af os, saalænge vi gik i Skole; vi fik i Reglen Lov til at passe vore Bøger og Skole og lege som vi syntes bedst. Kun i Høsten og naar der var passende Arbejde for os, blev vi taget i Brug.

Jens blev saa konfirmeret, jeg tror, det var den 21. Februar 1878, af Pastor A. E. Meinert i Havrebjerg. Det var lidt tidligt; men Præsten var blevet kaldet til Sognepræst i Tostrup-Uggerløse ved Merløse. Senere fortalte min Broder, at ogsaa Pastor Meinert under Konfirmationsforberedelsen var blevet indviet i hans Fremtidsplaner og havde lovet at tale hans Sag hos Fader. Nu rejste Præsten og dermed forsvandt ogsaa den Støtte, han der kunde vente.

Sommeren 1878 gik, og Jens tog nu Del i Arbejdet ved Gaarden. I Vinteren 78—79 fik han atter Lov at gaa paa Høng Højskole — denne Gang i Karleholdet — og atter gentog det samme sig. En af de sidste Dage inden Karleskolen sluttede, laa der atter et Brev paa Bordet om Morgenens, da Jens var gaaet, og atter med samme Resultat.

Der gik nu nogle Aar, hvorom der ikke er stort at meddele om min Broders Planer. Han tog ivrigt Del i Arbejdet ved Gaardens Drift, og jeg var nærvædet at tro, at han havde opgivet sine Planer; han talte ikke om det og han hverken tegnede eller malede. [Jeg har for Resten aldrig set ham male, tror heller ikke, at han havde brugt en Pensel, førend han kom paa Akademiet.]

Der var det særegne ved Jens, at han altid søgte det strengeste Arbejde, komme ud at køre eller overhovedet bruge et Par Heste, som jo ellers er de unge Karles Lyst, interesserede ham ikke — nej, saa hellere læsse Gødning, bruge en Le eller om Vinteren komme til at tærsk med Plejel, saa han rigtig kunde slaa i Gulvet; det var Arbejde for ham. Vi forstod jo efterhaanden alle, at det ikke var af Interesse for Landbruget, at han arbejdede saaledes, og da det heller ikke den Gang var tilstrækkeligt at kunne faa en Gaard, hvis man ikke havde Lyst til Landbruget, indsaa Fader jo tilsidst, at det vist var det rigtigste at lade Jens faa sin Vilje.

Jeg var i 1882 kommet i Militærtjenesten, og Fader vilde selvfølgelig gjerne beholde min Broder hjemme, til det var overstaaet; men i Foraaret 1882 gik han imidlertid paa Session, kun 17 Aar gl., og blev taget til Infanterist. Ogsaa hermed havde han imidlertid sine egne Tanker, idet han ventede at komme til Køben-

havn som Soldat og maaske derved komme sine Ønskers Maal nærmere.

Kort efter at jeg i Oktober 1882 var kommet hjem fra Militærtjenesten, gav Fader imidlertid sin Tilladelse til, at min Broder maatte gaa i Gang med at uddanne sig til Maler, og nu interesserede det ham selvfølgelig ikke mere at blive Soldat. Det voldte nogle Vanskeligheder at blive fri derfor, da hele Udskrivningen jo paa det Tidspunkt var færdig og min Broder tildelt den Plads, han skulde have som Soldat; men efter en Del Omstændigheder lykkedes det alligevel.

En Efteraarsdag i Slutningen af 1882 rejste Jens, der vist aldrig havde set København før, ganske alene og uden noget egentligt Maal, ind til Hovedstaden, og jeg har tit undret mig over, at han fik noget ud af den Tur. Han stod selvfølgelig helt ukendt og, som før nævnt, uden nogen bestemt Plan, inde paa Københavns Hovedbanegaard; han vidste vel knapt, hvad han vilde.

Imidlertid kom Tilfældet — eller hvad det nu var — ham til Hjælp, som han stod dér. En Dreng kom gaaende der forbi med to Lærreder udspændt paa Blændramme, og straks slog det ned i ham, at det maatte være noget, der skulde bruges af en Kunstmaler.

Jens gik bagefter Drengen, der fortsatte forbi Nordbanegaarden og om ad, hvor nu Aaboulevarden findes. Drengen gik op i en Villa og Jens bagefter. Det viste sig, at han havde regnet rigtigt, dér boede den bekendte Dyremaler O. A. Hermansen. Hermansen, der var en meget elskværdig Mand, tog vel imod min Broder og underholdt sig med ham saa længe, han kunde blive der, inden Toget atter gik ad Slagelse til.

I den Tid, han var dér, maatte Jens vise, hvad han kunde. Hermansen sagde, at han var ikke uden Evner og forklarede ham, at det var en besværlig Vej; men det betog ikke Jens Modet til at prøve Vejen, og forsynet med gode Raad af Hermansen, rejste han atter hjem til Blæsinge.

Da Jens, som nævnt, havde faaet Faders Tilladelse til at gaa Malervejen, var det mærkeligt at se den Forandring, der skete med ham, idet han, der før havde været ordknap og yderst til-

bageholden, nu blev mere livlig og interesseret og naturligvis i særlig Grad, naar det gjaldt det, der var hans Ønskers Maal.

Jakob Harekilde, der havde forladt Høng Højskole, var nu Lærer i Herlufmagle, og der rejste Jens saa ned og opholdt sig Resten af Vinteren for hos ham at faa nogen Forberedelse, inden han skulde optages som Elev paa Teknisk Skole.

I Foraaret 1883 rejste Jens til København, hvor han kom til at bo hos O. A. Hermansen. Han gik paa Teknisk Skole, jeg husker ikke hvorlænge, tog sit Afgangsbævis derfra og kom saa paa Kunstakademiet.

Hvorledes Jens' senere Udvikling foregik, vil De lettest faa et Indtryk af ved at læse det Mindeskrift, der blev udgivet nogen Tid efter min Broders Død. Bogen er skrevet af Forfatteren Thøger Larsen, der var en god Bekendt af Jens, samt af en af hans nærmeste Venner og Kammerater, Kunstmaler J. C. Schlichtkrull. Bogen, der kun er paa ca. 50 Sider, indeholder en Del Gengivelser af min Broders Billeder.

Jens boede i flere Aar paa Toldbodvej 44 i København, hvor han ogsaa døde den 20. Marts 1912. Han havde været syg et Par Aar. Lægerne antog først Sygdommen for Tuberkulose, og han kom derfor et halvt Aars Tid paa Sanatorium; senere blev de klar over, at det var Kræft i Lungerne og derfra stammede vel Ligheden med Tuberkulose. Han led vist ikke ret meget; men Kræfterne svandt langsomt, uden at han eller hans Nærmeste egentlig anede, hvor nær Afslutningen var. Da jeg sidst besøgte ham, tænkte jeg ikke, at det skulde være sidste Gang. Den sidste Tid laa han dog til Sengs det meste af Dagen og døde saa, stille og roligt, den 20. Marts — 48 Aar gml.

Otte Dage senere blev han begravet paa Garnisons Kirkegaard. Pastor Storm ved Citadelskirken talte og forrettede Jordpaakastelsen. Foruden Familien og Omgangskredsen var der et temmeligt stort Følge tilstede, vist mest Kunstnere, jeg kendte kun saa faa af dem og kan nu kun erindre Malerne Schlichtkrull, Wilhelm og Resen Stenstrup.

Jens overlevedes af sin Hustru Marianne, Datter af Højskoleforstander Nielsen Brønderslev, med hvem han var blevet gift i Sommeren 1904, og Datteren Hellen.

EFTERSKRIFT

I Berlingske Tidende for 5. Decbr. 1943 skriver *Susanne*:

En Maler, som Verden glemte i 30 Aar.

For 30 Aar siden døde Maleren Jens Vige — paa det Punkt af sin kunstneriske Karrière, da hans Billeder netop var begyndt at blive efterspurgt blandt Kunstkendernes Elite. Siden da har Glemselen hvilet over hans Navn, og kun meget faa huskede ham, da Kunstforeningen for et Par Dage siden paa Maleren Olaf Rudes Initiativ aabnede en Udstilling af hans Produktion.

I et lille, gammelt Hus paa Hjørnet af Naboløs og Gammel Strand bor Jens Viges Enke, og vi opsøger hende for at faa hende til at fortælle om den glemte Maler, der alligevel en Dag blev husket ...

Marianne Vige er en smuk, ældre Dame med et karakterfuldt og levende Ansigt under en Krone af et hvidt Haar. Vi sidder i Tasmørket i hendes Stue, og hun fortæller med sagte Stemme om Minder, Haab og Drømme:

„... Jeg har altid vidst, at Jens Viges Arbejder en Dag vilde blive draget frem af Glemselen“, siger Marianne Vige. „Jeg troede blot ikke, at jeg selv skulde faa Lov til at opleve det. Min Mand var selv saa meget imod Stræbet for at blive kendt, for at faa sit Navn og sine Arbejder frem. Han sagde altid: „Har et Kunstværk Værdi, saa skal det nok vise sig engang. Maaske først om lang Tid, men det vil altid ske. Er det værdiløst, saa er det ogsaa bedst, at det bliver glemmt.“

„De har selv været med til at finde de Billeder, der vises paa Udstillingen?“ „Ja, jeg vidste jo, hvor de var næsten allesammen. Mens min Mand levede, var der en ganske lille Kreds af hans Venner, der købte hans Arbejder, og de Mennesker, der først ejer dem, skiller sig sjældent af med dem igen. Derfor var de lette at finde.“

„Er der ogsaa Billeder med, som De selv ejer?“

„Kun to. Min Mand var syg i to Aar, før han døde, og i den Tid var vi nødt til at sælge det meste af hans Produktion. Jeg har kun et lille Interiør fra Herregaarden Bjørnsholm i Jylland og min Mands Portræt af sin Bedstemor.“

„Er det ikke en mærkelig Oplevelse at gense alle Billederne under eet?“

„Det er mærkeligt, og det er ganske vidunderligt! De er jo næsten allesammen malet i de 10 Aar, vi var gift, jeg kender dem alle, fordi jeg har fulgt deres Tilblivelse, og jeg holder af dem, som man holder af Ting, der er uløseligt knyttet til en lykkelig Periode i Ens Liv.“

„Saa er der sikkert ogsaa mange af Billederne, der har deres egen Historie?“

„Mange. Paa Væggen lige for Indgangen hænger for Eksempel Billedet af den store Mølle paa Fuur. Det malede min Mand i 1904, vor Forlovelsestid, og da der skete det vidunderlige og mirakuløse, at Kunstforeningen købte Billedet for 500 Kr., blev vi saa lykkelige, at vi paa Stedet giftede os, rejste til Fuur og boede der de to første Aar af vort Ægteskab.“

„Jens Vige var vist ikke en Maler, der hurtigt blev færdig med Emner, der interesserede ham?“

„Han vilde helst male et Billede færdigt i eet Stræk, før Farverne fik Tid til at tørre ind. Men han malede kun om Sommeren, for kun da syntes han, Lyset var rigtigt. Han var uhyre kritisk over for sig selv og kasserede altid straks alt, hvad han ikke var helt tilfreds med. Saa mere end 4—5 Billeder i Løbet af en Sommer naede han sjældent.“

„Ligger hans egentlige Prooduktion ikke paa et ret sent Tidspunkt af hans Liv?“

„Jo, men det har sin Forklaring. Jens Vige var Landmands-søn, og hans Forældre vilde ikke høre Tale om, at han maatte blive Kunstner. Derfor gik han i mange Aar og arbejdede som Landmand hjemme, og først senere kunde han følge sin Lyst, tage til København og male — —.“

H. V. Clausen: „Fra Holbæk Amt“. Side 8 og 9, Portrætter malet af Jens Vige.

Der er udgivet et Mindeskrift om Jens Vige, trykt i 210 Eksemplarer (hvoraf jeg har en Afskrift).

1. Del deraf er af Thøger Larsen: Maleren Jens Vige som Meneske og Maler.

2. Del: Maleren Jens Vige af Schlichtkrull.

Mads Bødker og ridefogeden

Ved provst Chr. Mikkelsen, Roskilde.

Tingbogen for Dragsholm birk oplyser, at en mand i Vallekilde 1754 havde den frimodighed at anlægge sag mod ejeren af Dragsholm og hans ridefoged. Manden hed *Mads Sørensen*, men blev efter sit håndværk kaldet *Mads Bødker*, selv i tingbogen er det oftest dette navn, der bruges. Han er født i Tolsager i Asnæs sogn 1712; men hans fader flytter til Vallekilde, hvor han får en gård i fæste under Dragsholm gods, også i Tolsager havde han været under dette gods. Da Mads var en stor dreng eller ung karl, måske 17—18 år, tjente han på Drags Mølle, der hørte under Dragsholm gods, men da han forlader denne plads, forlader han samtidig godset. Det sker kort efter Mikkelsdag, der var sædvanlig skiftetid, men han har måske skullet blive der længere, i hvert fald ville mølleren gerne have beholdt ham og givet ham højere løn.

Sandsynligvis er Mads rømmet fra godset, før det egentlige stavnsbånd blev indført 1733; men han måtte ikke rejse fra godset uden pas fra godsejeren. Hvis han havde sagt sin plads op i tide, måtte godsejeren ikke nægte ham pas; men det var ikke ualmindeligt, at herremændene alligevel nægtede at udstede pas, hvorfor de, der ønskede at rejse bort, nok ofte undlod at bede om pas. Man kan af retssagen skønne, at det var den almindelige mening blandt bønderne, at store drenge på den tid ikke behøvede pas, og Mads har næppe haft noget.

Han drager først til Helsingør, hvor han begynder at lære bødkerhåndværket, derfra kommer han til Kalundborg, og det er nok først her, han bliver udlært som bødker. Derefter vender han tilbage til Dragsholm gods, hvor han får et hus i Vallekilde

i fæste. Formodentlig har han ikke ment, at der var fare for, at han skulle blive anklaget, fordi han i sin tid havde forladt godset uden pas, og herskabet har nok heller ikke påtalt dette. Det var vel også en vinding for godset, at han havde lært et håndværk.

Det var kun et lille hus, fire fag, han fik i fæste; men han byggede selv 6 fag til, så man må regne med, at han har klaret sig godt som bødker. Han havde også lov til at holde en ko. Den har vel skullet græsse sammen med byens andre køer. Når han byggede så meget til huset, må han vel have ment, at han skulle bo der al sin tid. Han er blevet gift med en pige fra Vallekilde, hun dør tidligt, og Mads Bødker gifter sig igen. Han har på den tid, retssagen står på, 3 eller 4 sønner, hvoraf i hvert fald den ældste, men rimeligvis også de to næste er født af hans første hustru. En dreng, der kun blev 1 år gl., er lige død.

Mads Bødker ved selvfølgelig nok, at hans sønner, som er født på godset, ikke må forlade dette, da stavnsbåndet nu gælder for alle mandlige personer af bondestanden fra deres 9. til deres 40. år. Men det er sandsynligt, at Mads Bødker, der selv i sin tid havde forladt godset, har ment, at hans drenge også kunne slippe godt fra at rømme fra det. Måske har han været uforsigtig nok til at lade ord falde herom, og dette kan være kommet herskabet eller ridefogeden for øre. Der har vel nok været nogen, som har villet indynde sig hos deres overordnede ved at lade dem sådant vide. Her har vi rimeligvis noget af forklaringen på den hårde behandling af Mads Bødker, da hans ældste søn rømmer fra godset.

Af tingbogen fremgår, at prokurator Lind i Kalundborg på Mads Sørensen Bødkers vegne til den 7. juni 1754 har indstævnet ridefoged *Eggers* og konferensråd *Adeler* til Dragsholm til at møde for Dragsholm birketings ret. Dermed begynder en retssag, som varer mere end 2 år.

Når Mads Bødker indlader sig på at anlægge sag mod ridefogeden og ejeren af Dragsholm, hænger det vel nok sammen med, at han har tilbragt nogle år i Helsingør og Kalundborg og der har lært andre forhold at kende end dem, som rådede mellem herremændene og deres fæstere. Dertil kom, at han ikke

anså sig for bundet til godset, men fri til at forlade det, da han frivilligt var vendt tilbage og havde taget et hus i fæste. En almindelig fæstehusmand ville næppe have anlagt sag mod sit herskab, selv om han var blevet behandlet på lignende måde. Det er også muligt, at han har kendt prokurator Lind fra den tid, han var i Kalundborg, og at det har bidraget til, at Lind antog sig hans sag.

Ved retsmødets begyndelse går ridefoged Eggers, der møder på sit herskabs og egne vegne, voldsomt i rette med prokurator Lind, fordi han har antaget sig Mads Bødkers sag, og han vil have dommeren til at nægte ham ret til at føre den. Ridefogeden er i det hele, især til at begynde med, meget overlegen. Han hævder, at skulle det ske, at en prokurator måtte antage sig processer for gemene folk samt bønder eller husmænd, skulle de fleste af deslige folk vel let falde til disputer og processer imod deres øvrighed og husbonder, hvilket måtte forårsage en stor uorden og skade særdeles ved jordegods. Det er tydeligt, at ridefogeden regner med, at bønderne må og skal finde sig i den behandling, som herskab og ridefoged vil unde dem, og som oftest finder de sig vel også deri. Prokurator Lind lader sig dog ikke skræmme, selv om ridefoged Eggers siger, at det er uden betydning, at Mads Bødker har antaget ham som sin sagfører. Lind kan nok svare igen, og dommeren tillader, at Mads Bødker, der er til stede, fortæller om den behandling, han har fået, og i næste retsmøde afsiger dommeren den kendelse, at Eggers' protest mod Lind som sagfører for Mads Bødker ikke kan bifaldes. Ganske vist reserverer ridefogeden på sit herskabs og egne vegne sin ret imod denne kendelse, men sagen går sin gang, omend det kommer til mange voldsomme sammenstød mellem ridefogeden og sagføreren. Når den varer så længe, hænger det vel noget sammen med, at ridefogeden ønsker at trække den ud det længst mulige. Blandt de vidner, som han lader indstævne, er der mange, som ikke kan give oplysninger af betydning for sagen.

I første retsmøde fremstiller Mads Bødker sagen således:

Da han for omtrent 17—18 år siden havde udlært som bødker i Kalundborg og en anden købstad, lod han sig bekvemme til at

tage hus i fæste på Dragsholm gods i Vallekilde, hvor han siden har boet og endnu bor. Han havde imidlertid opfødt 4 sønner, som alle stedse havde været på Dragsholm gods. Den ældste tjente i Hørve. Han skal efter folks sigende ved påsketid have fået nogle hug af karlen, som han tjente sammen med. Derefter kom bonden, hvor han tjente, en mandag, da fjerde fredag efter påske (store bededag) var forbi, og fortalte, at drengen var bortløbet, og spurgte, om han ikke var hjemme, hvortil Mads Bødker svarede nej og forsikrede, at han aldelse intet vidste om hans bortgang, eller hvor han var blevet af. Onsdagen derefter kom ridefogeden fra Dragsholm til Mads Bødker, og om aftenen kom ladefogeden, begge i samme ærinde, som var at befale ham fra herskabet at møde på Dragsholm torsdag morgen, hvilket han også efterkom.

Han kom først til ridefogeden i hans kammer. Han spurgte ham, hvor hans søn var blevet af, hvortil han svarede, at det vidste han slet intet om, og at han var helt uskyldig i hans bortgang. Ridefogeden skældte ham ud for rakker og køterknægt. Derpå viste han ham op til herskabet og fulgte selv med. Konferensråden talte ham adskillige hårde ord til, bl. a. at han havde været så skælmisk at føre sin søn bort. Mads Bødker undskyldte sig som tidligere med at være uvidende og uskyldig i sønnens bortgang, og at det gjorde ham selv ondt nok, at hans barn således var kommet i vildfarelse. Han tilføjede mange gange, at han ville og kunne gøre sin ed her, og når det forlangtes, at han hverken var medvider eller havde del i drengens bortgang. Da de ikke troede hans ord og undskyldninger, befalede konferensråden ridefogeden at lade Mads Bødker sætte i „tyvehullet“ eller arrestkælderen på Dragsholm, hvilket han også gjorde. Han befalede derefter sin tjener at hente en lås til at slå for, hvad også skete.

Mads Bødker sad således fangen fra torsdag eftermiddag til mandag ved solens nedgang. Og før han kom ud, måtte han stille to mænd til forsikring for sin egen persons tilstedeblivelse. Hans hustru havde imidlertid fået fat i to mænd, der påtog sig dette ansvar. For at komme ud måtte han desuden forsikre, at han uden ophold skulle forføje sig at lede efter drengen.

Den første dag, efter at han var kommet af arresten, var han så svag og mat, at han måtte blive i sengen; men den følgende dag rejste han ad København til, idet det var rygtedes, at drengen skulle være gået den vej. Mads Bødker forsikrede, at han ledte og spurgte så trolig efter ham, som muligt var; men han kunne intetsteds opspørge eller finde ham. Han bad også om, at dersom nogen skulle opspørge drengen, de ville sørge for, at han kom tilbage. For yderligere at bekræfte dette havde han attest med fra værtshusmanden i „Den norske Løve“ i København Jens Pedersen Svinninge, der bekræftede, at han havde været der for at opsoge sin fra godset bortløbne søn, og at han havde beklaget, at han ikke fandt ham.

Før Mads Bødker om mandagen var kommet hjem fra Dragsholm, havde ridefogeden hr. Eggers været i hans hus med to mænd og i hans fraværelse ladet registrere og vurdere alt, hvad han ejede, samt udsagt dem af huset, som de skulle forlade til Mikkelsdag. Da hans hustru spurgte, hvor de så skulle hen, svarede hr. Eggers, at det skulle de nok få at vide, og han formanede konen, at de ikke måtte bortflytte noget af det skrevne.

Da nu Mads Bødker var kommet hjem fra København og ikke kunne finde drengen, turde han ikke selv melde det for herskabet, men sendte en anden mand til gården for at sige det. Denne mand kom tilbage med den besked, at både herren og ridefogeden truede Mads Bødker, om han ikke skaffede drengen. Et par dages tid efter, en onsdag, kom Dragsholms skytte og sagde ham fra herskabet, at han skulle straks følge med til gården, hvortil han svarede, at det turde han ikke, med mindre han fik to mænd til at gå med. Han fik også to mænd til at følge med til gården. Da de kom til ridefogeden på Dragsholm skriverstue, spurgte han, hvad de to mænd skulle. Mads Bødker svarede, at han turde ikke komme ene, derfor var de fulgt med ham af kristen-kærlighed. Ridefogeden sagde, at de havde intet der at bestille, og lukkede så døren, så han og Mads Bødker var alene. Derpå slog ridefogeden med sin knytnæve ham to gange i hans hovede, skældte ham ud for køter og rakker og sagde, at han skulle gå med op til herren, hvilket også skete.

Imidlertid blev de to mænd stående i gården, da ridefogeden sagde, de ikke måtte gå med ind, medens ridefogeden og Mads Bødker gik ind i konferensrådets egen stue. Her tog ridefogeden et med sort betrukket piskeskæft, som han havde under sin kjortel, og slog dermed i herskabets nærværelse Mads Bødker mange hårde slag på venstre skulder og arm samt i hovedet. Ind imellem som han slog, sagde han, at han skulle sige, hvor hans søn var, hvortil Mads Bødker svarede som forhen, at han var uskyldig og ikke vidste, hvor drengen var. Derpå befalede konferensråden sin ridefoged at sætte Mads Bødker i tyvehullet igen. Da de kom ned i gården, stod de to mænd, som havde været med Mads Bødker, endnu i borgegården. Ridefogeden befalede nogle hovfolk, som huggede brænde, at trække de to mænd ud af gården og lukke porten, hvad de også gjorde. Mændene gik dog frivilligt. Ridefogeden gav nu sin tjener befaling at sætte Mads Bødker i det inderste hul, som var det værste. Der blev han siddende fra onsdag formiddag til fredag ved solens nedgang. Men samme fredags morgen havde ridefogeden ladet sin tjener hente Mads Bødker op til sig på skriverstuen. Det var så tidligt, at de andre folk på gården endnu ikke var stået op. Da Mads Bødker var kommet ind i skriverstuen, befalede ridefogeden sin tjener at gå over til den anden side af gården. Derpå slog ridefogeden Mads Bødker med en hasselstok så længe, at han næppe kunne gå ud af døren. Ridefogeden sagde så til ham: „Slæng dig på den stol!“ Derefter kaldte han igen på tjeneren, der efter hans ordre trak ham ned i „hulet“ igen. Om aftenen kom ridefogedens tjener igen og sagde, han skulle op til herren. Da Mads Bødker klagede sig, at han næppe kunne gå, sagde tjeneren, at han måtte gå, som han kunne. Hans arm var så ophovnet, at han næppe kunne få klæderne af, da han kom fra gården.

Hos herskabet skete der denne gang ikke andet, end at herren og ridefogeden sagde, at han straks, da sønnen var løbet bort, burde være kommet til gården og tilbudt enten at skaffe sønnen tilbage eller betale med penge. Hertil svarede han, at begge dele var ham umuligt. Hans hustru kom til ham på gården og hjalp ham hjem.

Da Mads Bødker var færdig med sin redegørelse, erklærede ridefoged Eggers, at han med al tålmodighed havde hørt på Linds og Mads Bødkers vidtløftigheder i 3—4 timer, men de fremførte hårde beskyldninger var både urigtige og ubevislige. Efter nogen ordveksling mellem Lind og Eggers må retsmødet afbrydes, da dagen er ved at være gået. De indstævnede vidner får tilhold om at møde igen om 14 dage. Mange af dem må møde mange gange, for afhøringen tager lang tid. Ridefogeden klager også over, at folk spilder deres tid, men retten mener ikke, der er noget derved at gøre. Undertiden varer retsmøderne til kl. 10 om aftenen. Dommeren påtaler den store vidtløftighed fra begge sider, men det hjælper næppe noget. Meget af det, der spørges om, synes man overflødigt eller ligegyldigt. Mange vidner bliver spurgt, hvor gammel Mads Bødker og hans bortløbne søn er. Sådanne spørgsmål havde let kunnet klares med attester efter kirkebøgerne, hvor begges dåb er indført. Retsmøderne holdtes i tinghuset i Hørve, så vidnerne fra Vallekilde og Dragsholm havde et godt stykke vej dertil.

Mads Bødkers bortløbne søn hedder *Jens Madsen*, han er døbt i Vallekilde kirke 1. søndag efter påske 1737, og han er altså 17 år. Han får ikke megen fornøjelse af sin rømning. Han blev efterlyst både ved birketing og landsting uden resultat. Men da der blev sendt nogle folk fra Dragsholm ud for at lede efter ham, lykkedes det dem at finde ham hos en slagter på Christianshavn, hvor han havde taget tjeneste. Han havde sagt til dem: „Havde jeg været så klog at adlyde andres råd, skulle I ikke have fået fat på mig“. Det er i et retsmøde 16. august 1754, at det bliver oplyst, at han er fundet og ført tilbage.

Vidneafhøringen bekræfter i det hele Mads Bødkers fremstilling. Der er ingen, som har set, at ridefogeden slog ham; men flere har hørt ham „vræle og skrige“ og bede for sig. Han har også ladet flere se mærkerne efter slagene. De vidner, at han var gul og blå på armen, og hånden var hævet. Mads Bødker siger i et retsmøde, at han er blevet døv på det ene øre efter slagene og aldrig vil få sin fulde hørelse igen, hvad ridefogeden naturligvis bestrider. Der kommer under vidneafhøringen adskillige inter-

essante enkeltheder frem vedrørende sagen; men for ikke at blive for vidtløftige som ridefogeden og prokuratoren må vi begrænse os til at nævne enkelte betydningsfulde udsagn.

Det synes af stor vigtighed for Lind at få fastslået, at den arrest, hvori Mads Bødker blev indsat, var et sted, hvor der før havde siddet tyve, medens ridefogeden var lige så interesseret i at få fastslået, at det ikke blev anvendt til tyve. Vidnerne ved, at det kaldes „tyvehullet“, og de fleste har hørt, at der har siddet tyve i det engang, men nu bruges det til at sætte bønder i, når de har forset sig, desuden indsættes der folk, som uden tilladelse har hentet træ i skovene. Heraf kan man se, at skovtyveri ikke regnedes for rigtigt tyveri.

På en udtalelse af Mads Bødkers kone om at betale for den bortløbne dreng skal ridefogeden have svaret: „Vi sælger ikke drenge, for vi kan ingen få at købe“.

Angående pryglene, som Mads Bødker har fået, er der kun ridefoged Zahrtmann, Egemark, som vidner til gavn for ridefoged Eggers. Zahrtmann erklærer, at han hørte Mads Bødker „vræle“, men ikke så ham blive slået, engang han var hos Eggers.

Da ridefoged Eggers under vidneafhøringen bliver klar over, at Mads Bødker er født på Dragsholm gods, tager han sin opsigelse af Mads Bødkers fæste tilbage og forbyder ham at fraflytte huset. Mads Bødker erklærer, at han fastholder at være opsagt og flytter til Mikkelsdag. Og da tiden nærmer sig, begærer Lind på Mads Bødkers vegne, at retten vil udmelde 4 mænd til at foretage syn over huset, hvilket retten også gør, skønt ridefogeden protesterer.

De udmeldte 4 synsmænd aflægger beretning i retsmøde d. 4. oktober: De havde ventet på ridefogeden til over middag, den dag synet holdtes, men da han ikke kom, var der blevet tudet på gaden efter bymændene, for at de skulle have opsigt med huset, da Mads Bødker ikke befattede sig mere dermed. Han har siden Mikkelsdag boet i Kalundborg. Da mændene var færdige med synet, var de taget til Dragsholm, hvor de har aflagt beretning om det passerede. De havde huspenge med fra Mads Bødker for tiden til Mikkelsdag. De havde også haft 3 rigsdaler 2 skilling med fra Mads Bødker for mangler, som var forefundne ved de

oprindelige 4 fag hus; da ridefogeden ikke ville modtage disse penge, blev de deponeret i retten.

På sit herskabs vegne anlægger ridefogeden nu sag mod Mads Bødker for hans rømning fra godset og bortflytning fra huset. Ved den vidneafhøring, som følger heraf, oplyses, at bymændene ikke ville overtage tilsynet med huset. Oldermændene ville ikke tage mod nøglen, da Mads Bødker ville give ham den. Han havde så lagt den på gaden foran oldermændene. Efter at huset er kommet til at stå tomt, har det lidt nogen overlast. En gavl er blæst ud, og taget er beskadiget, ligesom kreaturer er gået gennem et gab, der er fremkommet i gærdet. Desuden er en lille ask savet om.

Under den fortsatte afhøring i den af Mads Bødker anlagte sag bliver det oplyst, at Mads Bødker ved et *æreøl* for en afdød gårdmandskone skal have sagt, at herskabet ikke skulle få nogen nytte af hans sønner. Ridefogeden er åbenbart meget glad for det våben, han dermed mener at have fået mod Mads Bødker. Det er ejendommeligt, at det nævnte *æreøl* først synes at være drukket et halvt års tid efter den pågældende kones død. Det er nok ca. 3 år siden, *æreøllet* blev drukket, men der er ingen, som rigtig kan huske, hvornår det var. Manden, som gav øllet, ved, at hans kone døde ved pinsetid, men ellers kan han ikke huske ret meget. Han ved dog, at han har ikke haft mere end én kone, der er død.

Hen imod sagens afslutning er Mads Bødker så uforsigtig at sige i tinghuset, at hellere end at komme tilbage til Dragsholm ville han gå til bøddelen, for så blev pinen da kort. Denne udtalelse blev hørt af flere af storkemændene (retsvidnerne).

Da tjenerskabet på Dragsholm bliver afhørt, viser det sig, at pigerne, som skulle bringe ham mad, mens han sad i „hullet“, har lukket ham ud 3 gange. Den ene gang var en dag, ridefogeden ikke var hjemme; da var Mads Bødker i køkkenet hele dagen og spiste sammen med folkene. De to andre gange blev han lukket ud om aftenen og fik så lov at sove hos en af karlene om natten, men skulle så stå op, så han kunne sidde i „hullet“, inden andre stod op. Ridefogeden må have fået noget at vide om dette, og på hans spørgsmål i retten må pigerne bekende, at Mads har været

lukket ud. Man må regne med, at de har ment at kunne stole på det øvrige tjenerpersonale; men der er altså nogen, som ikke har kunnet holde tæt.

Først 3. oktober 1755 er man nået så vidt, at begge parter er enige om, at sagen kan optages til dom. Ridefogeden har foruden de ved Dragsholm birketing afhørte vidner også ladet vidner afhøre ved Københavns byting, og han mener derved at kunne bevise, at Mads Bødker har været medvider i sønnens rømning, hvad dog Lind bestrider.

Det fremgår af dommens præmisser, at Lind indstiller til retten, at konferensråd Adeler dømmes til at betale 400 rdl. i godtgørelse til Mads Bødker og til bestridelse af sagens omkostninger, medens ridefoged Eggers bør betale 60 rdl. Måske har Lind haft en tilføjelse om yderligere bøde til Eggers.

Ridefogden kræver, at Mads Bødker skal betale konferensråd Adeler 250 rdl. til dækning af sagens omkostninger. Desuden bør han lide straf på sin person såvel for medvidenhed i sin søns bortgang som for sin egen flytning fra Dragsholm gods. Ridefogeden har i et retsmøde udtalt, at Mads Bødker skulle 3 år på kastelet og derefter tilbage til Dragsholm.

Dommen afsiges 14. november 1755. Dens indhold er, at Mads Bødker ikke skal lide noget for sin bortflytning fra huset i Vallekilde, da han var opsagt, men skal vende tilbage til Dragsholm gods. Herskabet skal levere ham huset igen i lige så god stand, som det var, da han forlod det, eller der må anvises ham et andet lige så godt hus på Dragsholm gods.

Angående sønnens rømning kan Mads Bødker ikke siges at have været helt uden medviden, og hans anholdelse samt registreringen af hans ejendele er sket for at tvinge ham til at tilkendegive, hvor hans søn var blevet af. Parternes krav om pengebøder kan ikke tages til følge. Hvad ord, som skriftlig eller mundtlig kan være passeret under sagen, bør ikke komme nogen af parterne til skade på ære eller til ærlige navns forklejning i mindste måde, men aldeles mortificeres. Efter sagens medfør bør processens omkostninger ophøre på begge sider.

Straks efter dommens oplæsning erklærer Mads Bødker, at han vil appellere den til højere ret.

Sagen kommer for Sjællandsfars Landsting, hvor dom afsiges den 8. september 1756. Den lyder således:

Mads Sørensen Bødker contra hr. Conferensråd Adeler.

„Da hr. conferensråd Adeler og hans fuldmægtig Christian Eggers ikke har kunnet overbevise Mads Sørensen Bødker at være skyldig eller at have del i sin søns undvigelse fra Dragsholms gods, og om sådant end kunne blevet ham overbevist, var dog den mod ham brugte omgang for hård med at arrestere ham på hans person, beskrive hans bo og at udsige ham af hans i fæste havende hus, hvormed Mads Sørensen er bleven oprykket fra sin næring til sin velfærds spilde. Thi kendes herved for ret: at de én for begge og begge for én bør betale Mads Sørensen Bødker til sagens omkostninger og til nogenledes reparation 100 rdl. samt at indsætte ham igen i hans forrige hus i Vallekilde, hvilket de også bør sætte for ham i samme stand, hvori det efter de 4 synsmænds forretning forefandtes, da han flyttede derfra, og når sådant er sket, bør Mads Sørensen Bødker indflytte i huset som en fæster, dér at bo, og forblive på Dragsholms gods, hvortil han hører, hvilket alt bør således efterkommes inden 15 dage efter denne doms lovlige forkyndelse under justitiens videre befordring. Således forandres den indstævnte birketingsdom.“

Der kunne vel næppe blive meget tilovers for Mads Bødker af de 100 rdl., selv om pengene havde langt større værdi end nu. Det må også huskes, at en rigsdalers værdi dengang var mellem 3 og 4 kr., medens den kun regnedes til 2 kr., da vi fik kronemønten. Men Mads Bødker havde fået dom for, at han havde lidt uret. Det har nok været ham en trøst, selv om han igen måtte tilbage under Dragsholm gods. Der er grund til at tænke på, at Mads Bødker ved at føre sin sag igennem kan have bidraget til, at personer uden for bondestanden har fået noget at vide om, hvilken slet behandling bønder kunne blive udsat for.

Mads Bødker havde flere brødre, hvoraf en havde forladt godset ligesom han selv; men blandt dem, der blev på godset, var der en, som blev gårdmand i Vallekilde. Han kommer i restance med skatter og afgifter.

Ridefogeden kræver ham straffet efter loven, måske hænger denne hårdhed sammen med vreden over Mads Bødkers sagsanlæg. Broderen, der hedder Jørgen Sørensen, fradømmes ikke alene sit fæste og mister sit bo, der er vurderet til 117 rdl., men han dømmes til at arbejde i jern et år i nærmeste fæstning, desuden skal han betale 191 rdl., som han skylder ud over, hvad boet kan dække, og han skal betale processens omkostninger med 2 rdl. Der er næppe udsigt til, at han nogensinde bliver i stand til at betale dette, men tvangsarbejdet slipper han næppe for. Denne dom over Jørgen Sørensen afsiges 17. januar 1755, altså mens Mads Bødkers sag behandles.

EFTERSKRIFT

Da jeg skrev ovenstående, regnede jeg med, at landstingets dom dannede afslutningen på Mads Bødkers sag. Men af en ny sag, som ridefoged Eggers anlægger mod Mads Bødkers sønner, viste det sig, at deres fader ved højesteretsdom af 23. april 1757 er blevet kendt fri for at høre under Dragsholm gods, og at han er blevet boende i Kalundborg.

Mads Bødker mente, at denne frihed også gjaldt hans sønner. Det mente ridefogeden ikke, og Dragsholm birketingsret gav ridefogeden medhold. Måske kan vi senere vende tilbage til denne sag. Her skal blot anføres, at den ældste søn, Jens, d. 23. november 1759 for gentagne undvigelse fra godset bliver dømt til at arbejde 2 år i jern (lænker) i nærmeste fæstning, det var Korsør. Derefter skal han igen indfinde sig på Dragsholm gods. Endvidere skal han betale alle omkostninger vedrørende sagen, også udgifterne vedrørende hans arrestation og underhold i arresten.

Han erklærede at ville appellere, men har næppe haft råd til at antage en sagfører.

C. M.

Frydendal kirkes 500 års jubilæum

Ved sognepræst *H. Flensted Andersen*, Skamstrup.

Nogle få km ad landevejen fra Mørkøv til Ringsted ligger det lille, smukke slot Torbenfeldt, omgivet af voldgrave og søer og med en hel bebyggelse af stalde, lader og beboelseshuse omkring. Slottet har en meget interessant historie bag sig. Det blev bygget af og har fået navn efter Torbern Jensen, o. 1350, ikke at forveksle med den fra Christian II's historie så kendte Torbern Oxé. Dets historie er en opremsning af mange af Danmarks histories kendteste navne. 1376 ejedes Torbenfeldt af rigets marsk, hr. Evert Moltke, og ved reformationstiden af de Roskilde-bisper, men blev af Christian III frataget den sidste af dem: Joachim Rønnow. Siden blev Manderup Brahe, gift med Birgitte Trolle, ejer af Torbenfeldt. Det var dem, som byggede de grundmurede bygninger med tårnene og broen over søen. De mageskiftede 1668 Torbenfeldt til Frederik III og fik i stedet Ranzowsholm på Fyn, det nuværende Brahetrolleborg. Frederik III gav efter tidens skik slottet nyt navn, først Frydensborg og siden Frydendal, fordi han elskede stedet og gerne lod stednavne udtrykke de følelser, som stedets naturforhold indgav sindet.

Slottet bar altså navnet Frydendal, og da der i slutningen af 1700-tallet oprettedes et selvstændigt sogn omkring slottet, fik dette også navnet Frydendal. Før den tid havde slottet og jorden omkring hørt til Skamstrup sogn. I 1907 gav slottets daværende ejer, hofjærgermester Fr. Treschow slottet dets oprindelige navn Torbenfeldt igen, hvorimod sognet stadig bærer navnet Frydendal sogn. Sognet har hverken i udstrækning eller folketal været stort: 850 ha med i 1850 203 indbyggere og i 1955 161, og er altså et af Sjællands mindste.

Efter Fr. III fik sønnen, prins Jørgen, slottet, og et værelse på slottet hedder endnu prins Jørgens værelse. Det var den prins Jørgen, der blev gift med Englands dronning Anna, datter af Jakob II i dennes første ægteskab, og den samme prins Jørgen, som vi kender fra Prins Jørgens March, vi lyttede til med glæde fra den frie radio i England under den 2. verdenskrig.

I 1770 overtog den fra bondereformerne så bekendte forkæmper, konferensråd Wilh. Aug. Hansen Torbenfeldt, der 1801 gik over på slægten van Deurs' hænder. 1873 overtog kammerherre Treschow slottet, der nu ejes af dennes sønnesøn, godsejer Fritz Treschow. Lige ved indgangen til slottet, lige opad landevejen, ligger den lille slotskirke, der stadig ejes af Torbenfeldt, men som er sognekirke for Frydendal sogn.

Den lille kirke med kun 75 siddepladser har i år 500 års jubilæum, hvorfor der kan være grund til at betragte den nærmere.

Den er helt af tegl og består af kirkeskib med et lidt smalle kor. Desuden våbenhus mod syd, samt mod nord et kapel, der er bygget til i 1809, og hvori henstår en halv snes kister med de jordiske rester af medlemmer af slægten van Deurs, der ejede slot og kirke til 1873. Kirken blev restaureret i 1865, samtidigt med flere andre af egnens kirker. På korvæggen oven over alteret er der et kalkmaleri: årstallet 1629, og derefter Gøjernes våbenskjold, og på begge sider og underneden våbenskjoldet står der: *Jomfru Dorrete Gøye til Torbenfeldt Ferne og Mørne som døde her paa Gaarden Anno 1616 den 19. Februar og ligger her begrafven Gud mægdigste unne och gifve hende en glædelig och ærefuld Opstandelse.*

I 1950 foretoges en prøveafdækning af kirken for at se, om der skulle findes andre kalkmalerier. Man fandt kun nogle rester, der blev dækket til igen.

Altertavlen, der forestiller opstandelsen, er et maleri malet på kobber af Henrik Krock fra 1722, den samme, som har malet altertavlen i Frederiksborg slotskirke. Døbefonten, der har en ny fod af granit, har oprindeligt stået i Kundby kirke, der i sin tid også ejedes af Torbenfeldt. Den blev fundet i Torbenfeldt slotspark, hvor den fungerede som fuglebadekar, men er nu igen

kommet til ære og værdighed. Foden til den tidligere døbefont står nu i våbenhuset, hvor den bærer den gamle klingbeutel. Prædikestolen, der er udskåret i egetræ 1620, har karyatider i hjørnerne og figurer af evangelisterne i felterne. På lydhimlen er der våbenskjold for Otto Brahe. Herskabsstolen lige over for prædikestolen er et nyere arbejde, men har dog tre udskårne felter fra ca. 1600, måske udskåret i lighed med en tidligere altertavle. Det smuktlydende pipeorgel med 4 stemmer er fra 1908 og er tillige med en 7-armet ægte sølvlysestage på alteret, et udskåret krucifix fra Oberammergau, en skibsmodel fra Skagen og en ny messehagel gaver fra hofjægermester Fr. Treschow og frue, den nuværende ejers forældre. Ligesom også kirkens to lysekroner, der er indrettet til levende lys, bærer følgende indskrifter: „Skænket af Kirkeejeren Julen 1918 til Frydendal Kirke“, og „Skænket Kirken 1915 af Torbenfeldts Ejer Frederik Treschow — Frydendal Kirke“.

Kirken har to klokker: den mindste fra 1494 med følgende indskrift: „In anno domini MCDXC qvarto Maria Anna“. Den første fra 1562 med følgende indskrift: „MCCCCCLXIL MEFIT ME MARTIN HEVWIN MARIE FVT FECHTE POVA GVI-VELDE LAN“, og på den ene side står Rosencranzernes våben, udstykket med gravstikker, og derunder: „Ao. 1580 *kiøbte Frue Anne Rosencranz denne Kloche og gav hinde til Torpenfelde Kirche*“.

K. allene privilegerede Adresse — Cont. Efterretning for Tirsdagen den 15. September 1767 — fortæller endvidere, at der på en rude i et vindve står Albrecht Giøe Krencherup og Anne Rosencranz, og på alterklædet von Eyndens og Kraghs våben. Men alt dette er nu forsvundet.

Kirken, som er en af de meget få privatejede kirker i Danmark, blev efter alle nyere og nyeste topografiske skrifter bygget 1459 af Torbenfeldts daværende ejer, hr. Engelbrecht Albrechtsen Bydelsbach, der af paven „for sin svageligheds skyld, samt for sin og sin hustrus saligheds skyld“ fik lov til at bygge Frydendal kirke, i stedet for at skulle være nødt til at tage den 5 km lange vej til Skamstrup kirke. Citatet er fra et pavebrev,

der omtales i fortsættelsen af Pontoppidans Atlas (Danske Atlas, VI, 199), der er forfattet af Hans de Hofman, og det omtales også i Hofmans fundationer, VIII, 314. I Danske Atlas oplyser Hofman, at han har denne og andre meddelelser fra „et gammelt manuskript“. Desværre har man ikke, trods ihærdig søgen både i Rigsarkivet og på Nationalmuseet, kunnet finde pavebrevet. I 2. rk. af repertoiret over Danmarks middelalderlige breve anfører William Christensen imidlertid, at der ved dette brev af 1459, som Hofman jo altså ikke har kendt originalen til, utvivlsomt er tale om en forveksling med et brev af 12. september 1457, hvorved 8 navngivne romerske kardinaler giver aflad til personer, der på visse dage besøger den kirke, som ridderen hr. Engelbrecht til Torbenfeldt har opført fra ny ved sin gård Torbenfeldt. Dette brev findes i Rigsarkivet i København, Frydendal kirkes arkiv. Det er meget velbevaret med undtagelse af, at de fleste segl i tidens løb er forsvundet.

Kardinalbrevet lyder således i oversættelse:

„Kardinalerne Guillermus (o: de Estoutville), Antonius (o: de la Cerda), Philippus (o: Calandrini), Petrus (o: Barbus), Johannes (o: de Mella), Johannes (o: de Castiglione), Oneas (o: Piccolimini) og Prosper (o: Colonna) giver aflad til dem, der på bestemte dage besøger det kapel, ridderen Engelbrecht Albertsen Bydelbach til Torbenfeldt i Roskilde stift har ladet opføre på sin grund. Brevet gælder for al fremtid.

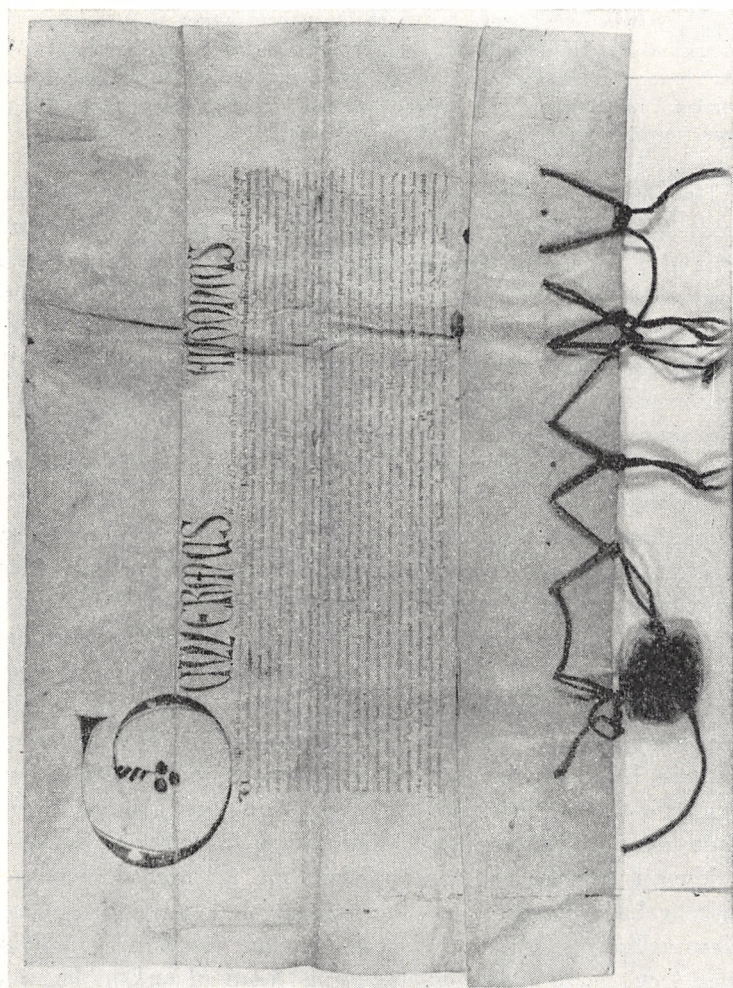
Guillermus, Antonius o. s. v., kardinaler i den romerske kirke hilser alle, der ser, læser og hører dette brev. Da adelsmanden og ridderen Engelbrecht af Torbenfeldt i Roskilde stift har ladet opføre og bygge fra nyt en kirke eller kapel på det nævnte sted Torbenfeldt til frelse for sin og hans kære hustru fru Mettes og deres slægtninges sjæle og ønsker, at den indvies til ære for og for påkaldelse af og med navn efter Jomfru Maria, og at forøge den gudelige dyrkelse ved store ofre, at han (den samme ridder) styrkes højligen i sit gode forsæt, og at der gives Gud et folk, der er modtagelige for og ivrigt tilhænger af gode gerninger, og for at kirken eller kapellet vises passende omsorg, og at den kan fuldføres i sin bygning, og for at den kan forsynes med prydelser, og gøres rig på indkomster, skatter og gudelige afgifter — også for, at selve barmhjertighedens moder desto ivrigere skal føre dem, der tror på Jesus, og som har fået syndsforladelse, til hendes søn Vor Herre Jesu Christi — så opmuntrer vi kardinaler alle angrende og troende om at komme den førstnævnte kirke eller kapel til hjælp, når de besøger den på Jesu fødselsdag, påske, pinse, Jomfru Marias bebudelsesdag og selve kirkens eller kapellets ind-

vielsesfestdage eller på helgenfestdage, på grund af bøn eller valfart og i sandhed og kærlighed at række en hjælpende hånd til kirkens bygning ved anskaffelse af bægre, bøger, tårne og andre prydelser, der er nødvendige for den gudelige kultus, samt til forøgelse af den kirkes eller kapels indkomster, og de goder, Gud har forsynet dem med, og vi tilsiger dem syndernes forladelse for deres synder, som på hvilkensomhelst tid på festdagene søger derom, og vi giver dem ikke alene for nutiden, men også for den evige fremtid. Til forsikring og vidnesbyrd, at vort nærværende brev kan ske fyldest, har vi ladet vore kardinalsegl sætte nedenfor.

Dateret Rom år 1457 12. septembr.“

Selv som nu meddelelsen om en pavelig tilladelse til at bygge kirken 1459, to år efter at den, som kardinalbrevet viser, for størstedelen var opført, — måske med undtagelse af tårnet og hele inventaret, hvad kardinalbrevet fortæller — ikke kan være rigtigt, så er der så stor forskel på det angivne pavebrev og kardinalbrevet, at man har svært ved at tro, at det første simpelthen er en misforstået gengivelse af det sidste. Rigsarkivet har i den anledning foretaget en efterforskning i de Hofmanske topografiske papirer i Landsarkivet for Sjælland og Nationalmuseet, samt rettet forespørgsel til Det kongelige Bibliotek, for om muligt at opspore det i Danske Atlas omtalte „Gamle manuskript“. Dette er ganske vist ikke fundet, men i Hofmans håndskrift „Sjællands kirkers, sognes og herregårdes beskrivelse af sognepræsterne og andre 1755 og 1773“, der nu findes i Nationalmuseet, findes en længere ekstrakt angående Frydendal kirke, hvoraf følgende kan citeres: „Frydendal kirke skal i begyndelsen efter pavelig tilladelse være bygget af hr. Engelbrecht Bildesbach. Anledningen dertil skal have været, at siden han blev tilslagen stor skrøbelighed ved podagra, så at han for sammes skyld ikke kunne besøge sin rette sognekirke, som var Skamstrup kirke, så skal det være ham af paven bevilget, anno 1459, at lade sig bygge en liden kirke eller kapel hos sin gård Torbenfeldgård, hvor da de 12 bøndergårde, som den tid har stået i Torbenfeldt by, tillige med 3 gårde, som skal den tid have været i Simendefeld, skal have været lagt til“.

Det synes efter dette at være rimeligt, at der virkelig har eksisteret et pavebrev, og man bliver bestyrket deri ved at læse den

Kardinalbrevet af 12. september 1457.

tidligere omtalte: K. allene privilegerede Adresse — Cont. Efterretninger for tirsdagen den 15. september, 9. årgang nr. 138, hvilken avis har en artikel: „Beskrivelse over Torbenfelde-Gaard, som nu kaldes „Frydendahl, beliggende udi Siælland, Holbechs Amt til Aar 1758“. Heri hedder det:

„... ey heller veed man, hvo dens Eyere have været til Velbyrdige og Strenge Ridder Hr. Engelbrecht Rudelsbach er bleven Eyere deraf, som Aar 1459 haver fået Pavelig Tilladelse at bygge den ved Gaarden værende Kirke. Hvilket Pavelig Brev Frue General Lieutenantinde von Eynden in originali haver foræret Forfatterne af det Danske Magasin.“

Da Generallieutenant Albrecht von Eynden overtog Torbenfeldt 1717, og hans Vibike Krag solgte Torbenfeldt til Kronschioeld 1763, ligger dette jo i tid så tæt på 1767, da „Adresse Contoir Avisen“ udkom, at det omtalte pavebrev, som blev foræret til forfatterne af Danske Magasin, ikke kan have været kardinalbrevet, men virkelig det nu forsvundne pavebrev in originali, selv med den tids måske noget mangelfulde og sommetider noget unøjagtige historiske sans in mente.

Rigsarkivet, som har overtaget Danske Magasins arkiver (Danske Magasin blev udgivet af Det kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog), kan desværre intet oplyse. Arkiverne indeholder intet derom. Men om det skyldes den omstændighed, at arkivet fra Danske Magasin er meget mangelfuldt bevaret, så at pavebrevet er forsvundet fra arkivet eller om det aldrig har været deri, kan jo ikke afgøres. Man kan af oversigterne se, at Kardinalbrevet af 12. september 1457 virkelig har tilhørt Danske Magasin, men man kan ikke af dets fortegnelse se, hvem der har skænket det, så at man heller ikke ad den vej kan få klarhed, om det brev, fru von Eynden skænkede bort, var kardinalbrevet eller det nu forsvundne pavebrev.

Hvornår pavebrevet, for et sådant må jo, efter det oplyste, virkelig have eksisteret, er skrevet, står altså hen i det uviste. Kardinalbrevets ordlyd: „... at kirken kan fuldføres i sin bygning,“ og „... at række en hjælpende hånd til kirkens bygning ved anskaffelse af bægre, bøger, tårne og andre prydelser, der er nødvendige for den gudelige kultus“, tyder dog på, at pavebrevet, der giver tilladelse til, at kirken må bygges, ikke må dateres meget før 1457, og endvidere, at år 1459, i år for 500 år siden, med nogen ret, må anses for det år, da kirken er blevet fuldført og færdigindrettet „med bægre, bøger, tårne og andre prydelser, der er nødvendige for den gudelige kultus“.

Samsø skolevæsen

(Fortsat)

Ved *Bent Rasmussen*.

Onsbjerg skole.

Ved hver af de fem skoler, som greve Christian Daneskjold-Samsøe lod opføre i tidsrummet 1725—28, blev Onsbjerg den sidste, vel fordi Besser og Onsbjerg den gang hørte sammen i ét pastorat.

Også her blev indsat en sandsten med en indskrift som ved de fire andre skoler, men med følgende årstal: Anno, MDCCXXVIII (1728). Den er bygget med grundsten og med tegltag, men synes at have været lidt mindre end de andre fire, idet den beskrives således:

Indretningen var en skolestue på fire fag (à 1½ alen) hele bygningsvidden igennem. Til læreren var en bolig på et værelse, et køkken og et spisekammer samt et sovekammer.

I 1836 lagdes Tanderup til Onsbjerg skoledistrikt, medens børnene i Selsinggaarde og Pillemark gik til Pillemark skole.

Skolestuen var forfærdeligt overfyldt, ca. 50 børn i hver klasse, så luften i skolestuen var fordærvelig ved den tætte sammenstuvning af børn, at man uvilkårligt tumlede tilbage fra døren, når man åbnede den til skolestuen, fortalte den gamle lærer Morten Pedersen.

Denne overfyldning varede nok til omkring 1856, da skolebygningen blev udvidet og ombygget i henhold til lov af 8. marts 1856. Man var da så forsynlig at bygge to skolestuer, en større og en mindre, med anordningsmæssig bolig for førstelæreren og et værelse til andenlæreren eller hjælpelæreren, som han dengang benævntes. Her undervistes 36 af børnene. Men der var alligevel ca. 80 i hovedskolen.

I 1870 ændredes forholdene, idet der opførtes skole i Selsingaarde for Tanderup, Selsingaarde og Pillemark (Onsbjerg sogn). Nu hørte der af byer ikke andre end Onsbjerg og Vadstrup med udflyttere til Onsbjerg. I begyndelsen af 1870-erne tiltog børneantallet igen i den grad, at man på ny måtte oprette et andenlærerembede ved skolen; men det blev straks lavet om til et lærerindeembede, hvilket i høj grad skyldtes den daværende hjælpelærer P. Larsens (se senere) arbejde herfor, så lærerinden kunne forberede de mindre børn og lære alle pigerne håndgering.

Der var nu i 1870 4 lærerembeder i Onsbjerg sogn: 2 i Onsbjerg, 1 i Toftebjerg og 1 i Selligaarde.

Skolelærerne ved Onsbjerg skole

Den første lærer, man har hørt nævne — efter sognedegnene, som jo egentlig kun var kirkens tjenere — hed:

1. *Jens Bagger*. Han skal have været i embedet indtil 1801, men fra hvilken tid vides ikke. Bagger var ueksamineret og skal have været en husmandssøn fra Onsbjerg, der havde røbet gode evner til regning og skrivning, medens det var småt med læsefærdigheden. Han havde ikke „stemme i livet“, så han kunne ikke forestå sangen i kirken. Han måtte da have en gårdmand, der „havde stemme“ til at lede sangen for sig i Onsbjerg kirke. Det skal have været Jens Mortensen Østers oldefar.

2. Hans eftermand blev *Frederik Riis* (1801—1808), der var uddannet som guldsmedesvend; men den slags var der jo ikke mangel på. I alle tilfælde kom han i sine yngre år, før 1800, til Onsbjerg, hvor han blev, efter at han havde været herovre et par gange til Høns-Føns-marked i Onsbjerg. Han solgte blandt andet koste, som han selv bandt, og forskellige andre ting som potter, pander og småting i guld. Da Bagger døde, fik Friis, som var velanskreven, det job at undervise de Onsbjerg børn, hvilken gerning han udøvede, indtil han 1808 tog sin afsked. Han var en venlig mand, stille af væsen.

Efter sin afsked gik han rundt og solgte almanakker, men blev i øvrigt forsørget, som fattiglem, af kommunen. Han levede ugift.

3. *Morten Pedersen* (1808—1833) var født 23. august 1782. Forældre: husmand Peder Mortensen af Tranebjerg og Dorthea Iversdatter. Han skildres af provst Flemmer som en rå bondekarl, hvilket må betyde, at han ikke var meget vidende eller dannet af væsen. Han havde ingen eksamen, men 1813 og 1814 måtte han derfor gå på skolelærerseminariet i Besser i to vintre, ligesom øens andre skolelærere. Her blev de undervist af provst Flemmer og en andenlærer.

Han bestod eksamen med g (godt) i hovedkarakter. I en udtalelse af provst Flemmer (seminariets forstander) hedder det: „i betragtning af hans praktiske duelighed“.

Morten Pedersen skildres som en kraftig, men overmåde streng skolemester, der regerede ungdommen med ferle og lineal. Navnlig skal han have været meget tilbøjelig til at tærskke børnene inden i hånden, ofte i den grad, at hånden ophovnede, så fingrene ikke kunne bøjes sammen en tid. M. P. boede ikke på skolen, men „ejede sit private hus“ i byen.

Han var en dygtig landmand og fingernem til alt håndarbejde i træ. Efter at have været i embedet i 25 år tog han sin afsked i oktober — kort efter døde han.

Han var gift, men havde ingen børn. Hans hustru havde i sit første ægteskab været gift med doktor Norling, med hvem hun havde en datter. Hun var en Heegaard.

4. *Hans Sørensen* (1833—1881). Han blev kaldet fra skoleembedet i Tanderup til Onsbjerg den 20. november 1833.

H. S. virkede i Onsbjerg som kirkesanger i hen ved 47 år, men holdt hjælpelærer til skolegerningen i mange år, idet han på grund af legemlig svaghed måtte holde hjælpelærer fra midten af 1860-erne. Han havde været angrebet af en langvarig sygdom (tyfus), der mærkede ham meget.

Fra omkring 1870 antog S. hjælpelærer for bestandig og overdrog skoleundervisningen til denne, men han forbeholdt sig at besørge kirkesangertjenesten samt føre ministerialbøgerne. Desuden

sang han til bryllup og begravelse. Han ønskede derimod, at hjælpelæreren fulgte ham og hjalp ham med kirkesangen på søn- og helligdage.

Fr. W. Wendt fra København var hjælpelærer i Onsbjerg fra 1868—1872, da han blev kaldet til førstelærer ved Brundby skole (se årgang 1955). Han var meget estimeret, ikke mindst for sin sangstemme. Ved en fest på Bøgebjerg mødte W. op med sine børn. De sang så smukt både en- og flerstemmigt, at folkene fra Tranebjerg sogn straks efter anbefalede ham at søge embedet i Brundby, som han fik.

Den næste hjælpelærer var *Chr. Larsen*, der var i Onsbjerg 1872—1877, da han kom til Mors, først som hjælpelærer i Øster Assels og senere som lærer i Sillerslev. At L. har været meget afholdt, kan man vel se deraf, at lærer Jørgensen forhøjede hans løn fra 120 til 130 rdl., medens gårdmændene betalte 60 rdl. til.

L. arbejdede hen til og fik ved pastor Feilbergs hjælp ansat en lærerinde (frk. *Fallenkam*) ved Onsbjerg skole fra 1. november 1876.

4. maj 1877 kom L. til Øster Assels, og 6. juli samme år blev han gift med Sophie Thorn af Frederikssund, datter af købmand Carl Fr. Thorn og hustru Helene Sophie Heegaard.

5. *Christian Larsen* blev i maj 1881 kaldet til førstelærer ved Onsbjerg skole efter fire års fraværelse.

Larsen fødtes 13. december 1846 i seminariebyen Skårup ved Svendborg, hvorfra han dimitteredes 1871 med et godt dueligt (g+) som hovedkarakter.

Medens de to første børn var født på Mors, fødtes de tre sidste i Onsbjerg.

- a) *Rigmor Albertine*, født 9.10.1878 i Øster Assels.
- b) *Ingeborg Alma Helene*, født 20.12.1880 i Sillerslev. Senere gift med faderens efterfølger, R. A. Jensen.
- c) *Charles Laurits*, født i Onsbjerg 5.6.1882.
- d) *Anker Heegaard*, født samme sted 2.11.1883, men døde som 13-årig.
- e) *Andreas Windrof*, født 1887, død samme år af mæslinger.

Det mærkes hurtigt, at der er kommet en energisk lærer, ikke alene — som det vigtigste — inden for skolens vægge, men også uden for skolen. I hen imod de 150 år, skolen havde stået, havde der ingen brønd været. I 1882 gravede husmænd et 13 alen dybt hul til brønd, medens gårdmændene kørte sten til sammes sten-sætning.

Mellem rødleret og blåleret var der en stribe med sand, og her traf man en vandåre. I den usædvanlig tørre sommer 1883 holdt den godt med vand, medens de fleste af byens andre brønde var tomme. Samme år får L. anbragt et stakit om sin foran skolens facade anlagte have. Den brugtes ellers som legeplads for børnene om sommeren, men til andre tider var det et lerælte. Lidt mod vest for den stenlagte opgang til førstelærerens beboelse lå en mægtig stor kampesten, som blev sænket $2\frac{1}{2}$ alen under jordens overflade — pas nu på, når den kommer frem igen, siger L., ikke fordi han selv tror på den gamle sæje eller overtro, at stenen vokser. Det er kun nogle få år siden, jeg (B. R.) måtte forklare en i øvrigt godt oplyst kvinde, at det er kun på bakketoppe og bakkesider, at stenene vokser, d. v. s. kommer frem mere og mere på grund af erosion (vand skyller jord fra).

Haven øster for skolen lå som et vildnis med nogle få frugt-træer. Den adskiltes mod syd fra skole-lodden ved en åben grøft, der var 6—7 alen bred foroven. L. fyldte selv grøften og lagde et stykke til haven.

Om foråret (1883) plantede han 200 stk. hasselplanter og en del kurvepil-stiklinger til hegn om mark og have. Han var jo fynbo og havde stor sans for at skabe hygge om og i haven, så vel som om og i boligen, som han fik helt moderniseret.

I 1878 forbedrede sognerådet embedet med 40 kr. årlig, og i 1881 fik han tillagt 25 kr. for kirkeklokkens ringning morgen, af-ten og til gudstjeneste.

Han skriver: De flinke sognerådsmedlemmer fortjener oprigtig tak for den nye ventilations-kakkelovn i skolestuen med luft-optræk under gulvet. Det har nok betydet adskilligt bedre luft i skolestuen.

Jordlodden — 4 tdr. land — bortforpagtedes i 1885 til gårdejer

Jens Rasmussen Thunbo, Onsbjerg, for en årlig afgift af 140 kr. samt 60 kr. for hø og halm in natura samt forpligtelse til at sælge L. smør, mærk, ost m. m. til husbehov til en pris af 85 øre pr. pd. smør, 16 øre for en kande (2 l) sød mælk og 8 øre for skummet mælk.

Afløsning af højtidsoffer

Præst og lærere gik i 1887 ind til amtet med et andragende om at få afløst højtidsofferet (jul, påske og pinse). Amtet kunne gå med til det, dersom sognerådet gik ind herfor. I sognerådsmødet om sagen udtalte formanden, at en almindelig afløsning af højtidsofferet — denne uheldige blanding af tvang og frihed — vist ville være i alle parters interesse. Dertil sluttede flere medlemmer sig, men da det ikke blev til noget, må der vel alligevel ikke have været flertal herfor i rådet.

I 1889 kommer der en skrivelse fra Holbæk amtsråd i anledning af indsendte klage over, at nogle undlader at yde offer, at sådant kan inddrives ved udpantning. Amtet har fastsat følgende skala for offer til præst og vedkommende lærer til hver af de tre højtider, jul, påske og pinse:

Forpagter Lassen, Bisgård	4,00 kr.
Forpagter Frederichsen, Nadstrup	1,50 „
Dyrlæge M. Lauridsen, Pillemark	2,00 „
En gård med 15—20 tdr. hartkorn	2,00 „
En gård med 10—15 tdr. hartkorn	1,50 „
En gård med 5—10 tdr. hartkorn	1,00 „
En gård med 3—5 tdr. hartkorn	0,75 „
En gård med 1—3 tdr. hartkorn	0,50 „
En husmand fra 1 fdk. til 1 td. hartkorn	0,25 „
En husmand under 1 fdk.	0,15 „
En indsidder	0,10 „
En gårdbestyrer	0,50 „
Håndværker efter evne fra 25 øre til	2,00 „
Håndværkssvend fra	0,25 „
En købmand efter evne fra 1,00 kr. til	2,00 „

Handelsbetjent	0,25	kr.
Tjenestekarl	0,20	,,
Tjenestedreng	0,10	,,
Ditto pige over 18 år	0,15	,,
Ditto pige under 18 år	0,10	,,
Sypige	0,20	,,
Ditto pige under 18 år	0,10	,,
Gårdmandssøn	0,25	,,
Ditto datter	0,20	,,
Husmandssøn over 18 år	0,20	,,
Ditto under 18 år	0,15	,,
Husmandsdatter over 18 år	0,15	,,
Ditto under 18 år	0,10	,,
Forvalter på herregård	0,50	,,
Underforvalter	0,30	,,
Husjomfru	0,30	,,
Mejerske	0,30	,,
Huslærer	0,50	,,
Stuepige	0,20	,,
Kokkepige	0,20	,,
En staldkarl	0,25	,,
En mejeribestyrer	0,50	,,

En kedelig måde at aflønnes på.

Officersedler sendtes ud med skolebørnene, og når de kom ind, kunne præst og lærer konstatere, om regnskabet stemte. I 1895 toges 20 nye tomandsborde i brug — de første i sin slags i skolen, lavet af snedker Jens Johan Christensen, Tanderup. Biskop John Clausen havde ved visitats forlangt sådanne.

Smuk afskedshilsen

Da provst Wagtmann i 1882 gik af, sendte han følgende afskedshilsen til øens lærere:

Når skolevæsenet her på øen er den del af min embedsgerning, til hvilken jeg med størst tilfredsstillelse ser tilbage, så har jeg for en stor del lærerne at takke derfor. Jeg har altid været glad ved

at komme i skolerne, og det har været mig et stort savn, når min svagelighed, som nu har været henved tre år, i denne tid har forhindret mig fra at besøge skolerne og fra at se lærerne hos mig.

Da jeg nu har sluttet min embedsvirksomhed og siger dem farvel, så skal det været forenet med tak, og ligesom jeg visselig vil have dem alle i kærlig erindring, således beder jeg, at de også vil sende mig en venlig tanke.

Besser, den 19. august 1882.

Deres kærlige hengivne

A. J. Wagtmann.

Lærerne, som fik brevet, var: H. H. Andersen, Besser, Mich. Blegvad, Torup, F. W. Wendt, Brundby, H. C. Koch, Ørby, Th. Mikkelsen, Kolby, H. P. Hansen, Haardmark, J. P. Pedersen, Pillemark, N. P. Olsen, Selsinggaarde, Chr. Larsen, Onsbjerg, O. A. Schou, Toftebjerg, W. A. Kühn, Maarup, og L. C. Larsen, Nordby.

Offerafløsningen

blev gennemført i 1899 med følgende summer:

Præsteembedet 350 kr. Lærerembedet i Onsbjerg 175 kr. Lærerembedet i Selsinggaarde 95 kr. Lærerembedet i Toftebjerg 80 kr.

Men først i 1920 kom en afløsning af såvel offer som accidense.

Sognepræsten fik 418,25 kr., førstelæreren i Onsbjerg 214,34 kr., andenlæreren i Onsbjerg 145,61 kr. og enelæreren i Tofteby 78,15 kr.

6. *Rasmus Anton Jensen* (1899) født 30. april 1869 som søn af gårdmand Søren Jensen, Ølsted ved Vejle. I 1888, kun 19 år gammel, tog han lærereksamen fra Jellinge seminarium. Fra 1891 til 21. april 1899 andenlærer i Jebjerg (Salling) og fra sidstnævnte tidspunkt førstelærer i Onsbjerg, hvor han virkede 1899—1932. J. var en mand, der med alvor og interesse gik op i sin gerning, respekteret af alle, børn som voksne.

I mange år, fra Tanderup-Onsbjerg el-værk blev oprettet til

sin død 25. oktober 1932, var han dette selskabs regnskabsfører. J. blev gift med sin formands datter, Alma Larsen, f. 20.12.1880.

Deres børn:

- a) *Karen*, gift med civilingeniør Folmer Agerholm, Ålborg.
- b) *Ellen*, gift med pens. skovfoged i Ostindien Åge Fryd, Frederikssund.

7. *Knud Grosen*, født 4. april 1891. Faderen: gårdejer G. i Egå ved Århus. Seminarist fra Gedved. Efter nogle vikariater blev Grosen lærer i Bramminge ved Esbjerg, hvor han virkede 1915—23, hvorefter han var lærer i Allerslev skole ved Lejre 1923—33. I Onsbjerg var han førstelærer og kirkesanger fra 1933—36, men da embedet som førstelærer og kirkesanger i Kolby blev ledigt, søgte han og fik det.

Her på sin sidste station som lærer, fik han sin længste virksomhed 1936—56, da han tog sin afsked efter en i sandhed god, dygtig og samvittighedsfuld gerning i skolens tjeneste. Derom vidnede også den smukke afskedsfest for ham, hvor der bl. a. mødte to gamle elever fra Allerslev skole for at bringe deres og andre elevers tak for gamle dage i Allerslev. Forældre og unge takkede for Grosens arbejde, ikke alene i skolen, men også i aftenskolen og med sangaftener.

Grosen var fra sin ungdom stærkt politisk interesseret, sluttende sig til det radikale venstre.

To gange var han opstillet som kandidat i Ruds Vedby-kredsen og forøgede stemmetallet. Fru Grosen, der er lærerinde, overtog Grosens gerning i skolen under valgkampen. På Samsø fik han også opfordring til at stille sig i Kalundborg-Samsø-kredsen! Men det ville han ikke gå med til. Grosen var en over hele øen anset og agtet mand.

Hans hustru, Theodore Blinchenberg, er født i Århus 12.9.1891 som datter af kunstdrejmester Blinchenberg og hustru. Lærerindeeksamen fra Århus seminarium, ansat i Bramminge, hvor hun traf Grosen, og hvor de blev gift. Børn:

- a) *Jørgen*, handelsuddannet, prokurist i København.
- b) *Karen Margrethe*, gift med gårdejer i Klajeng ved Løgumkloster.

- c) *Ellen*, gift med gdr. Gyldenkærne, Østed ved Lejre.
 d) *Gunnar*, lærer i Gentofte.

8. *Jerking* (1936—45).

9. *Knud Hansen* (1945—).

Af forskolelærerinderne ved Onsbjerg skole må nævnes frk. *Petrea Holm*, født 29. januar 1874, som datter af gårdfæster Clemmen Holm og hustru, Vadstrupgaard.

I adskillige år havde hun en privatskole i Kalundborg. Senere blev hun kaldet til forskolelærerindeembedet i Onsbjerg, hvor hun fik lov at virke i en årrække, afholdt såvel af børn som forældre.

På grund af sygdom tog hun sin afsked 1. maj 1921. I de sidste 35 år boede hun i Onsbjerg. Hun samlede børn til søndagsskole og systole. Ofte samledes også voksne med hende i det hyggelige hjem til oplæsning eller samtaler. Ved hendes jordefærd i juli 1956 lød mange takkeord for hendes gerning.

Bodil Nielsen var forskolelærerinde i Onsbjerg 1940—51, da hun søgte og fik embede i Sønderjylland. Hun var elsket af børnene og anerkendt af ungdommen, som hun arbejdede meget med, og afholdt af forældre kredsen.

E. Søndergaard har været lærer ved skolen, til han 1. september blev kaldet til førstelærer ved Nordby skole.

Bytræ — bystævne

Førstelærer Chr. Larsen, Onsbjerg, var fynbo og en meget interesseret mand, såvel i skolen som uden for denne.

Han ville søge at skaffe Onsbjerg plads til et bystævne om en bøg, hvilket fremgår af en skrivelse fra kirke- og undervisningsministeriet af 24. april 1889: „I et af kammerherren (amtmanden) med påtegnet behagelig erklæring på et hertil indsendt andragende har lærer Larsen, Onsbjerg skole, anholdt om tilladelse til, at der uden vederlag til skolelærerembedet må overdrages til Onsbjerg træplantningsforening et lille stykke af den til skolelærerembedet hørende jordlod, matr. 1, der tidligere har tjent som gymnastikplads og som findes afsat på den hertil indsendte kopi af matrikuls kortet, således, at overdragelse sker på vilkår, at der

på pladsen straks plantes et bytræ, at sognerådet våger over, at der altid dersteds findes et bytræ i passende omgivelser af plantning, at udhugningen tilfalder skolelærerne i Onsbjerg, samt at pladsen aldrig afhændes ved salg eller benyttes i noget andet øjemed end ovennævnte, i hvilket tilfælde pladsen straks uden vederlag med samme beplantning atter straks tilfalder skolelærerembedet i Onsbjerg.

I anledning af dette andragende, som sognerådet har tiltrådt og som er anbefalet af skoledirektionen med den tilføjelse til betingelserne for overdragelse af pladsen, at den forsvarlig indhegnes.“

Der blev godt nok plantet et lindetræ midt på det udlagte areal, i hjørnerne plantedes løv- og sirbuske, det øvrige areal var besået med græs. Man kaldte det populært for plantagen. Den lå vest for skolen. Da smedemester Lanther købte den gamle skole, fulgte plantagen med — nu bruger smeden arealet til oplagsplads.

Dens levetid blev ca. 40 år — trods foranstående.

Tanderup skole.

var opført ca. 1750 og blev først senere, omkring 1800, indrettet til skole. Provst Flemmer skildrer lærerne.

1. *Morten Pedersen* (1798—1815) som et bombastisk uvidende væsen.

2. *Jørgen Sørensen Besser* (1815—17), da han blev kaldet til lærer i Ørby.

3. *Jens Sørensen* (1817—37), da han flyttede, og skolen blev nedlagt. Han var født den 1.3.1798 i Onsbjerg som søn af gårdmand Søren Jensen Kremmer og hustru, Dorthe Villadsdatter.

Han tog lærereksamen fra Besser seminarium med godt som hovedkarakter. I 1920 blev han gift med den 17-årige Mette Andersdatter af Tanderup. I 1837 blev han forflyttet.

Skolekommissionen fik 6. oktober 1836 en fortegnelse fra skoleforstanderen i Tanderup, Peder Buhr, over skolens mangler, og det viste sig, at bygningen var så ringe, at man ville lade sagen hvile lidt med istandsættelse, da udgifterne vil være meget betydelige, ca. 150 rdl., da skolen muligen bliver nedlagt.

Der viste sig straks fra Tanderup-beboerne stærk modstand mod nedlæggelsen af skolen. Ved skolekommissionens møde i Besser præstegård den 3. november 1836 behandlede en skrivelse fra beboerne i Tanderup.

„I anledning af, at skolen i Tanderup er ledig, og at man har formodning om, at denne skole muligens kunne ved denne lejlighed blive nedlagt, fremkom gårdmændene Jens Sørensen, Peder Pedersen, Jørgen Spinder og Morten Groskoph med begæring om, at kommissionen ville medvirke til, at denne skole ikke nedlagdes.“

I denne anledning tilkendegives det dem, at dette var en sag, som dels ikke af kommissionen kunne afgøres, dels var stridende mod de øvrige skoledistrikters interesse.

15. februar 1837 afholdtes et „overordentligt“ skolekommissionsmøde for Besser og Onsbjerg sogne for at afgive en erklæring til stiftets biskop over et andragende fra skoledirektionen af 15. november forrige år om Tanderup skoles nedlæggelse.

I den anledning vedtog man og afsendte følgende erklæring:

„Tanderup skoles nedlæggelse betragtes som en velgerning for Besser og Onsbjerg sogne i flere henseender!

a. De skolepligtige børn i Tanderup by, hvis antal i øjeblikket er 28, ville begribeligt ved at søge Onsbjerg skole, hvor der er en ung og meget duelig lærer, der udfører „indbyrdes undervisning“ med iver og fordel uden at fristes af embedets ringhed til at forlade det igen ved første lejlighed! og hvor der er et godt og vel indrettet lokale, medens de hidtil er blevne underviste i et såre mådeligt og næppe brugeligt lokale af unge begyndere, der snarest haver forladt denne stilling igen! og med de hyppige vacancer er ikke lidet blevet forsømt.

b. Besser og Onsbjerg skoledistrikt ville betydelig lettes ved årlig at bespare ej blot, hvad det bidrager til Tanderup skolelærers løn, nemlig 1 td. 6½ skp. rug, 3 tdr. 2 skp. ½ fdk. byg og 41 rdl. 4 mark og 1 skilling, men desuden den årlige leje af skolelokalet og reparationerne på samme, omtrent 9 rdl.

Hermed må tillige tages i betragtning, at skolelokalets anstæn-

dige istandsættelse, ifald det samtidig skal afbenyttes, vil forårsage en temmelig betydelig udgift for sognene.

c. Det må visselig være Besser og Onsbjerg sogne trykkende og ubehageligt navnlig at måtte opkræve i nabosognet Tranebjerg et bidrag til Tanderup skole: 2 tdr. 5 skp. rug, 3 tdr. 5 skp. 3½ fdk. byg, 43 lpd. hø, 9 pd. hør, 74 lpd. 6 pd. halm og 9 rdl. i penge, uagtet Tanderup skole er i en sådan forfatning, at Tranebjerg bys børn ikke kunne modtages der til undervisning, ifald de ville søge denne skole. Vel indser kommissionen, at Tanderup skoles nedlæggelse umuligt vil foranledige, at de under 12. sept. 1829: allernådigst approberede skoleplaner ville blive indført i Besser og Onsbjerg sogne, og derfor lettelse i økonomisk henseende således ikke blive betydelig, men det kan tjene til skolevæsenets sande gavn, da disses 5 lærere, især de tvende i Tanderup og Toftebjerg haver været så ringe aflagte, at de ofte sukkende have varetaget deres vigtige kald.“

6. april ankom cancelliets resolution angående Tanderup skoles nedlæggelse. I denne anledning besluttede kommissionen at lade denne forandring tage sin begyndelse fra 1. januar s. å. og altså tilbagebetale Tranebjerg sogn og Selsinggaarde hartkorn det for dem allerede afkrævede.

Dermed var Tanderup skoles skæbne beseglet, og de 28 børn fordeltes mellem Onsbjerg (Tanderup børn) og Pillemark (Selsinggaarde børn) og Pillemark (Onsbjerg sogns børn).

Selsinggaarde skole.

blev oprettet omkring 1872.

1. Den første lærer var *Larsen*, der 1879 blev kaldet til lærer i Nordby.

2. *Niels Peter Olsen* blev 1. maj 1879 kaldet til lærer. O. er født 26. oktober 1852 som søn af gårdejer og sognefoged Ole Olsen, Store Pilegaard, og hustru.

O. tog i 1873 lærereksamen fra Gedved. Derefter var han et par år ansat på Nyord ved Vordingborg. Her måtte O. også for-

rette adskillige kirkelige handlinger (messefaldsgudstjeneste, hjemmedåb m. v.). Senere blev Olsen lærer ved Vebbestrup, Hobro.

1879—1912 var O. lærer ved Selsinggaarde skole, hvor han vandt sig mange venner. 1912—14 var han lærer ved Onsbjerg nye centralskole, da han søgte sin afsked og byggede villa i Tranebjerg. Her havde han arbejde med biblioteket. I 1924 døde han.

O. blev 8. juni 1880 gift med *Ingeborg Sebbelov*, født 18.9.1857, død juli 1940.

Barn: *Inger*, gift med sparekassebogholder M. M. Hansen, Tranebjerg. Da O. flyttede til Onsbjerg, blev skolen taget i brug som forskole. Den første lærerinde var frk. *Sofie Pedersen*, der senere rejste ud som hedningemissionær.

I 1912 opførtes den nye hovedskole i Onsbjerg, men indtil 1935 holdtes forskole såvel i Selsinggaarde som Onsbjerg, men efter sommerferien 1935 samledes forskolebørnene fra de to forskoler herude.

Fredag den 19. juli 1935 lukkedes dørene for sidste gang for skolebørnene i de gamle skoler.

Fra den gamle Onsbjerg skole er også andre minder fra valg-dagene til folketinget; thi her holdtes de offentlige valg-handlinger i Holbæk amts 4. valgkreds (Kalundborg-Onsbjerg). Ved hvertandet valg var og er Onsbjerg hovedvalgstedet, og her fore-gik fra 1869—1918 den offentlige valghandling, som indledtes med, at valgbestyrelsens formand åbnede valg handlingen på Samsø. Formanden for Onsbjerg sogneråd oplæste det kgl. åbne brev om valgets udskrivning og afholdelse. Derefter læste han skrivelserne fra kandidaterne om, at de stillede sig til valget, samt deres anbefalende stillere.

Derefter blev der talt af kandidaterne og indtil tre stillere for hver. Så kunne vælgere interpellere, stille spørgsmål, til kandi-daterne, og efter kandidaternes svar gik man til selve afstem-ningen.

Der var naturligvis mange folk på gymnastikpladsen, udeluk-kende mandfolk, der havde foden under eget bord og over 30 år! Thi kvinder og tyende (tjenende) havde ikke valgret.

Det kunne ofte gå ret drastisk til med „slående argumenter“ og skældsord. Når den offentlige valghandling var sluttet, meddelte formanden, hvor afstemningen skulle foregå. Til hvert sogns vælgere var lejet, hvor de skulle stemme. Mange „bjørnetrækkere“ var et af dagens resultater.

1918 var der fredsvalg og altså kun én kandidat, indenrigsminister Ove Rode — som altså valgtes ved kåring (håndsovrækning), og man var da flyttet ned på pladsen foran Onsbjerg kro, en smuk afslutning på de offentlige valg handlinger i vort land — et fredsvalg i taknemmelighed for den nye grundlov af 1915, som gav tyende og kvinder valgret.

Toftebjerg skole.

Allerede så tidligt som år 1726 hører vi om en skole i Toftebjerg, men det vil nu sige en stue, som blev anvendt hertil, og skoleholder var en opvakt 16—17-årig bondeknøs, som underviste ungdommen i: børnene i dansk i: læsning, skrivning og regning.

Denne skrive- og læseskole var oprettet af en gårdejer og skipper. Den fik tilslutning fra Alstrup og Agerup, så det er måske en af grundene til, at disse byers børn også senere henvistes til denne skole, hvilket man nok bedst kan se af en skrivelse fra lærerne Rømer, Toftebjerg og H. H. Andersen, Besser, til den Århus biskop, dateret 10. november 1867 — maj samme år var Besser og Onsbjerg sogne skilte. De spørger:

Hvorledes med offeret?

10. november 1867 tilstiller lærerne Rømer, Toftebjerg, og Andersen, Besser, følgende skrivelse til biskoppen over Århus stift:

„Undertegnede tillader sig herved allerærbødigst at fremkomme til Deres Højærværdighed med Forespørgsel om, hvo af os der i Fremtiden skal oppebære Offeret af de Byer Alstrup og Agerup, der hører til Besser Sogn, men til Toftebjerg Skole-distrikt i Onsbjerg Sogn.

Hidindtil har medundertegnede Rømer, Toftebjerg, oppebaaret Offeret af de nævnte Byer, men da der ved højærværdige Hr.

Provst Fastings Død er indtraadt en Adskillelse mellem Besser og Onsbjerg Sogne, og det efter Skibsteds Almueskolevæsenet lader til, at Offeret forbliver i Sognet, saa have vi troet, at der muligen maatte ske en Forandring i den hidtil gjældende Praxis. Vi ville nødigt — hver for sig — oppebære en Indtægt, der ikke maatte tilkomme os, ligesom vi og nødigt vilde, at det ene Embede skulde beriges paa det andets Bekostning, og derfor tillade vi os allerærbødigst at overgive Sagen til Deres Høiærværdigheds Afgørelse.“

Svaret siger bl. a.:

„Efter almindelige Lovbestemmelser, som ei kunde ansees hævede ved private Aftaler, der hidindtil have fundet Sted, maa Kirkesangeren i Besser Kirke være berettiget til at hæve saavel Høitidsofferet som Accidentier af bemeldte Byer: Alstrup og Agerup, ligesom han maa være forpligtet til at fungere som Kirkesanger i sin Kirke, naar ministerielle Handlinger forefalde for disse Byers Vedkommende. Dette er at forstaa, om hvad Indtægt der ydes i Anledning af Kirketjenesten, uden at det kommer i Betragtning, om der ofres ved denne, eller der for Offeret gives en Godtgjørelse, saasom for Kirkegangskoners Indledning (Anordn. 29. Juli 1814 f. L. § 5 Canc. Skr. 24. Octbr. 1818—21. Juli 1846, Ministeriet skr. 4. Marts 1850).

Derimod antager jeg ikke, at noget kan være til Hinder for, at Skolelæreren i Toftebjerg modtager, hvad Godtgjørelse, der maatte blive ham tilbudt for udvist privat Velvillie ved, efter Opfordring at udføre et Arbeide, der vel har kirkelig Betydning, men ikke udføres i Kirker eller paahviler Nogen som Embedspligt, saasom at synge Psalmer i det Huus, hvorfra et Lig udføres til Begravelse.“

Den første lærer, jeg ellers kan finde omtalt i Toftebjerg, er:

1: *Rasmus Hansen*, født 23. oktober 1794 på Tunø. Søn af gårdmand Hans Jørgensen og Mette Rasmusdatter af Tunø.

Meget, ja såre lidt kender man til hans skæbne ud over, at han fra Samsø seminarium dimitteredes med hovedkarakter ud-

mærkelse. Han var i 1814—16 lærer i Toftebjerg, hvorfra han, ifølge mandtalslisterne, kom til Tunø — så er der tavshed om ham. — Mon han er druknet?

2: *Jørgen Pedersen*, født oktober 1794 som søn af gårdmand Peder Clausen i Østerby og Ane Mette Jørgensdatter. Han tog eksamen fra Besser seminarium 1814 med hovedkarakter mg og fik ansættelse som lærer ved Toftebjerg skole 1816.

På grund af sin færdighed i regning og skrivning fik han 1816 et ekstrajob som hjælpelærer ved seminariet i disse fag, hvorfor han fik et gratiale af 50 rdl. årlig.

Han blev så vidt vides afsat 1820 på grund af drikfældighed, døde som almisselem (fattiglem) 19. maj 1859 i Onsbjerg.

3: *Christian Jensen*, født 11. november 1792 som søn af husmand Jens Rasmussen Helboe i Besser og Margrethe Christensdatter.

Han gik i Besser seminarium, hvorfra han 1816 tog eksamen med hovedkarakter mg. Da han i 1820 blev lærer i Toftebjerg, giftede han sig lige før jul, 15. december 1820, i Onsbjerg kirke med *Kirsten Pedersdatter*. Han døde i embedet 31. august 1830, midt i ferien — kun 33 år gammel. Han døde af den såkaldte galoperende svindsot, den i sin tid så almindelige sygdom.

4: *Jens Rasmussen* (1830—45). Han havde sin embedseksamen fra det kgl. danske statsseminarium, så han har vel været fynbo. Han skal både have været dygtig og afholdt, hvorfor han også får embedet i Besser (1844—58), da Scade flytter til Kolby som lærer.

Sogneforstanderskabet havde i sit møde i Besser den 6. juli 1844 vedtaget at bygge en ny skole i Toftebjerg på den ny skolelod. Denne vedtagelse blev et stridsemne, idet man ønskede den gamle skole repareret.

Skolekommissionens flertal holder på, at der bygges ny skole, da istandsættelse af den gamle skole er anslået til 575 rdl., medens murermester og gårdmand Petersen, Kolby, har givet tilbud om at opføre den ny skole for 1275 rdl.

5: Rømer kom til Toftebjerg som lærer 1845—1875. Det hedder i skolekommissionsprotokollen for Besser-Onsbjerg den 3. juli 1862: „Lærerne Rømer, Toftebjerg, og H. H. Andersen, Besser, får udbetalt løn for 2. kvartal (april kvartal), medens lærerne Sørensen, Onsbjerg, og Knud Nielsen, Torup, må vente, da der ikke er flere penge i kassen“. Hvor længe de måtte vente, siges der intet om.

Rømer var estimeret i sin skolekreds.

6: Schou, 1876—1904. Schou fik udvidet det skolebibliotek, som Rømer havde fået påbegyndt. Biblioteket var nu 1897 nået op på over 100 bind, vistnok udelukkende underholdende litteratur. Kan f. eks. nævne „Gustav Putlitz“, „En Eventyrbuket“ eller en bøhmisk landsbyhistorie „Rychtaikoen i Iestid“, „Aanderne Dal“ af Saintine, nogle træk fra religionskampene i Skotland eller „Fisker-Stine“ af Frans Hedberg. Lad dette være nok; men lad mig nævne, at der også var ting af Thomas Overskou, Oehlenschläger o. a. mere kendte forfattere. Det var et helt pænt bibliotek, der efterhånden kom til glæde for hjemmene, og noget lignende har sikkert været tilfældet ved de fleste af øens andre skoler.

I 1904 tog Schou, Toftebjerg og Wendt, Brundby og Samsø lærerforening, sitfæt 1867, og indbød sine medlemmer til en fest for de to gamle hæderkronede lærere. Vistnok alle medlemmer — præsterne og boghandleren var også medlemmer.

Det var en overdådig middag på Flinchs hotel: Suppe, kalkun, flødeis, mokka med småkager. Pris 2,50 kr. Mon ikke der var et glas vin med i prisen? Nu var is jo noget yderst sjældent den gang. En forskolelærerinde på om ved de 60 år tog en ordentlig spiseskefuld is, naturligvis med den følge, at hun spruttede en del af det ud — et par unge mere erfarne lærere spurgte: — Brændte De Dem? — Ja, nej, for det var så koldt.

— Vidste De ikke, at is er koldt? Det vakte moro; men frk. J. var fornuftig nok til at le med.

Schou rejste til København og boede hos sønnen, der havde en lingeriforretning. S. havde været syg, og nu fortalte en af

familiens medlemmer, at han var død. Jeg skrev en pæn artikel, og da S. får Samsø Folkeblad — som han holdt, udbrød han: „Der er ikke mange, der kan læse deres egen nekrolog“. Jeg var naturligvis ked af det, skrev ind og undskyldte, og det samme gjorde min meddeler, der havde misforstået et brev.

7: *Christensen* 1904—06.

8: *Laurits M. Christiansen* 1906—46. Født i Skårup ved Svendborg 20. oktbr. 1880. Forældre: Gartner og senere pedel ved seminariet Lars Christiansen og hustru.

C. var deres eneste barn. Efter at have taget realeksamen i Svendborg kom han på seminariet.

I 1902 tog han sin lærereksamen og havde forskellige vikarpladser, indtil han i 1906 blev kaldet til lærer i Toftebjerg, hvor han i to snese år gjorde et godt, trofast og påskønnet arbejde i sin skole og i sit skoledistrikt.

Ved siden af skolen var han ivrig havemand og biavler. Han havde det bedste forhold til befolkningen. Da C. kom til Toftebjerg, var han ungkarl. Han kom til at spise i købmand frk. Sørine Holms pensionat. Hun var ældre end C., men hun var dygtig og intelligent — og snart blev det de to. Hun solgte forretningen og flyttede op som lærerfrue i skolen. Hun var ham livet igennem en udmærket medhjælp og støtte.

Barn: Åge C., kontorchef, Københavns kommune.

Efter sin afsked flyttede C. ud til den smukke villa, de havde ladet opføre på en bakke ned mod Stavns fjord. Efter sin hustrus død gik det stærkt tilbage med hans helbred og i 1956 døde han under et ophold hos sønnen i København.

9: *Jørgen Beck* 1946—51 blev meget afholdt i de 5 år, han virkede; men han søgte ind til skolevæsenet i Københavns omegn.

Siden 1925 havde der været forskole i Toftebjerg. I de senere mange år med frk. *Martha Flarup* som lærerinde. Hun flyttede ned som forskolelærerinde ved centralskolen i Onsbjerg, men blev boende i Toftebjerg.

Mageskifte.

Husmand Niels Mikkelsen, Jydsker i Besser, indgav den 11. juli 1859 til skoledirektionen andragende om mageskifte med Besser skole, så han kunne erholde skolens frugt mod sin have, gårds- og byggeplads. Under 20. august anbefaler læreren dette i en skrivelse til amtmanden. „Af Sundheds og Skjønhedssyn som ogsaa for de i Tiden pequinære Fordeles Skyld anses et sådant Mageskifte ønskeligt for Skolens Vedkommende.“

Næste akt.

Februar 1860 hedder det: „Den af Læreren under 20. August 1859 til Amtmanden afgivne Erklæring angaaende Mageskiftet mellem Skolen og Husmand Niels Mikkelsen (Jydsker), Besser, kom aldrig længere end til Sogneforstanderskabet, thi da Niels Mikkelsen fortrød „Accorden“ om Mageskiftet, saa havde det, efter at Læreren over halvandet Aar havde faaet megen Ubeqvemmelighed og Ubehagelighed ventede paa, at det Mageskifte, han aldrig havde tilskyndet til, skulde blive til noget. I et Møde i Februar d. A. at bestemme som følger:

„Niels Mikkelsen faar 10 Rdl. for den Alen Jord, hvorpaa den østre Del af Skolebygningen hviler, det paatænkte Mageskifte bortfalder og hver af Parterne beholder, hvad han har.“

Da skolen i sin tid er bygget i skellet til naboen, er man altså endog kommet lidt ind på hans jord med bygningen.

Næste år, septbr. 1861, kommer der alligevel et mageskifte i stand, således: Besser skole erholder det stykke jord øst for skolebygningen til renden, der tværs over gaden løber vest om skræder Lunds hus, og hvad der ligger i syd for skolens udhus over til gaden, men ved indhegningen blev langs med omtalte rende udlagt en 3 alen kørevej, dels for nemmere at kunne komme til udhuset, dels også fordi der i mands minde altid havde været kørsel over Niels Jydskers gårdsplads for alle og enhver.

For dette erholdt Niels Jydsker den jord, hvorpå hans hus nu står, og hvad der ligger syd for samme i retning fra det nordre hjørne af den vestre gavl, hvad der så lå vest for denne linie,

hørte til gymnastikpladsen. Sådant blev mageskiftet approberet. Men ved overenskomsten mellem Niels Jydsker på den ene side og synsforstanderskabet og læreren på den anden blev til Niels Jydsker overladt til gårds- og møddingsplads så meget af gymnastikpladsen, som ligger uden for en linie dragen fra det søndre hjørne af hans huses vestre gavl og i retning med forsiden af skolens latriner, mod, at disse måtte stå på denne plads, og mod, at han af sin haveplads overlod så meget til gymnastikpladsen, at denne kunne få en anordningsmæssig størrelse.

Besser skolestue udvides 1868—69 fra 2500 til 3585 kubikfod.

Centralskole.

Fra 1947 begyndte røret i sognet om centralskole eller bibeholdelse af Toftebjerg. Den sluttede med, at både Toftebjerg skole og forskole nedlagdes, og børnene befordres nu i skolebus.

Forskelligt.

Man ser i de gamle papirer, at der ofte har været epidemier, så skolerne måtte lukke, f. eks. tyfus, skarlagensfeber, influenza m. v.

Børnene havde oldenborreferie i de rigtige oldenborreår — 2 uger, så de kune fange dem ved om morgenen tidlig at ryste dem ned fra træer, hvor de kunne sidde tæt, i lagener.

De bragtes til en dertil beskikket mand, der vejede fangsten, betalte 2 eller 5 øre for pundet. De blev hældt ned i en gruekedel med kogende vand.

I foråret 1838, efter en lang vinter, fik børnene forårsferie til pløjning fra 30. april til 21. maj, noget lignende gentager sig i 1840 fra 7. april til 12. maj.

Privatskoler.

I Tranebjerg havde man allerede omkring 1800 drevet en lille privatskole med Morten Munch som lærer. Han var krøbling, men var en dygtig lærer.

Senere træffer vi Mortensen (senere 2. lærer i Brundby). Omkring 1864—1916 virkede en lærer Enemark, der en tid var

redaktør af „Samsø Avis“ — organ for landboforeningen. Han efterfulgtes af *Knud Jensen*, der kun var her et par år.

Den næste var *Jens M. Jensen*, der holdt friskole. Han var sønderjyde. Blev gift med *Frederikke*, der hjalp til med at „skaffe brød i huset“ som syerske. Hendes mand var brystsvag og døde allerede 1873. De boede ved gadekæret over for nuværende skræder *Nielsen*. Hun fortsatte med systue og havde nok at bestille til sin død 1920.

Kirstine Rasmussen, datter af gdr. *R. J. Rasmussen* og hustru.

Skolen holdtes nu nede i gården, der lå, hvor nu *Samsø Bank* ligger. Hendes milde smil mindes jeg under hendes ophold i mit hjem for at lære at holde skole. En af hendes gamle elever (over 80 år) mindes stadig hendes fortælling fra bibelhistorie og historie.

Senere kom frk. *Jose Lund*, datter af farver *R. Lund*, med sin lille skole, der blev en forskole til realskolen.

Frk. *L.* var en ildsjæl m. h. t. friskoletanker. Det er kun få år siden, hun holdt op, i fjor døde hun, 93 år gammel.

Privatskole i Østerby.

Et par år før 1870 oprettede beboere i *Østerby*, *Agerup* og *Alstrup* en privatskole i *Østerby* med *Mads Winther* som lærer.

Skolen var, hvor nu *Ole Bonifacius Hansen* bor. Skolen havde gennemgående 30—35 elever, men lad mig hellere citere, hvad skolekommissionen udtaler ved eller efter eksamen 18. oktober 1871: „Skolen tæller 30 børn, som er delt i tvende afdelinger med 9 drenge og 11 piger i ældste afdeling.

Af skolerekvisitter har de to gode kort, et over *Europa* og et over *Danmark*. Af læsebøger haves kun 7, dansk læsebog af *Matzens* tredje del, til de yngre bruges dansk læsebog for begyndere.

Skolens tilstand er i det hele taget tilfredsstillende, især med hensyn til læsning, regning, historie og geografi. I religion har børnene særdeles gode kundskaber. Retskrivning var dog kun ringe.

Allerede var ved konfirmations-eksamen, som afholdtes i Besser, udskrevet af skolen nemlig: Morten Jensen, søn af Jens Søren Mortensen, Alstrup, og Jens Jensen Skipper, søn af gårdmand Jens Eriksen, Torup.

Læreren blev erindret om at iagttage lov af febr. 1871 om indpodning af kokopper. Ingen børn må optages i skolen uden kokoppe-indskrivningsattest.

Eksamen holdtes om forår og efterår i skolerne, men præsten holdt en konfirmationseksamen over de børn, der ønskes konfirmeret. Uden at et barn ved skoleeksamen mindst får mg som hovedkarakter, kan det ikke konfirmeres før efter dets fyldte 14. år.

Skolen nedlagdes 1896 og året efter, altså i 1897, oprettedes *Østerby forskole*, hvortil *Ane K. Johansen* kaldtes til forskolelærerinde, men da lærer *A. Nielsen Torup* i 1901 flyttede til den nyoprettede hovedskole i Besser, blev *frk. Johansen* ansat ved *Torup forskole*, hvor hun virkede til 1937. *Østerby forskole* havde til huse, hvor nu *Martin Jensen* bor. I næste afsnit skulle vi blive færdig med Samsø skolevæsen og have det op til nutiden.

Besser og Onsbjerg skolekommissions protokoller.

Besser sognerådsprotokol.

De to skolers embedsbøger.

Den blå bog.

Fr. Poulsen: Samsø.

Arkivet på Brattingsborg.

Dokument fra det danske Cancelli (1728).

Tak til pastor Brønno, Vørslev, til pastor Ruge, Besser, til fru maskinmester Madsen og mange flere for oplysninger og breve.

B. R.

Hvideslægten

Af Landsretssagfører Mogens Müllertz.

Det er vist nok almindelig kendt, at N. F. S. Grundtvig gennem sin Moder *Cathrine Marie Bang* betragtede sig som runden af Hvidernes Æt. I *Kvædlinger eller Smaakvad* (1815) skriver han den skønne Dedikation „Til min elskede Moder“ med de kendte Linier:

Baaret har Du under Hjerte
Alt mit Syn og al min Sang,
Født til Verden dem med Smerte,
Skjalden af dit Skød udsprang;
Gjennem Dig han har sin Rod,
Sands for Sagn og Syn for Sage
Fik han med dit Adelsblod.

Herman Bang var fra den samme Slægtsgren — og troede fuldt og fast paa sin Nedstamning fra den gamle Ridderslægt. Man mærker tit og ofte hos de to „Halvfætre“ denne Ætforømmelse i deres Aandsværker. Naar *Herman Bang* i *Haabløse Slægter* fortæller om *William Høgs* Dagdrømmerier i Sorø Klosterkirke, er det hans egne Tanker om Slægtens Storhed, der mødes med Historiens egen Tone under den gamle Kirkes Hvælvinger. Stamfaderens Ben var indmuret i Pillen bag Altret for 600 Aar siden. „De store Slægter dør ikke“, siger *William Høg*.

Hvad man nu end kan mene om disse Slægtskaber, eet staar fast: De stærke, ranke Slægter fra Danmarks egentlige Storhedstid, *Valdemarernes Tid*, indebar en Svingkraft i Vingefanget. Det var godt at høre om saadanne Karakteres Udfoldelse i deres Storhed og ja, i deres Fald. Og om Slægtens Bæreevne i Aand og Tanke er det løftende at vide, at Grundtvigs Moders Søster

fødte Sønnen Henrik Steffens, der skulde yde *sin* store Indsats til det Nyaar, digterisk og filosofisk, som indledede vort nitende Aarhundrede med Oehlenschlägers Stordigt: *Guldhornene*.

Om dene navnkundige Slægt foreligger der endnu ikke et samlet historisk Arbejde, hvori dens Oprindelse, Udvikling og Blomstring, videnskabeligt dokumenteret, er behandlet til dens Ære og Amindelse. Skade, at vore dygtige filologiske Videnskabsmænd endnu ikke har taget denne skønne og ærefulde Opgave op. Om Ættens to største Navne Absalon Assersøn og hans Fætersøn Andreas Sunesøn kender man naturligvis Laurids Bruuns omdiskuterede Pastiche Roman *Absalons Saga* (1904) og Hans Olriks statelige Værk *Absalon* (1908), der nok maa betragtes som et Modskrift mod Bruuns Saga, som var formet i de store Nysvenskeres Forbillede, og om Andreas Sunesøn maa nævnes Fr. Hammerichs: *En Skolastiker og en Bibeltheolog fra Norden* (1865) — men Værket det samlende og blivende, det fattes stadigt.

Man bør imidlertid ogsaa nævne *Saxo Grammaticus'* udødelige Krønike: *Gesta Danorum*, som Lundekannikken Christiern Pedersen i 1514 (tænk, allerede i sit fireogtredivte Aar) reddede fra Fortabelsen ved at udsende den som Tryksag i Paris hos den derkendte Trykker, Humanisten Jodocus Badius i en kostelig Foliant, Krønikken værdig. Saxo forudsætter dog i sit Værk altfor meget af Stoffets Enkeltheder kendt af Datidens Læser, hvorfor han f. Ex. kun omtaler Hvideslægtens enkelte fremtrædende Medlemmer.

Man faar altsaa mangt og meget ogsaa i Detailler om disse Stormænd — ja, han gør enkelte af dem levende for os — men Slægten og dens indre Historie maa søges andetsteds.

Som man vil se, er Emnet ikke særligt behandlet. Der er dog et enkelt Værk, en lille Bog, som paa en intim Maade skildrer Hvideslægten:

Den udkom i København 1589, prentet af Tidens store Trykker *Laurentz Benedicht* „cum Gratia et Privilegio Serenissimæ Regia Majestatis“, altsaa for snart 400 Aar siden. I denne Bog skriver *Morten Pedersøn*, „den 50. Abbet i Sorø Kloster og nu

Sognepræst i Roskilde Domkirke“, om *Biscops Absolons oc Her Esbern Snaris Herrekomst oc Adelige Stamme*.

Han tilegner den til de Erlige, Velbyrdige, Hederlige, Høylærde oc velact Herrer, Prælater, Cannicker, Vicarier oc menige Capittels Herrer til Roskild Domkircke udi Sieland og Lunde Domkircke udi Skaane.

Ved dette og andre følgende Citater af Morten Pedersøns Bog anvendes hans egen Stavemaade og Stil. Man vil deraf konstatere, hvor ringe Rolle 400 Aar egentlig spiller for Sproget. Det læses med Lethed af enhver dansk.

Morten Pedersøn lader første Afsnit være: *Om Slau oc hans Affkom*.

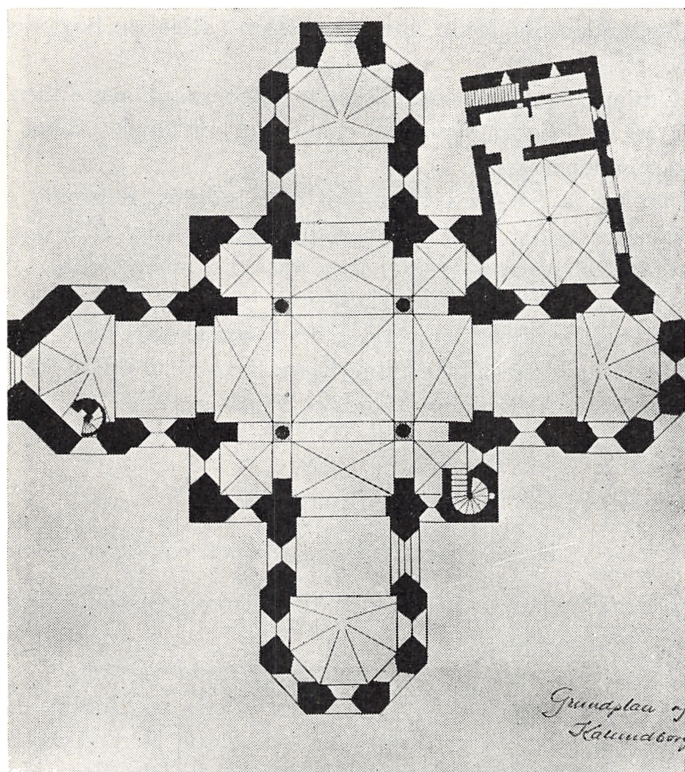
Han skriver: Den første Mand aff denne Slect finde wi at være Her Slau, en dansk Hedning, meget ypperlig. Denne ypper Danske Hedning oc Herre bygde Slagsby, Slagsbo, Slagslille ved Sore Closter. Aff hannem haffver der mange Byer, Steder oc Skowe sit naffn i Danmarck oc besynderlig her udi Sieland. Hand ligger begraffvit udi en Høy hos sin By Slagsby, som nu kaldis Slagels. —

(Den sproginteresserede bør drage til Slagelse By og der paa Stedet høre Menigmands Udtale af Bynavnet, man mærker da strax Forbindelsen med Her Slau og erfarer samtidig, hvor lidet det skrevnes Stavemaade med Tiden omdanner det oprindelige Ord.)

Slau havde efter Morten Pedersøn to Sønner: Tocke eller Tycke eller Tyge, (thi saadan Naffn findis atskillige screffne) oc Autho eller Outho. Om dennem tales hoss Saxonem Grammaticum udi den Tiende Bog.

Tocke kaltis Trylle, bleff ypperlig, oc vaar den første Christne Mand i Danmark aff det Slect, oc leffde i Konning Harald Blaatands (hvis bane hand oxsa bleff) oc Konning Svends tid, der de regerede Danmarck oc mange andre Riger oc Førstedømme. Hvem mere vil om hans underlige Gierninger oc frijt Adels Mod vide, oc hvorfor hand oc kaldedis Tocke skytter, kand læse Saxomen.

(Ethvert Barn i Danmark kender Historien om Palnetocke,

Grundplan af Kalundborg Kirke. Se Side 163 f.

der nedskød Æblet paa Sønnens Hovede, og de tre Pile, samt Tockes Skifærd nedad Kullen. Historien slutter med Palnetockes Hævn over Kongen.)

Morten Pedersøn fortsætter:

Samme Tocke haffde tre Sønner: Den første hed Autho. Hand blef slagen aff de Vender imellem Laaland oc Falster, som Saxo Grammaticus siger i sin Tolfte Bog: Rege 73. [Rege 73 betyder Konge No 73. Saxo har en lang Række Sagnkonger.]

(Der er her Tale om de slaviske eller vendiske Sørøveres dødelige Overfald paa Auden (saaledes staves han hos Saxo) paa Sejladsen fra Sjælland til Falster, der benævnes Auden som en af Rigets første Mænd og Skjalm Hvides Broder, se iøvrigt nedenfor.)

Den anden Søn hed Othingker Biscop i Ribe, en hæderlig oc rund Herre.

[Othingkar er den første Biskop af Hvidernes Slægt. Inden for Morten Pedersøns Ætstavle omtales 11 Biskopper, deraf fire Ærkebiskopper.]

Den tredie Søn hed Herr Skialm Candidus, Retsindig eller Hvide, enten for hand elskte Religionen rettelig, eller for sin fromme Oprictigheds Skyld. Denne vaar Biscop Absolons oc Herr Esbern Snaris Fader Fader. Hand vaar ocsaa Sancti Knuds Her-tugis Opføder oc Tuctemester, Saxo Grammaticus lib. 13. Rege 74. Oc vaar Herre offver Lante Ryen. Saxo lib. 14. Rege 79. Oc haffde it merckeligt From Mands oc Herris rycte der oc hoss alle Folck.

Morten Pedersøns Andet Affsnit lyder:

Herr Skialm Hvides Affkomst oc Vaben.

[Det bemærkes, at hele Bogen er illustreret med alle Hvidernes Vaabenskjolde.]

Denne Skialm haffde Fire Sønner oc trende Døttre.

Sønnerne hede Herr Tocke eller Tyche Skialmsøn, Ebbe Skialmsøn, Herr Asser Skialmsøn som kaltis Herr Asser Røg, oc Sune Skialmsøn eller Sune Hvidte om hvilcke Saxo lib. 14 Rege 75 oc taler:

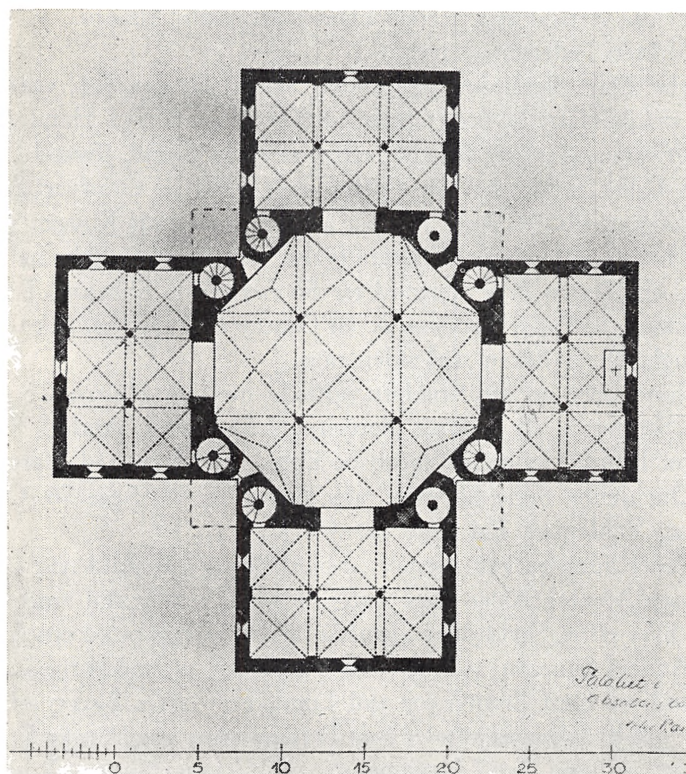
Døtterne hede Cecile aff Burg, som nu kaldis Petersburg, oc er næste Landsby Norden fra Sorø Closter. Oc Mogga, som effter sin salige Husbondis død bleff Nunne udi vor Frue Closter i Roskild, oc bleff der død udi et Gudeligt Penitentzis Leffnet. Den Tredie Daatter hed Margrete, døde oc en Nunne i Roskild.

[Afsnittet indeholder videre en Beretning om Sorø Closters Oprettelse og dets Stifteres Ebbe Skialmsøns og Asser Røg Skialmsøns Levned. Dette overspringes her.]

Tredie Affsnit er om *Her Tocke Skialmsøns Affkom.*

[Inden for denne Slægtsgren bærer Tockes Sønnesøn Navnet Skialm Litle. Det er første Gang, man læser dette Tilnavn, som

Rekonstruktion af Palatiet ved Absalons Borg i Havn (København) Se Side 163 f.

siden bæres af flere inden for andre Grene af Slægten. Hvorfra det kommer og hvoraf, vides formentlig ikke. Men det er interessant, at Stifteren af Slaglillekirken, Hvidekirken, er kalkmalet i denne og hed Trued Litle.

I Tockes nærmeste Slægt, der nøjagtigt opgøres hos Morten Pedersøn, maa nævnes Petrus, Skialm Banus, Tockes Søn, der vaar Biscop i Roskild og dennes Søster, Cecilia's Søn, Johannes Grand, først Provst i Roskild oc siden Erchibiscop. Petrus Skialmsøn Bang (her benævnt Banus) er formentlig den senere Bangslægt.

Hermed er vi strax inde i Ingemanns Romaners Periode.]

Fjerde Affsnit lyder: *Herr Ebbe Skialmsøns Affkom.*

Morten Pedersøn skriver:

Her Ebbe Skialmsøn den anden Skialm Hvides Søn, vaar oc en vældig Herre oc meget actet udi Kong Svends Tid. Hand vaar Høffvitzmand offver Roskild, effter at Kong Svend, [Svend Gra-the 1148] haffde den først befest met Vold oc Graffver. Saxo Grammat. lib. 14. Rege 76. Saa at der oc talis aff Kongen selfi om hans Død og hederlig Begravelse. Samme Herr Ebbe haffde mit sin Hustru Frue Reignild tre Sønner, Sune Ebbesøn, Tocke Ebbesøn, oc Peder Ebbesøn, oc en Daatter hed Gytthe, fick Oluf Glugh, om hvilcken skal siden talis.

Sune Ebbesøn aff Knadorp, afflede met sin Hustru Cecilia, siu Sønner oc en Daatter. Sønnerne hede Peder, Anders, Torbern, Lavritz, Johannes, Jacob oc Ebbe. Daatteren hed Margret.

Om denne Sune Ebbesøn taler Saxo, lib. 14, Rege 76. Oc i Kong Valdemars Tid Rege 79.

Peder Sunesøn kaltis senior oc bleff Biscop i Roskild nest efter Biscop Absolon Asser Røgs Søn, som siden videlig skal antegnes, for hves Æres Skyld denne gantske Scriffte er begynt oc optegnet.

Anders Sunesøn, vaar Doctor Theologiæ, en merckelig Lærd Mand, oc bleff Erchikiscop udi Lund, nest effter Biscop Absolon, om hvilcken Saxo taler i sin Fortale offver vor Danske Krøn- nicke, oc hand skreff Hexameron versibus, som findes i Roskild *Biblioteca*, oc andetsteds.

[Det bør vel her tilføjes, at Anders eller Andreas er berømt i vor Historie fra det skønne Sagn om Dannebrog's Nædfald fra Himlen ved Erkebispens Bønner i Slaget ved Reval den 15. Juni 1219. Han døde som spedalsk paa Lundebispernes Gaard, Ivøhus. Gaardens Bønskapel er fornylig paa dansk Initiativ erhvervet af den svenske Stat og restaureret.]

Lauritz, Jacob oc Ebbe bleffve slagen ved Leene udi Sverrig, der de Krigede for Sverkin deris Svoger i Sverig (som siden skal omtalis) udi Konning Valdemars, den Andens Tid, Anno 1208.

Jacob Sunesøn afflede met sin Hustru Frue Estrit tho Sønner, oc en Daatter. Den Første hed Johannes. Den Anden hed Petrus Junior, oc bleff en veldig Biscop [efterfulgte i 1214 Peder

Sunesøn som Biskop i Roskilde, der atter efterfulgtes 1225 af Niels Stygesøn Gallen, Tocke Ebbesøns Sønnesøn se nedenfor]. Daatteren hed Inger oc bleff Stygh Marskalk's Hustru, som kaltetis Marstigh [Marsk Stig].

Johannes Sunesøn, Marskalk døde til Jerusalem, haffde en Søn hed Johannes Litle oc en Daatter hed Cecilia. Denne Cecilia bleff ypperlig giffte oc fick Greffve Niels af Halland oc afflede tre Sønner oc tho Døttre.

[Det er ikke denne Artikels Ærinde at afskrive hele Morten Pedersøns Slægtsbog. Resten af dette Afsnit fører os ind blandt mange Navne, kendte fra Ingemannstiden. Følgende bør dog fremdrages:]

Ebbe Sunesøn (Sune's syvende Søn), som oc bleff slagen i Sverrig, haffde tho Sønner oc fem Døttre. Sønnerne hede Johannes oc Peder.

Blandt Ebbe Sunesøns Døtre beretter Morten Pedersøn:

Benedicta, den anden Daatter vaar den unge Koning aff Sverrig Sverkins Hustru.

(Det er disse Sverkins, som en stor Del af Hvideslægten hjalp i Slaget ved Leene, hvor Sverkin bleff slagen. Morten Pedersøn skriver herom: dog at saa mange som aff denne Herrestamme der bleff slagen, bleffve hjemførd oc udi Sore Closters Kircke begraffne.)

Margret Sune Ebbesøns Daatter, fornenffde Her Sunes Sønners Syster, haffde tho Sønner oc en Daatter. Sønnerne hede Peder, Sune: oc Daatteren hed Cecilie.

Cecilie, ved Herr Erland, afflede Jens Erlandsøn, Anders, Niels oc Jacob, som vaar Erchibiscop [Lund 1249—1274].

Om Tocke Ebbesøn, Ebbe Skjalmsøns anden Søn beretter Morten Pedersøn, at han var Sunes Broder oc afflede Styg Gallen. Denne Styg Gallen haffde tvo Sønner Niels oc Juris oc en Daatter hed Margrit, Jens Gunisøns Hustru.

Afsnittet slutter med Ebbe Skjalmsøns Datter Gythhje, der fik Oluff Glugh, aff hwilcken der er meget skøn Herkomst. Hand afflede met hende otte Sønner oc tho Døttre.

Sønnerne Ebbe Glugh haffde en Søn hed Oluff, Pincerna Val-

demari secundi, aff Bavelse. Hans Søn Jacob Oluffson haffde Niels Stygesøn bleff en Biscop. [Roskilde 1225].

Peder Ebbesøn, Ebbe Skjalmsøns tredie Søn aff Knadorp, hans Hustru hed Inger, en Søn hed Anders, Pincerna aff Tjustoffte. Hand vaar den sidste Mand aff all denne Herrestamme, der vaar paa Sverdsiden. Hand haffde met sin Hustru Anders Anderssøn, som kaltis Litle, oc Johannes Anderssøn, dog de bleffve bortdøde Christi Aars Alder 1434.

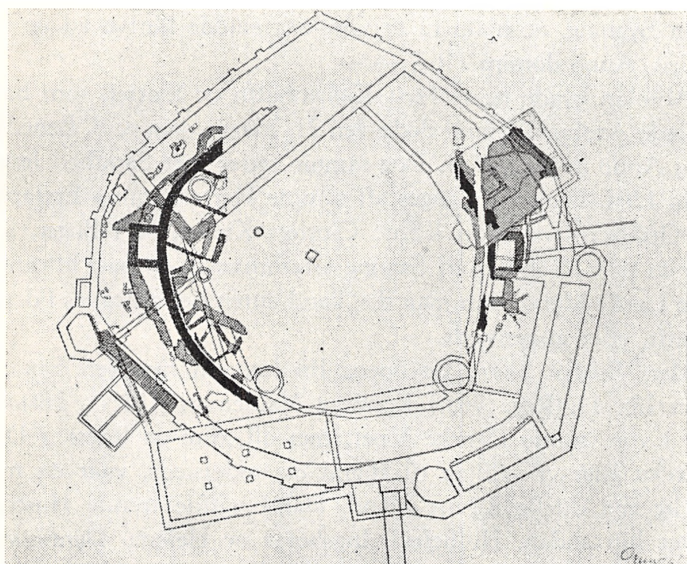
Femte Affsnit hedder *Herr Asser Røgs Affkomst.*

Den tredie Søn Herr Skialm Hvides, hed Asser Skialmsøn, heller Asser Røg, boede udi Fienisløfflille udi Sore Bircke, nu Norden fra Kircken, oc loed Kircken der bygge met tho Taarne paa, aff denne Aarsage. Før hand fick samme Kirckes Bygning fuldendt, drog hand met de andre sine Slectninger i Leyde, at krige for deres Svoger Sverckin i Sverrig, som før bleff sagd. Da der hand afftog, vaar hans Frue Fructsommelig, befalet hende dog samme Bygning med saadanne Ord, at fick hun en Søn, skulde hun sette it Taarn paa Kircken, men fick hun en Daatter, skulde Kircken være slet kullede. Oc der hendes Tid kom, fødte hun tho Sønner, Esbern Snare, oc Biscop Absolon, oc lod saa bygge tho Taarne paa samme Kircke, som min salige Formand Abbet Oluff Karsemose (effter noget aff det ene nederfald) lod giøre it aff, Anno domini 1561. Men hoss Saxonem anderledis taler Dumbar Ryelender til Absolonem Erchibiscop, oc siger hans Broder Esbern at være eldre i Aar end Bispen. Maaske det siuntis saa, eller hannem vaar saa beræt, eller gjetter saadant. Thi Bispen vaar ragen slet, oc førde ikke Skæk, eller hand taler ikke om Esbern Snare der i det Sted.

[Det maa her oplyses, at Kirkens Bygningshistorie nu er nøje klarlagt under Taarnenes Restaurering. Man maa anse det for bevist, at ovenomtalt Sagn er smukt, men urigtigt. Det har dog givet Oehlenschläger Emnet til den kendte Sang om Kirken.]

Morten Pedersøn fortsætter:

Forneffnde Asser Røgs Hustru hed Inger, hand afflede met hende disse Tvillinge Brødre, Esbern oc Absolon, oc en Daatter hed Ingefrid.

De i 1907 udgravede rester af Absalonsborg under det nuværende Christiansborg er markeret med sort. De svage Linier er Omrids af det gamle Københavns Slot.

Absolon Hvide eller Røg, bleff Biscop udi Roskild først udi tive Aar. Oc siden Erchibiscop udi Lund, oc haffde begge Biscop Stigterne i 23 Aar tilsammen, bleff der nød till efter Erchibiscops Schilds Tid, som drog uden Lands til Clarevall til S. Bernhardum at leffve hos hannem, som hoss sin gamle *socium studiorum*, som ocsaa Saxo oc andre Historier giffver tilkiende.

Samme Absolon, vaar en merckelig, herlig, dapper Mand, oc vaar Kong Valdemars den førstes aff det Naffn, Krigsøffverste oc Høffvitzmand baade til Land oc Vand, oc meget naffnkundigt bedreff, som i Chrønicker ikke bør at forgættis, oc ey heller Saxo lib. 11, Rege 77, besynderlig forglemte. Han førte sit eget Vaben. —

Och saa vel som hans Broder Herr Esbern Snare, vaar ypperlig, i mange danske Kongers Tid, oc de vaare allesteds i det ypperste Spil, oc Regerede og raadde vell baade til Guds Ære oc i Lande oc Rigers Bestilling.

Disse merckelige Herrer oc tvilling Brødre, effter deris Faders oc Faderbrødris Død, bygde Sore Closter met Kircken oc anden

skøn Bygning, oc hjalp til at Closterit skulde bliffve ad oc forbedris, Anno domini 1161. — —

Absolon bygde ocsaa først Kiøbenhaffn oc Slottet, som hand kallede Axelvold. Hand døde den 21. Martii, som er S. Benedicti Dag Anno domini 1181. Dog samme setter met Sandhed lengre frem 1201. Hans og manges aff samme Herrestammes Epitaphia oc Graffscriffter findis i Sore Closters Kircke, oc i Bøger, som ere en part screffven aff Saxone Grammatico, en part aff andre fine Lærde Mend, som maa ske, kand enten her antegnes i denne Scrifft, eller andensteds.

Herr Esbern Snare Biscopens Broder, om hvilcken Saxo oc taler lib. 14, Rege 76, i Konning Valdemari Tid oc Historie: Oc i vore gamle Danske Viser, met all Ære oc Roess, i Danmarckis Riges Bestilling til Island oc andetsteds, vaar en merckelig god duelig Rigens Mand. Hand haffde trende Hustruer effter hin anden, Huluefrid, Ingeborge oc Helena. Denne vaar Hertug Gottorms Daatter. Hand afflede met sine Hustruer Tre Sønner, Absolon, Johannes och Niels. Oc tho Døttre Cecilie oc Ingeborge.

Absolon, Esbern Snaris Søn, kaltis Bellus, Belck, Belg eller Feed: døde Anno domini 1232.

Johannes Esbernsøn vaar Konning Valdemari secundi Marskalck. Hans Hustru hed Ethle eller Edle, hun haffde en Søn ved Asser Julisøn effter Johannes Esbernsøns Død, aff Lundforlund i Sjeland, ved Antvorschow. Hendis fordem Hosbunde hed Niels Rolam, oc en Datter hed Juliana.

Juliane fick Jacob Haffve aff Skaane oc er i Sore oc begraffven.

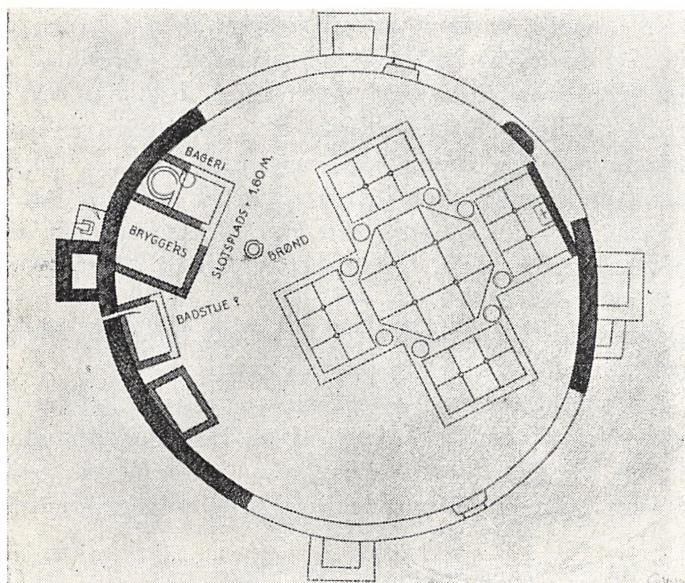
Niels Esbernsøn kaltis Mule, oc vaar Konning Valdemari Staldmester. Hans Hustru hed Margret (Hand afflede en Søn hed Esbern Snerling).

Cecilie Esbern Snaris ene Daatter, haffde Oluf Graa aff Tersløff. — —

Ingeborge Esbern Snaris den anden Daatter, haffde Herr Peder Strangesøn aff Kallenborg.

[Afsnittet fortsætter om Strangesøns Børn og slutter med:

Palatiet indtegnet i de fundne Rester af Absalons Borg. Se Side 163.

Ingefrid, Asser Røgs Daatter, Biscop Absalons Syster, hendes Hosbunde hed Peder.]

Sjette og sidste Afsnit omhandler *Sune Skjalmsøns Afkom*, hvor man møder Slægtsnavnet Gallen.

Hermed har Morten Pedersøn beskrevet Skjalmsønnernes Afkom.

Der staar ogsaa andet i Morten Pedersøns Bog, men det maa nok vente til en anden Gang.

Vi skylder imidlertid selve Bogen en lille Omtale:

Den er i Original idag en Sjældenhed. Hvem der er den lykkelige Ejer af en saadan, medlever paa en egen Maade Bogens Tid, naar man blader dens gulnede Blade. Selve Bogen bliver til Historie, naar man paa Titelbladet og paa Inderpærmen tyder gode, kendte, danske Mænds Navne, tidligere Ejeres Navne, Mænd, som har næret samme Ærbødighed over for dette Segment af Danmarkshistorien, som Bogens trohjertede Forfatter, der er af god gammel Agt og dansk Oprigtighed.

Man betænke, at denne Bog er forfattet efter Reformationen 1536 af en af den ny Læres første Sognepræster i Roskilde Domkirke. Med andre Ord: Den omhandler Mænd, hvis Ord og Gerning trindtom i Landets Kirker blev fornægtede og tilsølet. (Kirkestormene var endnu ikke overstaaede i Bogens Udgivelsesaar.) Dens Indhold og Kærlighed til Emnet maa være et Bevis paa, hvor stor en Indflydelse Hvideslægten har haft, eftersom dens Mænds Minde har kunnet bevares og videregives paa en saa storladet Maade. — —

Man spørger ofte om denne vidt forgrenede Slægts Ejendomme og Jordtilliggender. Idag kan følgende præciseres:

Den første Skjalmsøn, Tocke, ejede det meste af Jorlund (Jørlande). Han skænker Halvdelen af sin Hovedlod der, samt i Fienisløff lille, Frøs Mose oc Hagedrops (Hagerup) til det Kloster, som Skjalmsønnerne senere byggede deres Forældre til Ære i Sorø.

Det øvrige Fjennesløv m. m. har tilhørt Asser Røg sammen med Hovedgaarden og Kirken, som byggedes af Asser.

Ebbe Skjalmsøns Jorder har samlet sig om Knædrup (idag Knardrup), hvor man stedfæster Ruinerne af den gamle Slægtsgaard, der skulde blive en af Ættens fremtidige Hovedbesiddelser, efter at Sorø Kloster ved Tockes omtalte Gave og to andre Brødre Ebbe og Assers Gaver, og sidst, men ikke mindst, Absalons Dødsgave var blevet Ejer af det meste af Midtsjælland.

Jorsalfareren Johannes Sunesøn havde sin Gaard i Alsted, som han pantsatte for at skaffe sig Rejsepenge til Jerusalem. Hans Broder, Roskildebispen Peder Sunesøn, Absalons Efterfølger i Embedet, havde sin Gaard i Vester Brøby.

Esbern Snare ejede en Hovedgaard ved Munke-Bjærgby, ja, han ejede maaske hele Byen. Ifølge Arild Huitfeldt skal han ogsaa have ejet Sæbygaard. Den berømte Historiker fortæller om Esbern: Han hafver boet paa Sæbygaard oc talis forunderlig Snack om hannem, at den onde Aand skal hafve taget hannem bort, men han falt ned aff en Trappe paa Sæbygaard oc paa en Møllesteen som la der under Trappen, slog sin Hals i Sønder.

Det er interessant at konstatere, i hvor høj Grad den ædle

Københavns ældste Segl. Se Side 163 f.

romanske Kalkmalerikunst er knyttet til Hvideslægten's Besiddelser. I de ovennævnte Byer: Jørlund, Alsted, Vester-Broby, Munke-Bjergby, Fjennesløv og Sæby findes som bekendt Kirker med dejlige Exempler paa romanske Kalkmalerier. Ved Hovedgaarden Knardrup ligger Maalev Kirke ganske nær, omend Gaardens egentlige Kirke vel maa antages for Værløse. I den førstnævnte er afdækket herlige romanske Billeder, og i Værløse findes Rester af en skøn romansk Apsisudsmykning. Kongsgaardene i Skiby og Hagedsted rummer i deres Kirker ligeledes gode romanske Kalkmalerier. De har sikkert haft Hviderne som Igangsættere.

Betegnende at tænke paa, at Danmarks ældste og smukkeste Jesusbillede findes i Sæbys Hvidekirke. En Aandsdaad.

Man taler i Kunsthistorien om en Hvidemaler, ligesom man nævner en Jellingemaler fra Kongsgaardskirken i Jelling, jfr. Poul Nørlunds: Danmarks romanske Kalkmalerier (1911).

Esbern Snare drog udenvælts paa Krigerfærd. Man véd, han deltog i Korstog til det hellige Land. Absalon Assersøn og Andreas Sunesøn lærte deres Liturgi og Theologi i Paris. Det er overordentlig sandsynligt, at Initiativet til den maleriske Udsmykning af Kirkerummene paa Valdemarernes Tid har ligget hos disse Mænd og deres ganske Slægt.

Kirker med romanske, murede Herskabspulpiturer bør tages med i denne Sammenhæng, da disse kun findes i Stormandskirkerne. Man kender dem fra Tveje-Merløse og Fjenneslev. I den førstnævnte Kirke er Pulpituret opmuret sammen med Kirken, om Fjenneslev véd man, at Esbern Snare indsatte et Pulpitur, saaledes at det bæres af en ejendommelig Dobbeltstøjkonstruktion. Søjlerne er saa overdimensionerede, at man tør ane Symbolik deri:

Hvideslægten indførte Teglstenskirkebyggeriet i Danmark. Den kaldte fremmede Stenhuggermestre hertil, der dyrkede den kongelige Murerkunst. Det er nogenlunde fra samme Tid, at man først sporede denne ædle Kunst i England, hvor den overlevedes gennem gamle, senere fremdragne Dokumenter (old charges).

Om Pulpiturene maa endvidere tilføjes, at der i Bjernede (Ebbe Skjalmsøns Kirke) og i Ledøje findes et øvre Stokværk, der nok har været et udvidet Pulpitur. Andre Steder kan nævnes, men det vil føre for vidt.

Endnu et Bevis paa Slægtens Samvirke under dens Storbysggeri har man nyligen fastslaaet ved en Sammenligning mellem Kalundborg Slotskirke og den Hovedbygning (Palatiet), Absalon opførte paa Holmen ved Havn i Aaret 1167.

I H. U. Ramsings Værk: *Københavns Historie og Topografi* (1940) II gennemgaar Forfatteren Absalons Borgs Bygningsshi-

storie, saaledes som man nu tyder den efter Udgravningen af Ruinerne under de senere opførte Slotte. Han skriver bl. a.:

„Ved det Sted, hvor Blaataarn (Eleonora Kristines Fængsels-taarn) senere blev bygget, har der staaet en anselig Murstensbygning, hvis østlige Facademur har staaet frit, tæt inden for Borgmuren. Dennes Rester fandtes ved Udgravningen i omtrent 13 m's Bredde væltet ind under Blaataarns Fundamenter. — Muren maa have tilhørt Absalonsborgens anseligste Bygning, den egentlige Beboelsesbygning, Palatiet. Denne Bygnings Udseende kan vi gøre os en Forestilling om ved at betragte Byens ældste Segl, hvoraf man har et Aftryk fra 1296, selve Signetet er utvivlsomt ældre fra før 1254. Vi tør formode, at Absalons Borg den Gang, trods gentagne Ødelæggelser, dog i det væsentlige er bleven genrejst paa de gamle Mure og i den gamle Form. Lybeckerne rev hele Borgen ned 1369.

Seglet viser os en stiliseret Gengivelse af en korsformet Bygning, hvor to ret korte Korsarme vises i Facade, den tredie og midterste ses fra Gavlen og den tilsvarende fjerde er skjult. Selv om Byseglets Billede ikke kan have nogen stor Nøjagtighed i Maalene, synes det dog at kunne fastlaas, at Korsarmenes Længde er mindre end deres Bredde. Man kan se, at Bygningsens ene Korsarm har ligget tæt op mod den buede Borgmur.

Den væltede Mur under Blaataarnets Basis kan næppe, trods dens ret betydelige Bredde være andet end den *østre Korsarms Gavlmur*.“

Ramsing har derefter konstrueret Bygningen med en fastlagt Korsarmsbredde paa 12,8 m.

I Borgens ældste Brønd, der ikke maa forveksles med en nyere, fejlagtig benævnt Absalons Brønd, fandt man ved Udgravningen to 1,15 m lange og 3,35 m tykke cylindriske Søjlestammer af sleben Granit med romerske Søjlekapitæler og med tilhugne Buekvadre. Det er de værdifuldste arkitektoniske Relikvier, vi ejer fra Absalonsborgen i dens ældste Skikkelse.

Ramsing mener, at disse Søjler har været med til at danne Midtpiller til Understøttelse af Borgens store Midterhal, og han ræsonnerer saaledes om sin Teori:

„Det er ganske vist et meget ejendommeligt formet Palatium, som fremgaar af det gamle Bysegel, men det stemmer i Grunden godt med Tidens Tankegang og med dens Byggekunst. Det var en naturlig Symbolik for det middelalderlige Sind, at Biskop Absalon, som skulde værne Landet imod de ugudelige Vender, byggede sin Borg i Korsets Tegn.

Borgens Grundrids og Anbringelsen af dens Taarn minder paafaldende om den Korskirke, som hans Broder Esbern samtidig lod bygge i Kalundborg. Korsets samlede Længde og Bredde er omtrent lige store, ogsaa Korsarmenes Bredde holder Maal.

Den Besøgende, som nu gaar ind under Kalundborgkirkens Korshvælvning, kan i sin Fantasi dvæle i den samme Stemning, som raadede i Absalons Borg omkring 1167. Det er den samme Bygmester, samme røde Teglsten, samme Højder og samme Symbolik.“

I Kalundborg By findes en St. Johannes Instruktionsloge, som bærer Esbern Snares Navn. I denne Loge har et Medlem, Materialhandler Jørgen A. Pedersen, ladet ophænge fire store Rids over Ramsings interessante Undersøgelser: Byseglet, Kalundborgkirkens Grundplan, Palatiets konstruerede Grundplan og Opmaalingen over den første Bebyggelse inden for den gamle Borgmurs Ring. De er udarbejdede af Ramsing og Arkitekt Charles Christensen og smykker nu denne Artikel.

En stor Filosof har engang sagt, at en Nation er Naturens Omvej for at skabe et Geni, i denne Artikel har man villet fremhæve en enkelt Slægt, der har løst sin Opgave.

Historisk Samfund i 1958

Arsmødet afholdtes den 9. marts i Jyderup. Efter tur afgik bestyrelsesmedlemmerne forstander Eskild Nylev, Ubby, redaktør Bent Rasmussen, Tranebjerg, og landinspektør S. Rud-Petersen, Nykøbing S. Forstander Nylev og landinspektør Rud-Petersen blev genvalgt. Redaktør Bent Rasmussen ønskede ikke genvalg. I stedet valgtes prokurist Gylling Berthelsen, Tranebjerg.

Som revisor genvalgtes skoleinspektør Nysted Christophersen og kontorchef S. Aa. Halby Nielsen, Holbæk.

I tilslutning til årsmødet holdt museumsinspektør Harald Andersen, Forhistorisk Museum, Aarhus, et foredrag: Med danske arkæologer til det nære østen. Foredraget var ledsaget af lysbilleder.

Årets sommerudflugt gik til Gl. Lejre, Ledreborg og Roskilde, hvor kirkeruinen under torvet og domkirken blev beset under ledelse af lektor dr. phil. J. O. Arhning. Sommerudflugten samlede over hundrede deltagere.

Medlemstallet pr. 1. januar 1957 androg 945 og 19 abonnenter. Ved årets udgang var medlemstallet uændret.

Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab 1958

DRIFTSREGNSKAB:

Indtægt:

Tilskud:	
Staten	kr. 1.350,00
Amtsråd og kommuner	„ 705,00
Pengeinstitutter	„ 400,00
	-----
	kr. 2.455,00
Kontingenter	„ 6.929,40
Betaling fra abonnenter	„ 91,00
Betalt til dækning af porto	„ 8,90
Indtægt ved salg af årbøger	„ 512,20
Renteindtægter	„ 9,12
Andre indtægter	„ 627,80
	-----
	kr. 10.633,42

Udgift:

Årbogens fremstilling:	
Trykningsudgifter	kr. 6.389,89
Forfatter- og redaktionshonorar	„ 1.060,00
	-----
	kr. 7.449,89
Årbogens udsendelse	„ 1.695,96
Afholdelse af møder	„ 619,50
Porto, telefon m. v.	„ 39,88
Kontingent til Danmarks historiske Fællesforening ...	„ 118,30
Andre udgifter	„ 577,77
Overskud	„ 132,12
	-----
	kr. 10.633,42

Aktiver:

STATUS:

Indestående i sparekasser og på postkonto m. v.	kr. 506,86
Lagerbeholdning	„ 5.000,00
Ikke afregnede årbøger (Samsø)	„ 900,00
	-----
	kr. 6.406,86

Passiver:

Formue	kr. 6.406,86
	-----
	kr. 6.406,86

Holbæk, den 26. februar 1959.

K. G. Kaaber.

Meddelelser fra Dansk Historisk Fællesforening

Kender De DHF?

19. oktober 1909 sluttede en række historiske foreninger og institutioner sig sammen i Dansk historisk Fællesforening. DHF's første opgave er at hjælpe alle, der arbejder med historie, og hvad er så udrettet på de 50 år?

Foreningen udgiver tidsskriftet *Fortid og Nutid*. Her finder man ikke afhandlinger om almindelige historiske emner, men f. eks. artikler om indholdet i de jyske bispearkiver og fortegnelse over, hvilke præsteindberetninger, der findes i danske arkiver. Litteraturoversigter og en mængde anmeldelser holder Dem underrettet om, hvad der sker inden for både righistorie og lokalhistorie.

Et uundværligt værk er DMF's håndbog for danske lokalhistorikere. Det vil måske ærgre Dem at høre, at bogen er totalt udsolgt, men enhver kan til gengæld skrive til foreningens lokalhistoriske konsulent (Landsarkivet, Viborg) og få gratis hjælp der.

Har De besvær med ikonografien?

Det er ikke let at orientere sig i de historiske bidiscipliner. DHF agter derfor til næste efterår at udgive de første tre af en hel række små — og billige — bøger, der fortæller Dem bl. a., hvordan man optegner tradition, hvad dialekter og stednavne giver af historiske oplysninger, hvad man læser ud af et billede og mange andre ting.

For 45 kr. har De i tre år kunnet hente ny inspiration og viden på DHF's 3-dages kursus. I sommer fik de 35 deltagere — fortrinsvis lærere i aftenhøjskolen — belyst *Herregården* og dens problemer gennem 9 foredrag og 2 ekskursioner.

Det er kun nogle få af de opgaver, DHF har taget sig på. *De skal ikke betale noget* for at nyde godt af foreningens virke, men er De medlem af et amtshistorisk samfund, støtter De derigennem DHF.

Dansk Historisk Fællesforenings styrelse.

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Godsejer, kammerherre **J. Estrup, Kongsdal**, formand, fhv. forstander **Uffe Grosen**, Vallekilde, gårdejer **Jakob Madsen**, Kundby, forstander **Eskild Nylev**, Ubby, redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg, landinspektør **S. Rud-Petersen**, Nykøbing, tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg, sognepræst **O. Bruun Jørgensen**, Undløse, og sparekassedirektør **K. G. Kaaber**.

Redaktør: Sognepræst O. Bruun Jørgensen, Undløse pr. Tølløse, telf. Undløse 130.

Ekspedition: Sparekassefuldmægtig S. Vind, Holbæk Amts Sparekasse, Holbæk, telf. 1515 lokal 8.

TILLIDSMÆND

som hver i sin kreds varetager Historisk Samfunds interesser.

Aarby: snedkerm. Ejnar Larsen, Aarby lyng.

Eskebjerg: proprietær P. Taarning.

Fårevejle: elektromontør Oluf Nielsen, Stubberup.

Forsinge: tømremester R. Kristiansen.

Føllenslev: gårdejer Vilh. Larsen.

Gislinge: husejer Grodal.

Gørlev: gårdejer Thorkild Andersen, Rye.

Højby: amtsrådsmedlem V. Nybjerg.

Høng: fru Edith Benth Frederiksen.

Jyderup: postpakmester N. Jensen.

Kalundborg: tandlæge Thorkil Sestoft.

Kallerup: frk. Bodil M. Jørgensen.

Kundby: gårdejer Jakob Madsen.

Nykøbing: landinspektør S. Rud-Petersen.

Orø: gårdejer Henrik Larsen.

Reerslev: lærer C. R. Hansen.

Refsnæs: førstelærer Vagn Rasmussen.

Ruds Vedby: postmester Stæhr Larsen.

Rørby: gårdejer Bøje Pedersen, Uggerløse.

Svinninge: førstelærer V. Ougaard.

Sæby: købmand A. Justesen.

Tranebjerg: redaktør Bent Rasmussen.

Tømmerup: frk. Olsen.

Tølløse: fabrikant Vald. Olsen.

Ubby-Jerslev: forstander Eskild Nylev.

Ugerløse: gartner Christiansen.

Værslev: murermester Thorvald Jacobsen.

Publikationer til salg

De anførte priser gælder kun for Historisk Samfunds medlemmer og abonnenter.

Årbøger („Fra Holbæk Amt“):

Årgangene 1907—08—10—11—12—19—22—23—24—25— 26 samt 1927 til 1957 inkl.	å kr. 4,00
Årgang 1926 (Hellige kilder i Holbæk amt)	kr. 2,00

Andre publikationer:

H. V. Clausen: Fra Holbæk Amt, topografisk-historiske Skildringer, II udgave, 1.—6. hefte	å 3,00
J. S. Møller: Fester og Højtider bind I—IV, rigt ill., 1055 s.	15,00
R. Nielsen: Sejerø Sogns Historie, 320 s.	3,00
Otto Smith: En dansk Købstadhavns Historie (Holbæk) 130 s.	3,00
Povl Hansen: Lammefjorden, 96 s. ill.	3,00
J. P. Jensen: Holbæk Amts Valgkredse og deres valgte Mænd 1848—1918 I (Ruds Vedby og Svinningekredsene), 236 s.	2,00
Finderup Sogns Historie , ved Mich. Jensen og Termod Jørgensen, Høng	4,00
Johs. C. Jessen: Løve Herreds Skolehistorie indtil ca. 1850, 120 s.	4,00

Bøgerne fås ved henvendelse til sparekassedirektør K. G. Kaaber,
Holbæk Amts Sparekasse, Holbæk.